

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ՊՎԻԹ ՍԵՐՈՔՅԱՆ

ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԱՅԻՆ ԿԱՐԳԱՊԱՀՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 2

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԱՐՊՈՒՆ ԵՍԱՅԱՆ

ՀԱՇՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 14

ՅԵՆՍ ՓՈՐՅՈՒՅԵՔ

ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ - ՍԱՀՄԱՆԱԳՐԱԿԱՆ ՆՈՐՄԵՐԸ
ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՖԻՆԱՆՍՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ 24

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ԽԱՉԻԿ ԴԱՉԱՐՅԱՆ

ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՌԵԱԼԻՉՄԻ ԴՊՐՈՑԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ 32

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ԱՐՏԱԿ ՄԵՆՅԱԿԱՆՅԱՆ

ՊԵՏԻՆ ԳԻՄԱԳՐԵԼԸ ԿԱՄ
ՆՐԱՆ ՁԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՉԿԱՏԱՐԵԼՈՒՆ ԿԱՄ ՈՉ ՊԱՏՇԱՃ ԿԱՏԱՐԵԼՈՒՆ ՀԱՐԿԱԳՐԵԼԸ 38

ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՄԵՆ ՄՈՒՐԱԳՅԱՆ

ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆԸ ՄԱՍՆԱԿՑՈՂ ԱՆՁԱՆՅ
ՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՁԱՐԳԱՅՈՒՄԸ 46

ԿՐԻՍՏԻՆԱ ԽԱՆԻԿՅԱՆ

ՄՈՒՍՈՒԼՄԱՆԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ 50

ՄԱՍՈՒԳ ՇԵՉԱՐԻ

ԱՆՉԱՓԱՀԱՄՆԵՐԻ ՔՐԵԱԿԱՆ ՊԱՏԱՄԵԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ
ԻՐԱՆԻ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ 60

ԴԱՏԱԿԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱ

ՀՀ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐ 70

Դավիթ ՍԵՐՈԲՅԱՆ
*ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի դոցենտ,
իրավագիտության թեկնածու*

**CONTRACTUAL DISCIPLINE PROBLEMS
IN THE REPUBLIC OF ARMENIA**

DAVID SEROBYAN

FACULTY OF CIVIL LAW DEPARTMENT, PHD

ՄԱԼՏ 2014 թ 3 (177)

Republic of Armenia as a functioning market economy with special organizational relationships are fundamentally different from the Soviet -era economy of the organizational relationship. Civil law subjects, based on their particular interests, independently make a decision to enter into contractual relations, to choose a partner, contract type. After implementing business relationships in Armenia, the problems of contractual discipline has lost their importance, theoretical studies has not been carried out, the absence of data does not allow us to perform analyzes and seems that the problem is not urgent, and it is of particular interest to the general nature and only for businesses and not for the state, while the study has big importance for economic development and stability.

Contract discipline is viewed not only as part of a planned economy, but also a topical issue nowadays, were removed from the analysis of genetic contractual discipline, economic, organizational, legal and behavioral characteristics were reviewed and recommended by the judicial practice of contractual discipline doctrinal definition.

Keywords: contact, disciplinary, law, regulation, market economy

Բանալի բառեր - պայմանագիր, կարգապահություն, իրավունք, կարգավորում, շուկայական տնտեսություն

ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԱՅԻՆ ԿԱՐԳԱՊԱՀՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԳԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Պայմանագրային կարգապահության հիմնախնդիրը նոր չէ, ի հայտ է եկել Հայաստանի Հանրապետությունում և պայմանավորված է մեր երկրի այսօրվա տնտեսական զարգացմամբ: Իրավագիտությունն այս հիմնախնդիրին բավականաչափ ուշադրություն դարձրել է, հատկապես նախորդ դարում, և պայմանագրային կարգապահության այս կամ այն ասպեկտներին բավականին լուրջ ուշադրություն են դարձրել:¹ Սակայն անհրաժեշտ է փաստել, որ վերջին երկու տասնամյակում այս խնդիրը, կարծես թե, մոռացության է մատնվել, և ինչպես նշել է Բ.Ի.Պուգինսկին՝ ժամանակակից գիտական աշխատություններում չի հանդիպում նույնիսկ պայմանագրային կարգապահության հասկացությունը, թեև նշված կարգապահության դերակատարության աճի մեջ տնտեսական զարգացման հսկայական պաշարներ կան կուտակված:²

Մեր օրերում պայմանագրային կարգապահության նկատմամբ հետաքրքրության բացակայությունը կարելի է բացատրել այն հանգամանքով, որ այն կորցրել է իր երբեմնի նշանակությունը, որ ուներ խորհրդային տարիներին, չէ՞ որ այն ժամանակ պայմանագրային կարգապահությունը հանդիսանում էր պետական³ և պլանային կարգապահության⁴ տարատեսակ: Այդ պատճառով խորհրդային իրավագիտությունը բավականին լուրջ ուշադրություն էր ցուցաբերում պայմանագրային կարգապահությանը և այն ամրապնդելու նորանոր ուղիներ հայտնաբերում:

Հայաստանի կողմից շուկայական

տնտեսվարմանն անցնելուց հետո պայմանագրային կարգապահության հիմնախնդիրներն անուշադրության մատնվեցին⁵ և երբեմն կարելի է նաև հանդիպել կարծիքներ, որ հիմնախնդիրն արդիական չէ, կրում է մասնավոր բնույթ և այն հետաքրքրություն է առաջացնում տնտեսվարող սուբյեկտների համար և ոչ թե պետության, առավել ևս, որ հնչում են նաև կարծիքներ առ այն, որ արտասահմանում պայմանագրային կարգապահություն եզրույթն ընդհանրապես չի կիրառվում և չի ուսումնասիրվում: Այստեղ կարելի է մեջբերել հեղինակավոր ռուս տեսաբան Կրասավչիկովի կարծիքը, որի համաձայն՝ այս (պայմանագրային կարգապահության) հասկացությունն ընկալվում է բնագոյային մակարդակով, կարծես թե բոլորը հասկանում են, սակայն հստակ ոչ ոք ոչինչ ասել չի կարող:⁶ Այս կարծիքն արտահայտվել է դեռևս 1985 թվականին, սակայն այն ժամանակվանից ի վեր, կարծես թե, ոչինչ չի փոխվել:

Միաժամանակ տեսական անորոշությանը և «պայմանագրային կարգապահություն» եզրույթի բավարար մակարդակով օրենսդրական մշակվածության բացակայությամբ է պայմանավորված պետության և գիտության վերաբերմունքը հիշատակված հիմնախնդրին: Պատահական չէ, որ տեսաբանների, հատկապես ավագ սերնդի որոշ ներկայացուցիչների մոտ գերիշխում է խորհրդային տարիներին ընդունված տեսակետը, որի համաձայն՝ պայմանագրային կարգապահությունը՝ որպես առանձնահատուկ իրավական երևույթ, բնորոշ է բացառա-

Քաղաքացիական իրավունք

պես պլանային տնտեսությանը:⁷ Սակայն Վ.Ֆ.Յակովլևն արդեն 2000թ. նշում է, որ պայմանագրային կարգապահությունը խորհրդային քաղաքացիական իրավունքի առաջատար սկզբունք էր, որը փոխարինվել է միանգամայն այլ՝ քաղաքացիական իրավունքի նորմերով կարգավորվող հարաբերությունների մասնակիցների հավասարության, սեփականության անձեռնմխելիության, պայմանագրի ազատության, մասնավոր գործերին որևէ մեկի կամայական միջամտության անթույլատրելիության, քաղաքացիական իրավունքների անարգել իրականացման անհրաժեշտության, խախտված իրավունքների վերականգնման ապահովման, դրանց դատական պաշտպանության սկզբունքներով:⁸

Պայմանագրային կարգապահության դիտարկումը որպես միայն պլանային տնտեսությանը բնորոշ, կարծում ենք թյուրիմացություն է, որի հետևանքը կարող է շատ վտանգավոր լինել մեր տնտեսության համար և արգելք հանդիսանալ դրա զարգացման համար: Պայմանագրային կարգապահությունը որպես այդպիսին հանդիսանում է կարևորագույն որակական չափանիշ ոչ այդքան պլանային, որքան շուկայական տնտեսության համար: Միաժամանակ, եթե պլանային տնտեսության պայմաններում պայմանագրային կարգապահության ցածր մակարդակը կարելի էր կոմպենսացնել վարչական լծակներով, ապա շուկայական տնտեսության պայմաններում տնտեսությունն առանց բավարար մակարդակի պայմանագրային կարգապահության գոյատևել չի կարող:

Տեսության և պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ պայմանագրային կարգապահությունը բավականին բարդ երևույթ է և այն ուսումնասիրել միայն որպես քաղաքացիաիրավական կատեգորիա ճիշտ չի լինի, անհրաժեշտ է այն ուսումնասիրել որպես

համակարգային երևույթ, քանի որ իր մեջ ներառում է արտադրական, սոցիալական, կազմակերպչական, վարքագծային, տեխնոլոգիական և այլ տարրեր: Այսպիսի մոտեցումն արդարացված է, սակայն առաջացնում է որոշակի դժվարություններ, բանն այն է, որ բազմակողմանի հետազոտության համար խիստ անհրաժեշտ են վիճակագրական տվյալներ, որոնք ներկայումս բացակայում են: Նախորդ դարի վերջում ստեղծված պայմանագրային կարգապահության խախտումների հաշվառման համակարգն այլևս գոյություն չունի և դրա փոխարեն չի ստեղծվել նորը, այդ տվյալները մեր օրերում ոչ ոք չի հավաքում և, բնականաբար, վերլուծության դրանք չեն ենթարկվում:

Անհրաժեշտ ենք համարում անդրադառնալ այն աշխատություններին, որոնք ընկած են եղել քննարկվող հիմնախնդրի հիմքում: Առաջինը ակադեմիկոս Ա.Վ.Վենեդիկտովի «Պայմանագրային կարգապահությունը արդյունաբերությունում»⁸ աշխատանքում առաջ է քաշվում այն թեզը, որ պայմանագրային պարտավորությունների ռեալ կատարումը հանդիսանում է պայմանագրային կարգապահության գլխավոր բաղադրիչ, իսկ հետագայում այդ միաբեր զարգացավ և լայն տարածում ստացավ տեսակետ, որի համաձայն՝ այն պետք է ընդունել նաև որպես խորհրդային քաղաքացիական իրավունքի սկզբունք:⁹ Վ.Կ.Ռայխերն իր «Պայմանագրային կարգապահության իրավական հարցերը ԽՍՀՄ-ում» աշխատությունում նույնպես հիմնվում է այդ սկզբունքի վրա՝ նշելով, որ պարտավորությունների ռեալ կատարումը պայմանագրային կարգապահության համար պայքարի մի ձև է, որ ծառայում է այդ նպատակին:¹⁰ Ավելին, նա առաջարկում էր այդ սկզբունքն ամրագրել որպես «սովետական պարտավորական իրավունքի ղեկավար նորմ, ինչպես նաև պարտապանին պարտադրել պայմանագրային կարգապահությանը»:

Քաղաքացիական իրավունք

նագրային պարտավորությունների կատարումը բնեղենով, այդ թվում՝ նրա գույքի բռնագրավմամբ:¹¹ Աշխատանքի ամենակարևոր արժանիքն է, որ հեղինակը փորձել է պայմանագրային կարգապահությունը դուրս բերել պարտավորությունների ռեալ կատարման սկզբունքի շրջանակներից, որն այն տարիներին գերիշխող կարծիք էր:¹² Մասնավորապես՝ Ռայխերը գրում է, որ պայմանագրերի խստիվ պահպանման սկզբունքը հավասարաթեք է պայմանագրային կարգապահության սկզբունքին և նույնպես ունի ունիվերսալ նշանակություն, մինչդեռ պայմանագրի ռեալ կատարման սկզբունքը նախատեսում է պայմանագրային կարգապահության խախտման հատուկ դեպքեր և ենթադրում է այդպիսի խախտումների հետևանքների կարգավորում, որը բացառում է կատարման փոխարինումը դրամական վճարումներով:¹³ Ռոդոլֆի վերապահումներով կարելի ասել, որ Ռայխերի՝ պայմանագրերի խստիվ պահպանման սկզբունքը համարժեք է ներկայումս ՀՀ քաղ. օր-ով նախատեսված պարտավորությունների պատշաճ կատարման սկզբունքին և այս իմաստով հեղինակի կարծիքը մեկ քայլ առաջ էր: Հետաքրքիր է նաև Մ.Ի.Բրազինսկու «Ընդհանուր ուսմունք տնտեսական պայմանագրերի մասին» աշխատությունը, որտեղ հեղինակն առաջարկում է պայմանագրային կարգապահությունը հասկանալ որպես «հատուկ իրավական ռեժիմ, որը ներառում է տնտեսական պայմանագրերի ամբողջ ոլորտը, ենթադրում է յուրաքանչյուր կողմի պարտականությունը պահպանել չլուծվող պայմանագրի պայմանները, ինչպես նաև միջոցներ ձեռնարկել կոնտրագենտի կողմից իր պարտավորությունների ռեալ և պատշաճ կատարման համար»:¹⁴ Այս բանաձևի մեջ, կարծում ենք, առանցքային «իրավական ռեժիմ» արտահայտությունն է, քանի որ մինչ այդ նման կերպ ոչ մի հեղինակ չի արտահայտվել պայման-

նագրային կարգապահության մասին:

Պայմանագրային կարգապահության ընկալումը, որպես հասարակական հարաբերությունների իրագործման հատուկ իրավական ռեժիմ, միանշանակ մեկ քայլ առաջ էր այս երևույթի ուսումնասիրման հարցում, քանզի թույլ է տալիս կարգապահության այս տեսակի մասին խոսել որպես իրավական կատեգորիա, միաժամանակ կարելի է ասել, որ Բրազինսկու այս առաջարկը նախատեսված էր պլանային տնտեսության համար, մասնավորապես՝ անբարեխիղճ կոնտրագենտի նկատմամբ սանկցիա կիրառելու տուժող կողմի պարտականությունը, որը հեղինակի կողմից ընդգծվում է որպես պայմանագրային կարգապահության էական տարր, ինչպես նաև պայմանագրի «անլուծելիությունը»՝ որպես այս տեսակի կարգապահության սկզբունք,¹⁵ իհարկե ժամանակակից շուկայական տնտեսության պայմաններում կիրառելի չէ: Կասկածների տեղիք է տալիս նաև «պայմանագիր կնքելու պարտականությունը չի կարող դիտարկվել որպես պայմանագրային կարգապահության տարր, քանի որ պայմանագրի կնքմամբ այդ պարտականությունը դադարում է և ոչ թե ծագում է»¹⁶ տեսակետը և միաժամանակ Բրազինսկու պնդումը, որ պայմանագրային կարգապահության գնահատման չափանիշ պետք է ծառայի կողմերին կապող պայմանագրի բովանդակությունը¹⁷ մեր օրերում ընդհանրապես ուտոպիստական է հնչում, քանի որ մեր երկրում կարելի է բազմաթիվ օրինակներ գտնել, երբ իր բովանդակությամբ կատարյալ համարվող պայմանագիրը խոչընդոտ չէ հետագայում այն խախտելու համար:

Հիմնահարցի ուսումնասիրության հաջորդ քայլը կարելի է համարել Ա.Ա.Շոխինի «Պայմանագրային կարգապահությունը արդյունաբերությունում» և «Մատակարարումների կարգապահությունը»¹⁸:

Ընդունելով, որ պայմանագրային

Քաղաքացիական իրավունք

կարգապահությունը պետական կարգապահության տեսակ է, իրենից ներկայացնում է պայմանագրային հարաբերություններում օրինականության պահպանում¹⁹ և պահանջում է կողմերի համաձայնության հիմքում ընկած պլանային առաջադրանքով պայմանավորված սոցիալիստական կազմակերպություններից պարտավորությունների անշեղորեն կատարում, Շոխինը մի շարք նոր մոտեցումներ ներկայացրեց:

Նախևառաջ, ըստ Շոխինի՝ չի կարելի նույնացնել «պայմանագրային կարգապահությունը» պայմանագրային պարտավորությունների խիստ (պատշաճ) կատարման հետ, դրանց միջև առկա է ակնհայտ մասնություն, սակայն դրանք տարբեր հասկացություններ են և բնութագրում են պայմանագրային հարաբերությունների տարբեր կողմերը: Շոխինի կարծիքով պայմանագրային պարտավորությունների պատշաճ կատարումն ավելի շատ արտահայտում է ոչ թե պայմանագրային կարգապահության բովանդակությունը, այլ դրա ապահովման միջոցներից մեկն է, այսինքն՝ արտահայտում է համապատասխան պայմանագրային հարաբերությունների բովանդակությունը և ոչ թե այդ հարաբերությունների էությունը:²⁰ Այնուհետև Շոխինը նշում է, որ պայմանագրային կարգապահությունն այնպիսի հասկացություն է, որը բացահայտում է սոցիալիստական կազմակերպությունների տնտեսական հարաբերությունների ներքին կառուցվածքը և առաջին հերթին արտահայտում է տնտեսական հարաբերությունների դիմադրական և ոչ թե դրանց ստատիկան՝ իրավական ձևը: Այդ իսկ պատճառով ձեռնարկությունների տնտեսական կապերի բնութագրման համար պայմանագրային կարգապահության հասկացությունն ավելի արդյունավետ է, քան պարտավորությունների պատշաճ կատարման սկզբունքը:²¹

Չի կարելի նաև անտեսել այն հան-

գամանքը, որ արտասահմանյան տեսական աղբյուրներում և հրապարակումներում պայմանագրային կարգապահություն եզրույթը չի օգտագործվում:²² Սակայն այս փաստը չի վկայում հիմնախնդրի մտացածին լինելու մասին և սա կարելի է բացատրել այն հանգամանքով, որ բազմաթիվ խնդիրներ, մասնավորապես՝ տնտեսվարող սուբյեկտների «պայմանագրային օպպորտունիզմի» վարքագծի, պայմանագրի ազատության չարաշահման կանխման, մոլորության մեջ գցելու պայմանագրի դրույթներից պաշտպանվելու մեխանիզմների ստեղծումը (clauses abusives), պարտավորությունների պատշաճ կատարման խթանումը և այլն, ավանդաբար ուսումնասիրվել են իրավական տարբեր ընտանիքների ներկայացուցիչների կողմից:²³ Իսկ այն ամենը, որը խորհրդային տեսաբանները փորձում էին ներդնել պայմանագրային կարգապահություն հասկացության իմաստի և բովանդակության մեջ ժամանակակից իրավական դոկտրինայում տնտեսապես զարգացած երկրներում վաղուց նշմարվել է կարճ և բովանդակալից եզրույթով՝ պայմանագրի պաշտում: Այսպես, Ռուսաստանի օրինակով՝ Միջազգային արժութային հիմնադրամի մասնագետներն արագ զարգացող երկրները վկայակոչելիս նշում են, որ նրանք ունեն փայլուն մակրոտնտեսական քաղաքականություն, կոռուպցիայի չափազանց ցածր մակարդակ, գործարարությունն իրականացվում է իրավական համակարգում, որտեղ պաշտում են պայմանագրային պարտավորությունները և օրենքը:²⁴ Ավելին, հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ արտասահմանյան երկրներում պայմանագրային կարգապահությունն ապահովվում է դատական և իրավակիրառ մարմինների կողմից «պայմանագրային կարգապահության նկատմամբ բարենպաստ գործառնական հսկողությամբ», որի նպատակն է հարկադրել, որ պայմանագրային հարա-

բերությունների մասնակիցները պահպանեն խաղի կանոնները, այսինքն՝ պահեն իրենց ազնիվ, բարոյական և կոկիկ»²⁵:

Այսպիսով, պայմանագրային կարգապահություն հասկացության, երևոյթի էության վերոհիշյալ մոտեցումների ընդհանրացումը և վերլուծությունը թույլ են տալիս անել հետևյալ հետևությունները.

Կառավարման տեսության հիմնարար դրույթներից հայտնի է, որ ցանկացած սոցիալական գործունեության մեջ մարդկային գործոնները (կազմակերպչական և կատարողական) վերջին հաշվով որոշիչ են առաջադրված նպատակներին հասնելու համար, քանզի հենց մարդն է հանդիսանում համապատասխան գործունեության գլխավոր սուբյեկտը: Յուրաքանչյուր մարդ օժտված է փոխկապակցված գործողությունների համակարգով, որոնք կատարվում են նրան շրջակա միջավայրում հարմարվելու նպատակով: Մարդու այդ փոխկապակցված գործողությունների համակարգը, որն ավանդաբար կոչվում է վարքագիծ,²⁶ որոշիչ ազդեցություն է թողնում ցանկացած սոցիալական գործունեության վերջնական արդյունքների վրա: Այդ իսկ պատճառով գործարարական հարաբերությունների առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունը բացառություն չէ և պետք է իրականացվի՝ հաշվի առնելով մարդկային վարքագծի օբյեկտիվ օրինաչափությունները, հակառակ դեպքում՝ այդպիսի ուսումնասիրությունների արժեքը մեծ չի կարող լինել:

Հայտնի է, որ մարդկային վարքագծի համապատասխանությունը հասարակության շահերին, դրա իրավաչափ կամ ոչ իրավաչափ լինելու հանգամանքը ավանդաբար տեղավորվում է կարգապահություն կատեգորիայի մեջ:²⁷ Սոցիալական իմաստով կարգապահությունն իրենից ներկայացնում է ռացիոնալ և հասարակության շահերին համապատասխանող և սոցիալական նորմերով

կարգավորված մարդկային վարքագիծ:²⁸ Հետևաբար կարգապահությունը նախևառաջ վարքագծային կատեգորիա է:

Մարդկային գործունեության յուրաքանչյուր բնագավառին բնորոշ է իր տեսակի կարգապահություն, արտադրական, աշխատանքային, ֆինանսական և կարգապահության այլ տեսակներ: Բայց քանի որ շուկայական տնտեսության պայմաններում արտադրական և գործարարական հարաբերությունների կազմակերպումը և կառավարումն իրականացվում է մարդկանց կողմից և հիմնականում քաղաքացիաիրավական պայմանագրերի միջոցով, ուստի և անհրաժեշտ է տարբերել պայմանագրային կարգապահությունը: Քաղաքացիաիրավական պայմանագրերի պայմանների մշակումը, շտկումը, բանակցությունները, կնքումը, կատարման կազմակերպումը, լուծումը և մմանատիպ այլ բազմաթիվ գործողություններն իրականացվում են կոնկրետ մարդկանց կողմից և այդ մարդկանց վերաբերմունքից է կախված, ի վերջո, գործնականում պայմանագրային գործիքների կիրառման արդյունավետությունը:

Այստեղից կարելի է անել ևս մի հետևություն՝ պայմանագրային կարգապահությունը հանդիսանում է ոչ միայն վարքագծային, այլև իրավական կատեգորիա և դա պայմանավորված է ընդհանրապես իրավունքի և իրավական միջոցների առաքելությամբ, մասնավորապես՝ մարդկային վարքագծի վրա հասարակության պահանջմունքներին համապատասխան ներագդելու և ուղղորդելու նպատակով: Մարդկային վարքագիծը և իրավունքն անխզելիորեն կապված են, իրավունքն առանց մարդկային վարքագծի կորցնում է իր իմաստը և միաժամանակ մարդկային վարքագծի իրավական կարգավորման բացակայությունը վերածվում է քաոսի: Սրանով է պայմանավորված այն հանգամանքը, որ պայմանագրային կարգապահությունը ժամա-

Քաղաքացիական իրավունք

նակակից տնտեսական հարաբերություններում առանցքային դերակատարություն ունի և գործնականում հանդիսանում է պայմանագրային իրավական միջոցները կիրառող մարդկանց վարքագծի վրա ներազդող վերջնական և գլխավոր արդյունքը:

Պայմանագրային կարգապահության ընկալումը որպես ոչ միայն վարքագծային, այլև իրավական կատեգորիա, թույլ է տալիս պնդել, որ դրա ուսումնասիրման համար անհրաժեշտ է համակարգային մոտեցում, քանի որ մարդու վարքագիծը (պահվածքը) ամբողջական երևույթ է և այն հնարավոր չէ բաժանել առանձին տարրերի՝ սոցիոլոգիական, հոգեբանական, կենսաբանական, տնտեսական, իրավական և այլն: Մարդկային վարքագծի ուսումնասիրման համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել այն ուսումնասիրող բոլոր գիտությունների փորձը՝ սոցիոլոգիան, փիլիսոփայությունը, իրավունքը, կենսաբանությունը, հոգեբանությունը և այլն, հակառակ դեպքում՝ մեկ գիտության կողմից ուսումնասիրելու դեպքում կնմանվի «կույրերի կողմից փղին նկարագրելու փորձին»՝ յուրաքանչյուրը ճիշտ է այնքանով, որքանով մնում է իր տեսակետին:²⁸

Պայմանագրային կարգապահությունը, ինչպես արդեն նշվել է, հանդիսանում է սոցիալական կարգապահության տարրը և առանձնահատկությունը դրսևորվում է նրանով, որ արտացոլում է մարդկանց իրական վարքագիծը ժամանակակից սոցիալական հարաբերությունների կարևորագույն և բարդ բնագավառում՝ պայմանագրային հարաբերություններում:²⁹ Հաշվի առնելով, որ ժամանակակից շուկայական տնտեսությունում պայմանագրային հարաբերությունները հիմնարար նշանակություն ունեն, ուստի օրինակալի է այն հետևությունը, որ պայմանագրային կարգապահությունը յորովի ցուցիչ է ինչպես գործարարական հարաբերությունների իրավական կարգա-

վորման, այլև ամբողջ տնտեսության համար:

Հայտնի է, որ ցանկացած բարդ համակարգի գոյության պայման է այդ համակարգի կազմակերպումը և այս պահանջը լիովին տարածվում է շուկայական տնտեսության վրա և նրա բաղկացուցիչ մաս կազմող շուկայական հարաբերությունների պայմանագրային կարգավորման վրա: Շուկայական հարաբերությունների պատշաճ կարգավորման պահանջը և անհրաժեշտությունը ենթադրում է, որ այդ հարաբերությունների մասնակիցների բազմաթիվ և բազմաբնույթ գործողությունները պետք է լինեն համակարգված, փոխադարձ համաձայնեցված, որպեսզի ապահովվի այդ հարաբերությունների և զլոբալ առումով նաև՝ տնտեսության զարգացումը:³⁰ Տնտեսվարման միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ շուկայական տնտեսությունը, ինչու չէ նաև պլանային տնտեսությունը չի հանդուրժում «մարդկանց բռնության շարժումները»³¹, այդ իսկ պատճառով մասնագիտական գրականության մեջ նշվում է, որ մարդկային գործունեության կազմակերպումն անխզելիորեն կապված է կարգապահության հետ: Կարգապահության բացակայության դեպքում սոցիալական համակարգի կազմակերպման ցանկացած փորձ մատնվելու է անհաջողության, անկազմակերպ կամ վատ կազմակերպված սոցիալական համակարգում անհնար է հասնել մարդկանց վարքագծի պատշաճ մակարդակի, ուստի պատահական չէ, որ կազմակերպման և վարքագծի միջև հավասարության նշան է դրվում:³² Այստեղ արդեն ակնհայտ երևում է, որ «կարգապահություն» կատեգորիան ռեալ արտացոլում է մարդկային վարքագծի իրական պատկերը հասարակական հարաբերությունների այս կամ այն ենթահամակարգում: Եթե մարդիկ աստակ պահպանում են սահմանված վարքագծի կանոնները, ապա գործ ունենք

Քաղաքացիական իրավունք

հասարակական հարաբերությունների այդ ենթահամակարգի բարձր կարգապահության մակարդակի հետևանքով հակառակը: Վերոգրյալը թույլ է տալիս անել կարևոր մեկ այլ հետևություն՝ պայմանագրային կարգապահություն ասելով՝ պետք է հասկանալ պայմանագրային հարաբերություններում այդ հարաբերությունների մասնակիցների կողմից սահմանված կանոնների պահանջների հստակ կատարում: Հետևաբար պայմանագրային կարգապահության հիմնական հատկանիշ է հանդիսանում մարդկանց կողմից պայմանագրային հարաբերություններում ընդունված վարքագծի կանոնների պահանջների հստակ և անշեղորեն կատարումը, և սա որոշակի չափով, սակայն ոչ ամբողջությամբ համապատասխանում է արդեն իսկ հիշատակված պարտավորությունների պատշաճ կատարման սկզբունքին:³³ Մարդկանց վարքագիծն իրական կյանքում ենթադրում է այլ մարդկանց հետ շփում, իսկ դա նշանակում է, որ ցանկացած հասարակական հարաբերություն, այդ թվում՝ պայմանագրային հարաբերություն իրենից ներկայացնում է սոցիալական կապերի ամբողջություն, որն առաջանում է ամենօրյա շփման արդյունքում: Մի մասը գործում և զարգանում է, մյուս մասը՝ դադարում և այդպես շարունակ, այսօրվան՝ այդ կապերն իրենց դինամիկայում պարտադիր անցնում են երեք փուլ՝ առաջացում, զարգացում և դադարում:

Այդ իսկ պատճառով, ինչպես արդարացիորեն նշում էր Օ.Կրասավչիկովը, բովանդակային տեսանկյունից ցանկացած սոցիալական կարգապահություն իրենից ենթադրում է անհատների կամ նրանց սոցիալական կազմավորումների միջև որոշակի փոխհարաբերությունների առաջացման և կայացման կարգ:³⁴ Այստեղից կարելի է դուրս բերել պայմանագրային կարգապահության գենետիկական հատկանիշները՝

- բովանդակային՝ պայմանագրային

կարգապահություն կատեգորիան պայմանագրային գործիքների միջոցով արտացոլում է անհատների փոխհարաբերությունների առաջացման և կայացման գործընթացի մշտական դինամիկան:

- սուբյեկտային՝ այդ փոխհարաբերությունների առաջացման և կայացման գործընթացի մասնակիցներն են հանդիսանում ինչպես անհատները (առանձին մարդիկ, օրինակ՝ անհատ ձեռներեցները կամ սպառողները), այնպես էլ անհատների կողմից ստեղծված սոցիալական կազմավորումները, այսինքն՝ նաև իրավաբանական անձինք:

Այսպիսով ամփոփելով վերոգրյալը՝ կարելի է անել հետևյալ եզրահանգումները:

1. Տեսական գրականությունում արտահայտված այն տեսակետը, որ պայմանագրային կարգապահությունը նշանակում է պայմանագրային պարտավորությունների ճշգրիտ կատարում ամբողջությամբ չի արտացոլում պայմանագրային կարգապահության էությունը: Պայմանագրային կարգապահություն իրավական կատեգորիան ավելի լայն է, այն ենթադրում է ոչ միայն պայմանագրային հարաբերությունների իրացման նպատակով սահմանված իրավակարգավորումների պահանջների անշեղորեն կատարում (քաղաքացիաիրավական պայմանագրերի կատարում), այլև այդ պայմանագրային հարաբերությունների առաջացման, կայացման համար սահմանված կարգի պահանջների անշեղորեն կատարում (քաղաքացիաիրավական պայմանագրերի պայմանների համաձայնեցման և կնքման պահանջների կատարում):

2. «Պայմանագրային կարգապահություն» իրավական կատեգորիայի կիրառման ոլորտը չի սահմանափակվում իրավաբանական անձանց միջև առաջացող հարաբերություններով, այլ այն տարածվում է քաղաքացիաիրավական պայմանագրային բոլոր հարաբերությունների վրա, որոնք ձևավորվել են ֆի-

Քաղաքացիական իրավունք

զիկական անձանց և նրանց կողմից ստեղծված կազմավորումների միջև:

3. Բացի վերոնշյալից, պայմանագրային կարգապահությունը զսպող դեր է կատարում շուկայի անցանկալի տատանումների ժամանակ և պատահական չէ, որ ընդհանուր իրավունքի երկրներում պայմանագիրն ընկալվում է նաև որպես շուկայի տատանումների զսպման ապահովագրման ձև:³⁵ Պայմանագրային կարգապահության պահանջներն են «ստիպում» տնտեսվարող սուբյեկտներին առավել ուշադիր լինել պայմանագրային հարաբերությունների առաջացման և կատարման հարցերում,³⁶ մանրակրկիտ հաշվարկել պայմանագրային պարտավորությունների խախտման ռիսկերը և դրանց հետևանքները, ինչպես նաև այդ հետևանքների հաղթահարման համար ուղիները՝ քաջ գիտակցելով, որ այդ գործոնները, ամենայն հավանականությամբ, դատարանի կողմից չեն ընդունվի և պայմանագրային պարտավորությունների կատարումից չեն ազատի:³⁷ Նման մոտեցմամբ միայն կարող է երկրի տնտեսությունն ավելի կայուն լինել շուկայի բազմապիսի տատանումների դեպքում՝ նվազագույնի հասցնելով բացասական հետևանքները: Հետևաբար պայմանագրային կարգապահությունը հանդիսանում է ապրանքների, աշխատանքների, ծառայությունների, աշխատուժի շուկայում բացասական երևույթների զսպման ապահովագրման միջոց: Կարծում ենք, որ պայմանագրային կարգապահության համապատասխան մակարդակի առկայության պարագայում համաշխարհային ճգնաժամային երևույթները հայաստանյան շուկայի վրա ավելի նվազ ազդեցություն կունենային:

4. Հաջորդ հետևության էությունն այն է, որ դեռևս խորհրդային տարիներին ձևավորված այն տեսակետը, որ պայմանագրային կարգապահությունը, հանդիսանալով պետական կարգապահության տարատեսակ, կորցրել է իր արդիակա-

նությունը, սակայն դա չի նշանակում, որ շուկայական տնտեսվարման պայմաններում պետական և պայմանագրային կարգապահության միջև կապն ընդհատվում է, հակառակը, դրանց միջև այդ կապն ավելի բարդ բովանդակություն է ձեռք բերում:

Միաժամանակ, նկատի ունենալով, որ պայմանագրային հարաբերությունները հանդիսանում են քաղաքացիաիրավական հարաբերությունների հիմնական տարատեսակ, իսկ պայմանագրերը՝ քաղաքացիաիրավական իրավահարաբերությունների իրագործման հիմնական միջոց, ուստի պայմանագրային կարգապահությունն իր բովանդակությամբ քաղաքացիաիրավական երևույթ է, այն ոչ միայն իրավական, այլ հենց քաղաքացիաիրավական երևույթ է: Այս երևույթի հիմնական առանձնահատկությունը հանդիսանում է այն, որ հիմնականում ձևավորվում և պահպանվում է շուկայական հարաբերությունների մասնակիցների կողմից քաղաքացիաիրավական պայմանագրերի կիրառման միջոցով և այստեղ պետության դերը երկրորդական է, ի տարբերություն շուկայական տնտեսության կարգապահության այլ տեսակներից, ասենք՝ հարկային, մաքսային, որտեղ պետությունն առանցքային դերակատարություն ունի:

Դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս պնդել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում ձևավորված տնտեսական հարաբերությունների առաջացման և իրականացման իրավակարգավորումները չեն նպաստում տնտեսությունում պայմանագրային կարգապահության պատշաճ մակարդակի ապահովման նպատակին, որի բացասական հետևանք է այդ նույն տնտեսական հարաբերությունների անկայունությունը:

Այսպիսի իրավիճակի արդյունքն է պայմանագրային կարգապահության ներկա տխուր վիճակը, երբ պայմանագրային կարգապահության պահանջների

Քաղաքացիական իրավունք

խախտումները կրում են համատարած, համակարգային բնույթ: Կարելի է ներկայացնել բազմաթիվ օրինակներ, մասնավորապես՝ «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 51-րդ հոդվածի ուժով Հայաստանի Հանրապետությունում բոլոր բաժնետիրական ընկերությունների համար պարտադիր համարվող «Անվանական արժեթղթերի սեփականատերերի ռեեստրի վարման» պայմանագրի խախտումների արդյունքում Հայաստանի Հանրապետության ընդհանուր իրավասության դատարաններում վերջին մի քանի տարիների ընթացքում քննվել են և շարունակվում են քննվել հարյուրավոր քաղաքացիական գործեր և հաճախ պայմանագրային կարգապահության կանոնների խախտումները պայմանավորված չեն տնտեսվարող սուբյեկտների ծանր տնտեսական վիճակով. պարզապես պայմանագրերը կնքելուց հետո բաժնետիրական ընկերությունների ղեկավարները «մոռանում են» վճարել, ուստի հաճախակի հայց հարուցելուց հետո պարտքը մարվում է, իսկ քաղաքացիական գործի վարույթը կարճվում է:³⁶

Փաստացի պայմանագրային կարգապահության քայքայված վիճակն է մեր տնտեսության տարբերությունը տնտեսապես զարգացած երկրների տնտեսական վիճակից, որտեղ պայմանագրային կարգապահությունն անհամեմատ ավելի բարձր մակարդակի վրա է գտնվում, մասնավորապես՝ Մեծ Բրիտանիայի, ԱՄՆ և ընդհանուր իրավունքի այլ երկրներում կամովին կատարվում են կնքված պայմանագրերի 95%-ը և միայն 5% պայմանագրերի կատարումն է կրում հարկադրական բնույթ:³⁷ Նույնպիսի իրավիճակ է տիրում Եվրոպայի երկրների մեծամասնությունում, այդ թվում նաև այն երկրներում, որոնք ոչ վաղ անցյալում սոցիալիստական ճամբարի մեջ էին մտնում: Պայմանագրային կարգապահության բարձր մակարդակն է պատճառը,

որ այդ երկրների տնտեսությունը, նույնիսկ տարածքով մեր երկրի հետ համեմատելի, ինչպես նաև օգտակար հանածոների հարուստ պաշարներով աչքի չընկնելու պարագայում ավելի արդյունավետ է, նույնիսկ եթե մեր երկրի տնտեսության հետ չհամեմատենք, այլ ասենք՝ նույն ՌԴ տնտեսության հետ:

Շուկայական տնտեսվարման հիմնարար սկզբունքներից մեկն է ապակենտրոնացումը,³⁸ որը ենթադրում է տնտեսվարող սուբյեկտների տնտեսական, կազմակերպչական, կառավարչական և իրավական անկախություն, ինչպես նաև հավասարություն և՛ միմյանց, և՛ պետության նկատմամբ: Կարող է թվալ, որ պետական և պայմանագրային կարգապահությունը ոչ մի կերպ փոխադարձ կապի մեջ չեն գտնվում, քանզի գտնվում են պետության և տնտեսվարող սուբյեկտների փոխհարաբերությունների տարբեր ոլորտներում, մի դեպքում դա իրավական առումով իրավահավասար սուբյեկտների, իսկ մեկ այլ դեպքում՝ վարչական կամ այլ իշխանական ենթակայության վրա են հիմնված: Սակայն դա այդպես չէ, իրողությունն այն է, որ կարգապահության այդ երկու տեսակները փոխկապակցված են, բայց այդ կապն այլ բնույթի է, պայմանագրային կարգապահությունը ներազդում է պետական կարգապահության վրա ոչ թե ուղղակի, ինչպես դա եղել է պլանային տնտեսության պայմաններում, այլ անուղղակի՝ հարկային, մաքսային, արժույթային և պետական կարգապահության այլ եղանակների միջոցով և հակառակը՝ կարգապահության այդ տեսակները լուրջ ազդեցություն ունեն պայմանագրային կարգապահության վրա: Պայմանագրային և պետական կարգապահության այդպիսի փոխկապակցվածությունը պայմանավորված

Քաղաքացիական իրավունք

ՄԱՐՏ 2014 Յ (177)

ՂԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

12

է արդի տնտեսական հարաբերությունները կարգավորելու քաղաքացիաիրավական պայմանագրերի դերով և պայմանագրային հարաբերությունների կայացման և իրականացման ընթացքում այդ հարաբերությունները ձևավորող մարդկանց վարքագիծն ազդում է պետության իրավասության ներքո գտնվող և պետության կողմից կարգավորող ոլորտների վրա, հետևաբար պետական կարգապահության վրա: Այսպիսով, պայքարել հարկային, մաքսային, արժութային և պետական կարգապահության այլ տեսակների, հետևաբար և գլոբալ իմաստով ընդհանուր տնտեսական կարգապահության մակարդակը բարձրացնելու համար անհնար է առանց պայմանագրային կարգապահությունն ամրապնդելու, պարզապես անհնաստ է: Տնտեսական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ պայմանագրային կարգապահության ամրապնդման միջոցով հնարավոր է բավականին արդյունավետ կերպով արմատախիլ անել տնտեսական հարաբերություններում բազմաթիվ բացասական երևույթներ:³⁹

Ամփոփելով վերոգրյալները՝ կարծում ենք կարելի է հետևություն անել, որ պայմանագրային կարգապահությունը տնտեսական կյանքի բարդ, բազմաշերտ երևույթ է և բաղկացած է հետևյալ տարրերից.

- տնտեսական՝ պայմանագրային կարգապահությունը երկրի տնտեսական զարգացման պարտադիր և կարևոր պայման է, ինչպես նաև շուկային անբարենպաստ տատանումներից ապահովագրման միջոց.

- կազմակերպչական՝ պայմանագրային կարգապահության պատշաճ մակարդակը կարևոր ցուցիչ է տնտեսական կայուն հարաբերությունների ծագման,

զարգացման և պահպանման նպատակով ձևավորվող կարգի զարգացման համար.

- վարքագծային՝ պայմանագրային «գործիքների» կիրառման ընթացքում արտացոլում է մարդկային իրական վարքագծի դինամիկան և այդ տեսակետումնից հանդիսանում է պայմանագրային հարաբերությունների մեջ մտնող սուբյեկտների վրա ներազդող իրավական ներգործության համակարգի գնահատման որակական և արդյունավետության կարևոր չափանիշ.

- իրավական՝ պայմանագրային կարգապահությունը նեղ իմաստով իրենից ներկայացնում է շուկայական հարաբերությունների իրագործման հատուկ իրավական ռեժիմ, այն ձևավորվում և պահպանվում է հիմնականում հենց տվյալ հարաբերությունների մասնակիցներ հանդիսացող սուբյեկտների ջանքերի շնորհիվ և նրանց կողմից քաղաքացիաիրավական պայմանագրերի հիման վրա:

Պայմանագրային կարգապահության հիմնախնդիրները հաջողությամբ լուծելու համար բնականաբար անհրաժեշտ է մանրակրկիտ հետազոտել վերոհիշյալ բոլոր տարրերը և այդ խնդիրը, կարծում ենք, հնարավոր չէ հաջողությամբ լուծել սույն հոդվածի շրջանակներում, ուստի, ամփոփելով վերոգրյալները, կարելի է պայմանագրային կարգապահությունը, որպես իրավական կատեգորիա բնորոշել որպես գործարարական գործունեություն իրականացնող, ինչպես նաև պայմանագրային հարաբերությունների մեջ մտնող բոլոր սուբյեկտների կողմից պայմանագրային հարաբերությունների հաստատման և իրագործման իրավական պահանջների անշեղորեն կատարման իրավական ռեժիմ:

1. Կարելի է նշել Յու.Գ.Բասինին, Ա.Վ.Կրասավչիկովին, Լ.Ա.Լուցին, Ի.Բ.Նովիցկուն, Բ.Ի.Պուգինսկուն, Վ.Կ.Ույսյսերին և մի շարք այլ տեսարաններին:
2. **Пугинский Б.И.** Гражданско-правовой договор // Вестник Моск. ун-та. Сер. 11.Право. 2002, N 2, с. 57.
3. Юридическая энциклопедия. ЮРИНФОРМ-ЦЕНТР, 1997, с. 88.
4. Юридический словарь. Госюриздат-1956, с. 264.
5. Ասվածը վերաբերվում է ինչպես հայ իրավագետներին, այնպես էլ ԱԳՀ տեսարաններին և իրավաբանական գրականության մեջ եզակի անդրադարձները պատկերը էսպես չեն փոխում:
6. **Красавчиков О.А.** Договорная дисциплина: сущность и основные компоненты // Договорная дисциплина в советском гражданском праве: Межвузовский сборник научных трудов. Свердловск. 1985, с. 10.
7. **Брагинский М.И.** Общее учение о хозяйственных договорах. Минск, 1967, с. 101.
8. **Яковлев В.Ф.** Россия: экономика, гражданское право (вопросы теории и практики), М., 2000, с. 40-47.
9. **Венедиктов А.В.** Договорная дисциплина в промышленности. Л., 1935. Թեև ունի ժամանակին բնորոշ զգալի գաղափարխառնակում արդենություն, սակայն առ այսօր էլ մնում է որպես հիմնարար աշխատություն:
10. **Агарков М.М.** Обязательство по советскому гражданскому праву. М., 1940, с. 46-49; **Новицкий И.Б.** Реальное исполнение обязательств. Труды научной сессии Всесоюзного института юридических наук. М., **Новицкий И.Б., Луцк Л.А.** Общее учение об обязательстве. М., 1950, с. 292-295; **Яковлев В.Ф.** Реальное исполнение обязательств - одно из необходимых условий выполнения народно-хозяйственного плана. Уч. зап. Ленинградского юридич. института, вып. VI. Ленинград. 1954, с. 27.
11. **Райхер В.К.** Правовые вопросы договорной дисциплины в СССР. Л., 1958, с. 18.
12. Նշված աշխատությունը, էջ 50:
13. Նշված աշխատությունը, էջ 46:
14. **Новицкий И.Б., Луцк Л.А.** Общее учение об обязательстве. М, 1950, с. 295.
15. Նշված աշխատությունը, էջ 20:
16. **Брагинский М.И.,** там же, с. 101.
17. Նույն տեղում:
18. Նույն աշխատությունը, էջ 100:
19. Նույն տեղում:
20. **Шокин А.А.** Договорная дисциплина в промышленности. М., 1983, Дисциплина поставок. М., 1985.
21. **Шокин А.А.** Дисциплина поставок. М., 1985, с. 13.
22. Մենք համաձայն ենք Շոխինին հետ, որ չի կարելի նույնացնել «պայմանագրային կարգապահությունը» պայմանագրային պարտավորությունների պատշաճ կատարման հետ, պարտավորությունների պատշաճ կատարումն ավելի լայն հասկացություն է, որը կիրառելի է նաև արտապայմանագրային պարտավորությունների նկատմամբ, սակայն պայմանագրային պարտավորություններում այդ հարաբերությունների մասնակիցների վարքագիծը բն հիմքով և թե բովանդակությամբ էսպես տարբերվում են արտապայմանագրային հարաբերությունների մասնակիցների վարքագիծը:
23. Նույն տեղում, էջ 7-8:
24. Համեմատելիս, համացանցի հասանելի աղբյուրներում որոնումները արդյունք չտվեցին:
25. **Цвайгерт К., Кетц Х.** Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: В 2-х тт. - Том 2. Пер. с нем. М., 2000, с. 63.
26. Бюрократия мешает России. // "Ведомости" за 14 октября 2004, с. 1.
27. **Осакве К.** Экономико-философская интерпретация договора в англо-американском общем праве: либеральная теория договора. Журнал российского права. 2004. N9, с. 98.
28. Социологический энциклопедический словарь /Ред.-координатор Г. В. Осипов. М., 1998, с. 102.
29. Философский энциклопедический словарь. М., Советская энциклопедия. Гл. редакция: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. 1983.
30. **Корельский В.М.** Демократия и дисциплина в развитом социалистическом обществе. М., 1977, с. 77.
31. **Фокс В.** Введение в криминологию. Перевод с англ. М., 1985, с. 17.
32. **Красавчиков О.А.** Договорная дисциплина: сущность и основные компоненты // Договорная дисциплина в советском гражданском праве: Межвузовский сборник научных трудов. Свердловск. 1985, с. 19.
33. **Սիրաբյան Գ.** «Գործարարական հարաբերությունների կարգավորվածությունը ՀՀ օրենսդրությանը» Գիտաժողովի նյութերի ժողովածու. ԵՊՀ 2007, էջ 82-83:
34. Курс экономической теории. Учебник под ред. проф. Чепурина М.Н., проф. Киселевой Е.А. Киров., 1994, с. 66, 76.
35. Политическая энциклопедия. Том 2. М., 1999, с. 84.
36. Որպես պարտավորությունների պատշաճ կատարման օրինակ կարելի է ներկայացնել ՀՀ վճարելի դատարանի 2008թ.փետրվարի 29-ին թիվ 3-27 (ՏԳ) քաղաքացիական գործով կայացրած որոշումը: Այդ գործով «Թաման» արտադրական կոտլերատիվը պահանջել է «ԱՍ-ԿԱ» ՍՊԸ-ից բռնագանձել 22.533.430 ՀՀդրամ, որից 9.557.614 ՀՀ դրամը՝ մատակարարված դիզելային վառելիքի և բենզինի դիմաց չվճարված գումար, 12.975.816 ՀՀ դրամը՝ մատակարարման պայմանագրով նախատեսված տուգանքի գումար այն դեպքում, երբ կողմերի միջև կնքված պայմանագրի համաձայն վճարումն ուշացնելու դեպքում յուրաքանչյուր ուշացած օրվա համար նախատեսվել է 0,15 տոկոսի չափով տուգանք և այս թվերի, նկատի ունենք տոկոսների և վառելիքի դիմաց չվճարված գումարների հարաբերակցության համեմատությունը թույլ է տալիս եզրահանգումներ կատարել, թե որքան ժամանակ են խախտվել պայմանագրի պահանջները:
37. **Красавчиков О.А.** Договорная дисциплина: сущность и основные компоненты // Договорная дисциплина в советском гражданском праве: межвузовский сборник научных трудов. Свердловск, 1985, с. 77.
38. **Осакве К.,** там же, с. 97-98.
39. ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 347-րդ հոդվածի համաձայն՝ պարտավորությունները պետք է կատարվեն պատշաճ պարտավորության պայմաններին, օրենքին և այլ իրավական ակտերի պահանջներին համապատասխան, իսկ մնան պայմանների ու պահանջների բացակայության դեպքում՝ գործարար շրջանառության սովորույթներին կամ սովորաբար ներկայացվող այլ պահանջներին համապատասխան:
40. ՀՀ վճարելի դատարանի իրավական դիրքորոշումն արտահայտված է թիվ ԵԿԳ/0020/02/08 քաղաքացիական գործով 2009 թվականի դեկտեմբերի 4-ի որոշման մեջ, որտեղ ՀՀ վճարելի դատարանը, վկայակոչելով ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 347-րդ հոդվածը, արձանագրում է, որ վերոնշյալ հոդվածից հետևում է, որ պարտավորությունների պատշաճ կատարումը, որպես պարտավորությունների կատարման ընդհանուր և հիմնարար սկզբունք, ենթադրում է պարտավորության բովանդակությունը կազմող գործողությունների կատարում՝ պարտավորության պայմաններին, օրենքի և այլ իրավական ակտերի պահանջներին համապատասխան:
41. Օրինակ՝ թիվ ԵԿԳ/1151/02/13, ԱՎԳ-1/0343/02/13, ԿԳ3/0268/02/13, ԵԱՄԿ/1684/02/12 քաղաքացիական գործերը: Ներկայացված օրինակը միակը չէ, կարելի է հիշատակել նաև էներգամատակարարման, շարժական կապի և այլ ոլորտներ, որտեղ պայմանագրային կարգապահության խախտումները համակարգային են:
42. **Осакве К.,** там же, с. 105.
43. Юридический энциклопедический словарь. М., 1984, с. 85-86.
44. Курс экономической теории / Учебник под ред. проф. Чепурина М.Н., проф. Киселевой Е.А. -Киров, 1997, с. 76.

Վարդուշ ԵՍԱՅԱՆ

ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

**МИРОВОЕ СОГЛАШЕНИЕ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ**

ВАРДУՍ ԵՏԱՅԱՆ

СОИСКАТЕЛЬ КАФЕДРЫ ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССА ЕГУ

В статье рассматриваются некоторые вопросы заключения мирового соглашения в гражданском процессе Республики Армения.

На основе анализа процессуального законодательства, судебной практики и научных подходов к проблематике мирового соглашения автор приходит к заключению, что распорядительное действие по заключению мирового соглашения, в отличие от отказа от иска, всегда порождает не только процессуальные, но и материально-правовые последствия. В частности, заключением этого соглашения спорные материально-правовые отношения так или иначе прекращаются, трансформируясь в другое бесспорное правоотношение.

Обосновывается точка зрения, что любое мировое соглашение подразумевает взаимные уступки, целью которого является взаимное волеизъявление сторон путем выполнения этих уступок для урегулирования спора. По мнению автора,

не может быть мирового соглашения в условиях односторонних уступок. Кроме того, предлагается в законодательно установить, что мировое соглашение может быть заключено в рамках спорных правоотношений, а допустимый способ выхода за эти рамки - это новация, за исключением тех случаев, когда это запрещено законом.

В статье обосновывается, что нарушение требований безусловности и определенности мирового соглашения должно рассматриваться как основание для отклонения судом заключенного мирового соглашения.

Ключевые слова: мировое соглашение, принцип диспозитивности, разрешение споров, новация, судебное решение

Բանալի բառեր - հաշտության համաձայնություն, տնօրինչականության սկզբունք, վեճերի լուծում, նովացիա, վճիռ

ՄԱԼՏ 2014 Յ (177)

ՀԱՇՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Քաղաքացիական դատավարությունում տնօրինչականության սկզբունքն առավել ցայտուն արտահայտվում է դատարանի վարույթում գտնվող վեճը հաշտության համաձայնությամբ ավարտելու կողմերին վերապահված հնարավորության մեջ:

Դեռևս նախահեղափոխական շրջանի ռուս դատավարագետ Ա. Բուզակսկին նկատել էր, որ բավականին մեծ թվով գործեր ավարտվում են առաջին իսկ դատական նիստում պատասխանողի կողմից հայցն ընդունելու, կամ հայցվորի կողմից հայցից հրաժարվելու, կամ վարույթի ընթացքում կողմերի հաշտվելու հետևանքով:

Ժամանակակից քաղաքացիադատավարական օրենսդրությունները ևս գործին մասնակցող անձանց վերապահում են իրենց միջև ծագած վեճը հաշտության համաձայնության կնքմամբ լուծելու իրավունք, և այդ առումով բացառություն չէ նաև Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը¹:

ՔԴՕ 33-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ կողմերը դատավարության ցանկացած փուլում կարող են գործն ավարտել հաշտության համաձայնությամբ: Հաշտության համաձայնությունը դատարանի կողմից հաստատելու դեպքում գործի վարույթը կարճվում է (ՔԴՕ 109-րդ հոդված, կետ 7):

Վիճակագրական տվյալները ցույց են տալիս, որ դատական պրակտիկայում հաշտության համաձայնության հաստատման հիմքով հարուցված գործերի վարույթը կարճելու դեպքերը բավականին տարածված են: Այսպես, ՀՀ դատարաններում 2010 թվականին գործի վարույթի կարճմամբ ավարտված թվով 5317 հայցային վարույթի գործերից 1092-ով (20.5%) գործի

վարույթը կարճվել է դատարանի կողմից կնքված հաշտության համաձայնությունը հաստատելու հիմքով, 2011 թվականին՝ 4946-ից 1404-ով (28.4%), 2012 թվականին՝ 5433-ից 1631-ով (30%), 2013 թվականի առաջին կիսամյակում՝ 2411-ից 471-ով (19.5%):²

Ներկայացված թվերը վկայում են այն մասին, որ վեճը հաշտության համաձայնությամբ ավարտելու կողմերի իրավունքն այն դատավարական իրավունքներից է, որոնց իրացմամբ մեծապես կանխորոշվում է քաղաքացիական բազմաթիվ գործերի ելքը: Հետևաբար հաշտության համաձայնության հատկանիշների վերհանումը, դրանց վերաբերյալ դատավարագիտության մեջ առկա մոտեցումների վերլուծությունը, հաշտության համաձայնության հասկացության մշակումն էսպես կարող է նպաստել կողմերի տնօրինչական բնույթի մյուս գործողություններից այն սահմանազատելու, միասնական դատական պրակտիկա ձևավորելու և գործող իրավակարգավորումը կատարելագործելու ուղիների մշակման հարցում:

ՀՀ դատավարական օրենսդրությունը հաշտության համաձայնության լեզավ բնորոշում չի սահմանում: Այն չի բացահայտվում նաև ՀՀ վճռաբեկ դատարանի նախահեղափոխական ակտերի շրջանակներում:

Ժամանակակից դատավարագիտության մեջ հաշտության համաձայնությունը դիտարկվում է կամ որպես կողմերի գործողություն, որն ուղղված է վեճը լուծելու պայմանների համաձայնեցման միջոցով այն դադարեցնելուն և գործով վարույթը կարճելուն³, կամ որպես քաղաքացիաիրավական վեճերն օրենքին չհակասող, այլ անձանց իրավունքները չխախտող փոխադարձաբար ընդունելի պայմաններով լուծելու եղանակ⁴, կամ որպես կողմերի միջև

Քաղաքացիական դատավարութիւն

կնքվող քաղաքացիաիրավական պայմանագիր, որի ուժով նրանք որոշակի զիջումների ճանապարհով վիճելի իրավահարաբերության գծով նորից են որոշում իրենց իրավունքները և պարտականությունները՝ դրանով իսկ վերացնելով իրենց միջև եղած վեճը⁵:

Գործող ԲԴՕ-ի, ՀՀ-ում ձևավորված դատական պրակտիկայի և տեսական գաղափարների վերլուծությունն ու ընդհանրացումը թույլ է տալիս առանձնացնել հաշտության համաձայնության հետևյալ հատկանիշները:

Հաշտության համաձայնությունը **տնօրինչական** դատավարական գործողություն է: Ուշագրավ է, որ դատավարատության մեջ բոլոր դեպքերում հաշտության համաձայնության տնօրինչական բնույթը կասկածի տակ չի դրվում:

Հաշտության համաձայնության ինստիտուտը հետազոտող գիտնականները միանշանակ մտեցում չունեն այն հարցում, թե արդյոք հաշտության համաձայնության կնքմամբ տնօրինվում են նյութական իրավունքները: Չի վիճարկվում այն իրողությունը, որ հաշտության համաձայնության կնքմամբ կողմերը տնօրինում են դատական կարգով ներկայացված հայցապահանջների կապակցությամբ դատարանի պատճառաբանված պատասխանը ստանալու իրավունքը:

Ինչ վերաբերում է հաշտության համաձայնության կնքմամբ նյութական իրավունքները տնօրինելուն, հեղինակների մեծամասնությունը կարծիք է հայտնում, որ տնօրինչական տվյալ ակտը հանգեցնում է նաև նյութական իրավունքների տնօրինման: Այսպես, Ռ.Գ. Պետրոսյանը, Գ.Մ. Արզումանյանը, Ի.Մ. Պյատիլետովը, Օ.Ն. Սադիկովը, Ս.Ն. Բրատուսը, Լ.Մ. Օրլովան հաշտության համաձայնությունը դիտարկում են կա՛մ որպես քաղաքացիաիրավական պայմանագիր, կա՛մ որպես դատական կարգով կատարվող քաղաքացիաիրավական նուվագիա:

Ռ.Գ. Պետրոսյանի բնորոշմամբ, հաշտության համաձայնությունը կողմերի միջև դատարանից դուրս կա՛մ դատարանում

կնքվող պայմանագիր է, որի ուժով նրանք... վիճելի իրավահարաբերության գծով նորից են որոշում (նորացնում են) իրենց իրավունքներն ու պարտականությունները և այդ հիման վրա վերացնում են իրենց միջև եղած վեճը⁶:

Ռ.Գ. Արզումանյանը, Լ.Մ. Լազարևը, Ի.Մ. Պյատիլետովը հաշտության համաձայնությունը բնորոշում են որպես կողմերի միջև կնքվող դատական պայմանագիր, որը ենթարկվում է պայմանագրերի մասին քաղաքացիական իրավունքի ընդհանուր կանոններին⁷:

Հաշտության համաձայնությունը քաղաքացիաիրավական նուվագիա են համարում Օ.Ն. Սադիկովը, Ս.Ն. Բրատուսը, Լ.Մ. Օրլովան⁸:

Այլ տեսակետ է հայտնում Ռ.Ե. Դուկասյանը: Նրա կարծիքով, հաշտության համաձայնության կնքմամբ նյութական իրավունքների տնօրինում տեղի ունենալ չի կարող, քանի որ ընդհուպ մինչև վճռի կայացման պահը դատարանը գործ ունի ենթադրյալ իրավահարաբերության, սուբյեկտիվ ենթադրյալ իրավունքների և պարտականությունների հետ, իսկ հրաժարվել կարելի է միայն իրական իրավունքից: Հետևաբար, ըստ հեղինակի, հաշտության համաձայնությամբ կողմերը տնօրինում են բացառապես իրենց դատավարական իրավունքները⁹:

Ռ.Ե. Դուկասյանի դիրքորոշման հետ համաձայնվելը դժվար է: Սուբյեկտիվ իրավունքը ենթադրելի բնույթ է ստանում միայն այն պատճառով, որ դրա կապակցությամբ կողմերի միջև ծագում է վեճ, որը լուծելու խնդիրն առաջադրվում է դատարանին: Օբյեկտիվորեն այդ իրավունքը կա՛մ առկա է, կա՛մ բացակայում է: Եթե օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող իրավունքը կողմերի սուբյեկտիվ գնահատականների պատճառով դառնում է դատական քննության առարկա, դա ամենևին էլ չի նշանակում, որ այն տնօրինվել չի կարող: Ի վերջո, քաղաքացիական օրենսդրությունը իրավահարաբերությունների կողմերին վերապահում

Քաղաքացիական դատավարութուն

է պայմանագրերի կնքման միջոցով իրենց հայեցողությամբ պարտավորություններ ստանձնելու, գոյություն ունեցող պարտավորություններում փոփոխություններ կատարելու կամ դրանք դադարեցնելու, առկա պարտավորություններն այլ պարտավորություններով փոխարինելու, դրանք նորացնելու և մի շարք այլ հնարավորություններ: Հաշտության համաձայնությունն այն դատավարական միջոցն է, որը թույլ է տալիս նյութաիրավական նշանակություն ունեցող տվյալ գործողությունները կատարելու դատարանում, տվյալ գործով վարույթի շրջանակներում պայմանով, որ դրանք միաժամանակ պետք է ուղղված լինեն գործի քննությունը դադարեցնելուն, տվյալ վեճի կապակցությամբ հարուցված վարույթը կարճելուն:

Եթե սուբյեկտիվ իրավունքի վերաբերյալ վեճը դադարում է, իսկ դրա մասին կարելի է խոսել նաև այն դեպքում, երբ պատասխանողը համաձայնվում է կնքել հաշտություն՝ ըստ էության որոշակի վերապահումներով ընդունելով հայցվորի պահանջների իրավահարկությունը, վերանում է նաև սուբյեկտիվ իրավունքի, իրավահարաբերության վիճելիությունը, սակայն, ի տարբերություն պատասխանողի կողմից հայցն ընդունելու, քննարկվող դեպքում դատարանը ոչ թե հեռանում է հայցը բավարարող վեճի կայացման, այլ ձեռնամուխ է լինում վեճի մասնակիցների քաղաքացիաիրավական կամահայտնությունը սահմանված դատավարական կարգով ձևակերպելուն:

Հաշտության համաձայնության կնքմամբ հայցվորը կարող է հրաժարվել իր նյութաիրավական պահանջների մի մասից, կարող է նվազեցնել այդ պահանջների չափը, փոխարինել իր պահանջն այլ պահանջով, իսկ պատասխանողն իր հերթին կարող է ընդունել հայցվորի նվազեցրած կամ փոփոխած պահանջները, ստանձնել նոր պարտականություններ, կողմերի փոխհամաձայնությամբ կարող են ճշտվել իրավահարաբերության առանձին պայմանները կամ նրանց միջև կարող է առաջանալ նոր պարտավորություն: Եթե ասվածին էլ հավելենք ԶԳՕ 109-րդ և 110-

րդ հոդվածների իրավակարգավորումը, որի ուժով կողմերի համաձայնությունը դատարանի կողմից հաստատվելու դեպքում գործի վարույթը կարճվում է, և կողմերը գրկվում են նույնական հայցով կրկին դատարան դիմելու իրավունքից, հաշտության համաձայնության կնքմամբ նյութական իրավունքների տնօրինման փաստը դառնում է անառարկելի:

Ասվածին հավելենք, որ, մեր խորին համոզմամբ, ի տարբերություն հայցից հրաժարվելու, հաշտության համաձայնության կնքմամբ վիճելի նյութական իրավահարաբերությունը բոլոր դեպքերում դադարում է՝ տրասֆորմացվելով այլ անվիճելի իրավահարաբերության, կամ փոփոխվում է: Տվյալ ակտը լիովին տեղավորվում է պայմանագիրը լուծելու, նոր պայմանագիր կնքելու, պայմանագրով այլ պայմանագրում փոփոխություններ կատարելու քաղաքացիաիրավական ինստիտուտների շրջանակներում՝ այն առանձնահատկությամբ, որ օրենքը սահմանում է տվյալ պայմանագրի կնքման (հաստատման) հատուկ կարգ:

Վերը շարադրվածը հաշվի առնելով համամիտ ենք Մ. Տուայիչևի հետ այն հարցում, որ հաշտության համաձայնության մեջ նյութական իրավունքի տնօրինումը միշտ առկա է, և դրանով է առաջին հերթին տվյալ տնօրինչական գործողությունը տարբերվում հայցն ընդունելուց:¹⁰

Հաշտության համաձայնությունը **երկկողմ կամ քազմակողմ կամահայտնության արդյունք է:** Որպես դատավարական գործողություն այն ուղղված է դատարանի վարույթում գտնվող վեճը դրա մասնակիցների, այլ ոչ թե դատարանի կողմից լուծելուն: Գտնելով հաշտության եզրեր՝ կողմերն ըստ էության հրաժարվում են իրենց միջև ծագած վեճը դատարանի կողմից ըստ էության լուծելու հեռանկարից: Ընդ որում, կողմերի համաձայնությամբ վեճը լուծելու արդյունքը կարող է էապես տարբերվել այն վեճից, որը կկայացներ դատարանը գործն ըստ էության քննելու և լուծելու պարագայում:

Քաղաքացիական դատավարութիւն

Դատարանի կողմից հաստատված հաշտության համաձայնության բառացի շարադրանքը վճռի եզրափակիչ մասում նշելու օրենսդրական պահանջը (ՔԴՕ 133-րդ հոդված) վկայում է այն մասին, որ հաշտության պայմանները կողմերի անհատական կամահայտնության արդյունք են: Վերջինս բացառում է այնպիսի անորոշությունը, որը կարող է վերացվել վճռի լրացման, պարզաբանման կամ վերադաս դատական ատյաններում դրա վերանայման արդյունքում:¹¹ Դա բացատրվում է առաջին հերթին նրանով, որ հաշտության համաձայնության դեպքում վիճելի իրավահարաբերության կարգավորման աղբյուրը ոչ թե նյութական իրավունքի նորմն է, այլ կողմերի ազատ կամահայտնությունը: Դատարանը միայն սանկցավորում է կողմերի մշակված պայմաններով վեճը դադարեցնելու պայմանները: Սակայն որևէ փոփոխություններ դրանցում կատարելու իրավունք չունի:

Հաշտության համաձայնության կնքման դատավարական **նպատակը դատարանի վարությամբ գտնվող գործի վարությամբ կարճելն է:** Տվյալ տնօրինչական գործողության կատարմամբ կողմերը միշտ նպատակ են հետապնդում ոչ միայն վիճելի իրավահարաբերությունը դարձնել անվիճելի, այլ նաև դադարեցնել դրանից բխող սուբյեկտիվ իրավունքների պաշտպանության նպատակով հարուցված գործի քննությունը: Տվյալ հատկանիշի ուժով հաշտության համաձայնությունը տարբերվում է այն արտադատական քաղաքացիաիրավական պայմանագրերից, որոնց կնքմամբ կողմերը փոփոխում կամ դադարեցնում են իրենց միջև ծագած վիճելի պարտավորությունները, ստանձնում են նոր պարտավորություններ և այլն՝ առանց փոխադարձ կամահայտնությամբ այն դատարանի հաստատմանը ներկայացնելու: Այսպես, եթե մատակարարման պայմանագրով թերմատակարարվածը լրացնելու պահանջը մատակարարի կողմից չկատարելու հիմքով գնորդը դիմում է դատարան պայմանագիրը լուծելու և պատճառված

վնասը հատուցելու պահանջներով, սակայն գործի քննության ընթացքում կողմերի միջև դատարանից դուրս կնքված պայմանագրով մատակարարը պարտավորվում է թերմատակարարումը լրացնելու և պատճառված վնասը փոխհատուցելու փոխարեն գնորդին հանձնել այլ գույք, և այդ պայմանագիրը՝ որպես հաշտության համաձայնություն, չի ներկայացվում դատարանի հաստատմանը, այն գործի վարությամբ կարճելու հիմք հանդիսանալ չի կարող: Տվյալ պարագայում դատարանը պետք է ներկայացված հայցը քննի և լուծի ըստ էության: Ընդ որում, եթե պատասխանողն իր առարկությունների շրջանակներում վկայակոչի պարտավորության դադարման փաստը և ներկայացնի նշված պայմանագիրը, իսկ հայցվորը շարունակի պնդել իր պահանջները, հարուցված հայցը ենթակա է մերժման:

Հետևում է, որ հաշտության համաձայնության շրջանակներում կողմերի կամահայտնությունը պետք է հստակ ուղղված լինի ոչ միայն վեճը փոխադարձաբար ընդունելի պայմաններով լուծելուն, այլ նաև դրա կապակցությամբ դատարանի վարությամբ գտնվող գործով վարությամբ կարճելուն: Պատահական չէ, որ գործող դատավարական օրենսդրությունը պարտավորեցնում է դատարանին պարզել՝ չեն ցանկանում արդյոք կողմերը կնքել հաշտության համաձայնություն, իսկ նման ցանկության առկայության դեպքում՝ պարզաբանել հաշտության համաձայնությունը դատարանի կողմից հաստատելու հետևանքները (ՔԴՕ 33 հոդվ., մաս 3, 120 հոդվ., 149.8 հոդվ., մաս 2, կետ 2): Հաստատման ենթակա չէ այն համաձայնությունը, որի բովանդակությունից հստակ չի երևում գործով վարությամբ ավարտելու կողմերի համաձայնությունը կամ այն համաձայնությունը, որից կողմը հրաժարվում է դրա հետևանքներն իրեն պարզաբանելուց հետո:

Դատավարագետների մեծամասնությունը հաշտության համաձայնության կարևորագույն հատկանիշ են համարում

դրանում **փոխադարձ զիջումների առկայությունը:**

Այսպես, Ռ.Գ. Պետրոսյանը հաշտության համաձայնությունը բնորոշում է. «...Պայմանագիր, որի ուժով կողմերը փոխադարձ կամ միակողմանի զիջումների միջոցով... վերացնում են իրենց միջև եղած վեճը»:¹²

Գատավարագիտության մեջ կարծիք է հայտնվում, որ «համաձայնության մեջ փոխադարձ զիջումները, որպես կանոն, առկա են, սակայն դրա պարտադիր տարր չեն հանդիսանում»:¹³

Փոխադարձ զիջումները հաշտության պարտադիր տարր են համարում Կ.Ի. Կոմիսարովը, Գ.Ֆ. Շերշենևիչը, Ա.Տ. Բոնեբը, Ի.Մ. Պյատիլետովը, Ս.Վ. Լազարևը:¹⁴

Փոխադարձ զիջումների առկայությունը որևէ կերպ չի արժեքավորում Ե.Ռ. Ռուսինովան: Նրա կարծիքով դրանք չպետք է դիտարկվեն որպես այնպիսի հատկանիշ, որով հաշտության համաձայնությունը տարբերվում է հայցից հրաժարվելուց կամ հայցն ընդունելուց, քանի որ նման մոտեցումը սահմանափակում է իրավական կոնֆլիկտը կողմերի ինքնավար կամքի հիման վրա լուծելու հնարավորությունը:¹⁵ Ակնարկելով միակողմանի զիջումների հիման վրա վեճը լուծելու կողմերի իրավունքը՝ հեղինակը նշում է, որ եթե նախքան դատարան դիմելը իրենց միջև ծագած վեճը լուծելու փոխադարձ ցանկության պարագայում կողմերն ազատ են այն ցանկացած իրավաչափ եղանակով լուծելու հարցում, նույն վեճը նույն եղանակով դատարանում լուծելու նրանց կամքը սահմանափակելը ոչնչով արդարացված չէ: Ըստ Ե.Ռ. Ռուսինովայի, հաշտության համաձայնությունը դիտարկելիս պետք է առաջնություն տալ ոչ թե փոխադարձ զիջումներին, այլ վեճը որոշակի փոխադարձաբար ընդունելի իրավաչափ պայմաններով դադարեցնելու կողմերի ցանկությանը:¹⁶

Մեր կարծիքով, դժվար է համաձայնվել միակողմանի զիջումները հնարավոր համարող հեղինակների դիրքորոշման հետ՝

առնվազն նկատի ունենալով, որ այդ դեպքում վերանում է սահմանը հաշտության համաձայնության և այնպիսի տնօրինչական ակտերի միջև, ինչպիսիք են՝ հայցից հրաժարվելը և հայցն ընդունելը: Օրինակ՝ չի կարող հաշտության համաձայնություն համարվել թեկուզև երկկողմանիորեն ստորագրված այն փաստաթուղթը, որով, օրինակ, հայցվորը, մասնակիորեն հրաժարվում է ներկայացված պահանջներից, իսկ պատասխանողը որևէ պարտականություն չի ստանձնում, կամ «հաշտության համաձայնություն» վերնագրված պայմանագիրը, որով պատասխանողը պարտավորվում է կատարել լրիվ կամ մասնակիորեն հայցվորի պահանջները, սակայն հայցվորը նրան ոչինչ դրա դիմաց չի տալիս: Ակնհայտ է, որ նշված դեպքերում դատարանը գործ է ունենում ոչ թե կողմերի փոխադարձ համաձայնությամբ սահմանված պայմաններով հաշտության, այլ տնօրինչական այլ գործողությունների՝ հայցից հրաժարվելու, հայցն ընդունելու հետ: Մեր խորին համոզմամբ, նման դեպքերում դատարանը պետք է պարզի համապատասխան դատավարական գործողությունը կատարելու կողմից ցանկությունը, պարզաբանի դրա հետևանքները, և, եթե կողմը պնդում է այն կատարելու մտադրությունը, ձեռնամուխ լինի դրա դատավարական ձևակերպմանը:

Հետևաբար, ցանկացած հաշտության համաձայնություն ենթադրում է փոխադարձ զիջումներ, դրա նպատակը կողմերի փոխադարձ կամահայտությամբ նման զիջումներ կատարելու միջոցով վեճի կարգավորումն է: Չի կարող լինել հաշտության համաձայնություն միակողմանի զիջումների պայմաններում: «Գաղարեցնել վեճը որոշակի փոխադարձաբար ընդունելի պայմաններով» արտահայտությունը, որը Ե.Ռ. Ռուսինովան առաջարկում է օգտագործել հաշտության համաձայնության բնորոշման մեջ, ինքնին ներառում է փոխադարձ զիջումներ կատարելու անհրաժեշտությունը, հակառակ պարագայում կատարվի, որ կողմը գնում է զիջումների ա-

Քաղաքացիական դատավարութիւն

ռանց որևէ պայմանի: Մինչդեռ, հաշտություն կնքելով, հայցվորը, օրինակ, հրաժարվում է իր պահանջների մի մասից՝ նկատի ունենալով պահանջների մյուս մասն անվիճելիորեն կատարելու պատասխանողի համաձայնությունը, համապատասխանաբար՝ պատասխանողը համաձայնվում է անվիճելիորեն կատարել հայցվորի պահանջների մի մասը՝ հաշվի առնելով դրանց մյուս մասից նրա հրաժարվելու մտադրությունը:

Համամիտ ենք նախահեղափոխական հանրահայտ ցիվիլիստ-դատավարագետ Ե.Ա.Նեֆեդևի հետ այն հարցում, որ «կողմերի համաձայնությունը հաշտության գործարք ճանաչելու համար կատարված զիջումները պետք է փոխադարձ լինեն... կողմերից յուրաքանչյուրը պետք է հրաժարվի իր հավակնությունների կամ ակնկալվող օգուտների մի մասից և ընդունի իր հակառակորդի հավակնությունների մի մասը կամ նրան տրամադրի որոշակի հանդիպական օգուտներ»:¹⁷

Դատավարական գրականության մեջ, որպես հաշտության համաձայնության կարևոր հատկանիշ, ընդգծվում է կողմերի հնարավորությունը հաշտվելու **վիճելի իրավահարաբերության շրջանակներում**: Վերջիններս հաճախ դիտարկվում են որպես հաշտության համաձայնության սահմաններ:

Մի շարք հեղինակներ, սակայն, նշում են, որ հաշտության համաձայնությունը կարող է վերաբերվել բացառապես այն նյութական իրավունքներին և պարտականություններին, որոնք տվյալ գործով դատարանի քննության առարկա են հանդիսանում:¹⁸ Այդ տեսակետը հիմնավորվում է նրանով, որ հակառակ պարագայում դատարանը կարող է դիտարկվել որպես անվիճելի իրավունքների կապակցությամբ կնքված պայմանագրեր վավերացնող մարմին, մինչդեռ նման գործունեությունը դուրս է գալիս նրա իրավասության շրջանակներից:

Իրոք, առանձին դեպքերում վիճելի իրավահարաբերության շրջանակներից

դուրս եկող հաշտության համաձայնությունը հաստատելը կարող է հանգեցնել դատական ենթակայության կանոնների խախտման: Այսպես, իրավասության սահմանազանցում առկա է այն դեպքերում, երբ, օրինակ, բնակելի տունն ըստ նշանակության օգտագործելուն խոչընդոտող հանգամանքները վերացնելու մասին պահանջի քննության ժամանակ դատարանը հաստատում է կողմերի միջև կնքված հաշտության համաձայնությունը, որով սահմանված գնով հայցվորն օտարում է բնակելի տունը և տնամերձ հողամասը պատասխանողին: Ակնհայտ է, որ տվյալ դեպքում հողամասի մասով իրավունքներին վերաբերող հաշտության համաձայնությամբ դատարանը դուրս է գալիս իր իրավասության սահմաններից՝ նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ վեճի առարկա չհանդիսացող անշարժ գույքի նկատմամբ գործարքը ենթակա է վավերացման նոտարական կարգով կամ, որպես այլընտրանք, կարող է հաստատվել կադաստրի մարմինների կողմից Քաղ. օր. 299-րդ հոդվածի 4-րդ մասով և «Գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման մասին» ՀՀ օրենքի 48-52-րդ հոդվածներով նախատեսված դեպքերում և սահմանված կարգով:¹⁹

Միևնույն ժամանակ հաշտության համաձայնության սահմանների հարցը քննարկելիս, պետք է նկատի ունենալ Քաղ. օր. 430-րդ հոդվածի դրույթները, որոնք նախատեսում են պարտավորությունը նորացմամբ դադարեցնելու կողմերի իրավունքը: Ըստ նշված դրույթի՝ պարտավորությունը դադարում է կողմերի միջև գոյություն ունեցող սկզբնական պարտավորությունը նույն անձանց միջև մեկ այլ պարտավորությամբ փոխարինելու մասին համաձայնությամբ, որը նախատեսում է դրա այլ առարկա կամ կատարման այլ եղանակ (նովացիա):

Կողմերի այդ հնարավորությունը հաշվի առնելով՝ որոշ հեղինակներ հաշտության համաձայնության հատկանիշների կազմում վիճելի իրավահարաբերության փոփոխմանն ուղղված լինելու հետ մեկտեղ, որպես այլընտրանք, դիտարկում են

նաև դրա ուղղվածությունը պարտավորության նորացմանը:

Այսպես, Ա.Ա. Ֆերենց-Մորոցկին վեճը հաշտության համաձայնությամբ ավարտելու անհրաժեշտ պայման է համարում գոյություն ունեցող իրավահարաբերության փոփոխումը կամ նորացումը նոր իրավահարաբերությամբ:²⁰ Ռ.Գ. Պետրոսյանը հաշտության համաձայնությունը բնորոշում է որպես պայմանագիր, որի ուժով կողմերը «վիճելի իրավահարաբերության գծով նորից են որոշում (նորացնում են) իրենց իրավունքներն ու պարտականությունները...»:²¹

Ակնհայտ է, որ նշված հեղինակները վիճելի իրավահարաբերությունը դիտարկում են որպես հաշտության համաձայնության «սահմաններ», սակայն միաժամանակ նորացումը համարում են դրա սահմաններից դուրս գալու թույլատրելի եղանակ: Մենք ևս կիսում ենք տվյալ դիրքորոշումը: Սակայն անհրաժեշտ ենք համարում կատարելու մեկ վերապահում՝ հաշտության համաձայնությամբ վիճելի իրավահարաբերության դադարում նորացմամբ տեղի ունենալ չի կարող, եթե այդպիսի նորացումն արգելված է օրենքով²² կամ մասն նորացումը դատարանի կողմից հաստատելու դեպքում կարող են խախտվել գործերի ենթակայության մասին կանոնները: Նշված դեպքերում, հաշտության համաձայնությունը դատարանի կողմից չպետք է հաստատվի օրենքին հակասելու հիմքով:

Հաշտության համաձայնությունը **դատարանի հսկողության ներքո** կատարվող տնօրինչական գործողություն է: Բացառապես դատարանի կողմից հաստատվելու դեպքում այն կարող է դիտարկվել որպես գործի վարույթը կարճելու հիմք հանդիսացող իրավաբանական փաստ: Միևնույն ժամանակ դատարանի կողմից հաշտության համաձայնության հաստատումն է կանխորոշում այն հարկադրաբար կատարելու հնարավորությունը, դրանով նախատեսված պարտականությունները կամուրջի վրա կատարելու դեպքում:²³

Կնքված և դատարանի հաստատմանը ներկայացված հաշտության համաձայնության կապակցությամբ դատարանի հսկողական գործառնություններն արտացոլվում են հաշտության համաձայնությունը չհաստատելու հիմքերում, որոնք սահմանված են ՔՀՕ 33-րդ հոդվածի 4-րդ մասում: Դատարանը չի հաստատում հաշտության համաձայնությունը, եթե այն հակասում է օրենքին և այլ իրավական ակտերին կամ խախտում է այլ անձանց իրավունքները և օրինական շահերը. այդ դեպքերում դատարանը վեճը քննում է ըստ էության:

Դատարանը յուրաքանչյուր դեպքում պարտավոր է ստուգել կողմերի հաշտության համաձայնության օրինականությունը և դրա համապատասխանությունը գործին մասնակից չդարձված, այնպես էլ գործին մասնակցող, սակայն հաշտության կողմ չհանդիսացող անձանց իրավունքներին և օրինական շահերին: Դատարանի տվյալ գործառնությամբ բավականին բազմակողմանիորեն հետազոտվել է մի շարք հեղինակների կողմից:

Սույն հոդվածի շրջանակներում նպատակահարմար ենք համարում անդրադառնալու հաշտության համաձայնության որոշակիության և անպայմանականության հիմնահարցին, որը գործող դատավարական օրենսդրության մեջ անհրաժեշտ ձևով չի արտացոլվել:²⁴

Դատական ակտի որոշակիությունը և անպայմանականությունը դատավարագիտության մեջ քննարկվում են որպես վճռի ներկայացվող պահանջներ, որոնք, ուղղակիորեն ամրագրված չլինելով օրենքում, բխում են արդարադատության էությունից և վճռի՝ որպես արդարադատության ակտի իրավական բնույթից և ապահովում են վճռի իրական կատարումը՝ առանց դժվարությունների: Այդ պահանջների ուժով գործի քննության արդյունքներով կայացվող դատական ակտը հայտարարված բոլոր պահանջներին պետք է տա այնպիսի պատասխան, որը բացառում է կողմերի հարաբերություններում անորոշությունը, ինչպես նաև դատական ակտը կողմերի

Քաղաքացիական դատավարութիւն

հայեցողությամբ տարբեր եղանակներով կատարելու հնարավորությունը:²⁵

Մ.Ա. Գուրվիչն առաջինն է այդպիսի պահանջների թվին դասել գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի որոշակիությունը և անպայմանականությունը՝ նշելով, որ թեև դրանք ուղղակիորեն կապված են օրինականության պահանջի հետ, այդուհանդերձ միանգամայն ինքնուրույն և կոնկրետ բնույթ ունեն:²⁶ Ըստ հեղինակի, քանի որ շահագրգռված անձը դատարան է դիմում իր կոնկրետ իրավունքի կամ օրինական շահի պաշտպանության պահանջով, դատարանի վճիռը ևս պետք է կոնկրետ լինի, իսկ նման հստակության մասին խոսք կարող է լինել միայն այն ժամանակ, երբ վճիռը որոշակի է և անպայմանական:²⁷

Սեր խորին համոզմամբ, նշվածը հավասարապես վերաբերում է նաև այն դեպքերին, երբ որպես գործին մասնակցող անձանց իրավունքի կամ օրինական շահի պաշտպանության միջոց նրանց իսկ կողմից ընտրվում է հաշտության համաձայնությունը:

Իրավական անորոշությունը բացառելու նկատառումներից ելնելով՝ դատարանն իր ակտով պետք է հաստատի բացառապես այնպիսի հաշտության համաձայնություն, որը որոշակիորեն սահմանում է կողմերի սուբյեկտիվ իրավունքների և պարտականությունների շրջանակը և վերջիններիս կատարման հստակ եղանակը ու կարգը: Միևնույն ժամանակ հաշտության համաձայնությունը պետք է լինի անպայմանական: Դրա մեջ չեն կարող պայմաններ նշվել, որոնցից կախման մեջ է դրվում մյուս կողմի պարտականությունների կատարումը, քանի որ պայմաններ սահմանելը գործնականում վճռով հաստատված հաշտության համաձայնությունը կարող է դարձնում է անկատարելի, որովհետև դրա կատարման փուլում կողմերի միջև կարող են նոր վեճեր ծագել այն հարցի շուրջ, թե այդ պայմանները վրա հասել են, թե ոչ: Պայմանների իրականացման կապակցությամբ ծագած վեճերի լուծման համար անհրաժեշտություն կառաջանա կրկին դի-

մել դատարան, կրկին քննել գործ և կրկին կայացնել վճիռ, ինչը քաղաքացիական դատավարությունում անթույլատրելի է:

Շարադրվածը հաշվի առնելով՝ գտնում ենք, որ հաշտության համաձայնության որոշակիության և անպայմանականության պահանջների խախտումները ճիշտ կլինի օրենսդրորեն դիտարկել որպես կնքված հաշտությունը դատարանի կողմից չհաստատելու հիմք:

Ընդհանրացնելով կատարված վերլուծությունը՝ կարելի է անել հետևյալ հետևություններն ու առաջարկությունները:

1. Հաշտության համաձայնությունը գործին մասնակցող անձանց միջև կնքվող և դատարանի կողմից հաստատվող պայմանագիր է, որն ուղղված է փոխադարձ զիջումների և կողմերի անվիճելի իրավունքներն ու պարտականությունները սահմանելու ճանապարհով վեճը լուծելուն և գործի վարույթը կարճելուն:

2. Հաշտության համաձայնությունը, ի տարբերություն հայցից հրաժարվելու, միշտ առաջացնում է նաև նյութաիրավական հետևանքներ. դրա կնքմամբ վիճելի նյութական իրավահարաբերությունը բոլոր դեպքերում կամ դադարում է՝ տրասֆորմացվելով այլ անվիճելի իրավահարաբերության, կամ փոփոխվում է՝ համապատասխանաբար դադարեցնելով կամ փոփոխելով կողմերի սուբյեկտիվ նյութական իրավունքները և պարտականությունները:

Հաշտության համաձայնության կնքման դատավարական նպատակը դատարանի վարությամբ գտնվող գործի վարույթը կարճելն է, հետևաբար դրա շրջանակներում կողմերի կամահայտնությունը պետք է հստակ ուղղված լինի ոչ միայն վեճը փոխադարձաբար ընդունելի պայմաններով լուծելուն, այլ նաև դրա կապակցությամբ դատարանի վարությամբ գտնվող գործով վարույթը կարճելուն:

3. Հաշտության համաձայնությունը բացառապես վեճի կողմերի կամահայտնության արդյունք է: Այն ուղղված է դատարանի վարությամբ գտնվող վեճը դրա մասնակիցների, այլ ոչ թե դատարանի

կողմից լուծելուն: Հաշտության համաձայնության դեպքում վիճելի իրավահարաբերության կարգավորման հիմնական աղբյուրը ոչ թե նյութական իրավունքի նորմն է, այլ կողմերի ազատ կամահայտնությունը, որը չպետք է հակասի նյութական և դատավարական իրավունքի իմպերատիվ պահանջներին: Դատարանը միայն սանկցավորում է կողմերի մշակած պայմաններով վեճի դադարեցումը, սակայն որևէ փոփոխություններ և ճշգրտումներ այդ պայմաններում կատարելու իրավունք չունի:

4. Ցանկացած հաշտության համաձայնություն ենթադրում է փոխադարձ զիջումներ, դրա նպատակը կողմերի փոխադարձ կամահայտնությամբ նման զիջումներ կատարելու միջոցով վեճի կարգավորումն է: Չի կարող լինել հաշտության հա-

մաձայնություն միակողմանի զիջումների պայմաններում:

5. Հաշտության համաձայնությունը կարող է կնքվել վիճելի իրավահարաբերության սահմաններում: Դրա սահմաններից դուրս գալու թույլատրելի եղանակը պարտավորության նորացումն է, բառառությամբ այն դեպքերի, երբ այն արգելված է օրենքով կամ դատարանի կողմից հաստատելու դեպքում կարող են խախտվել գործերի ենթակայության մասին կանոնները:

6. Հաշտության համաձայնության քոռակիության և անպայմանականության պահանջների խախտումները ճիշտ կլինի օրենսդրորեն դիտարկել որպես կնքված հաշտությունը դատարանի կողմից չհաստատելու հիմք:

1. *Бугаевский А.* Процессуальные новеллы (критические заметки). Петроград, 1915, с. 6.
2. Այսուհետ կրճատ՝ «ԲԴՕ»:
3. 2010, 2011, 2012 և 2013 թվականների առաջին կիսամյակում Հայաստանի Հանրապետության առաջին աստիճանի դատարաններում քաղաքացիական գործերի քննության վերաբերյալ վիճակաբարակ հաշվետվությունները տե՛ս դատական իշխանության պաշտոնական կայքում՝ www.court.am/?l=lo&id=50:
4. *Моисеев С.В.* Распорядительные действия в арбитражном суде первой инстанции //Российская юстиция. 1999, N4, с. 6. *Русинова Е.Р.* Распорядительные права сторон в гражданском процессе. Дисс... к.ю.н. Екатеринбург, 2003, с. 158.
5. *Бондарева Е.Е.* Реализация распорядительных прав сторон в арбитражном процессе (в суде первой инстанции). Автореф. дисс... к.ю.н. Самара, 2003, 26-27, *Шерстнок В.М.* Новые положения арбитражного процессуального кодекса РФ. М., 2003, 111.
6. *Պետրոսյան Ռ.Գ.*, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարություն, 4-րդ հրատ., Եր., 2012, «Ռեկան Երևանցի» հրատ., էջ 260: Гражданский процесс. Под ред. В.В. Яркова. 8-е изд. М., «Инфотропик медиа», 2012, с. 279, *Лазарев С.В.* Мирное соглашение в гражданском судопроизводстве. Дисс. к.ю.н. Екатеринбург, 2006, с. 18-19.
7. *Պետրոսյան Ռ.Գ.*, նշված աշխատ., էջ 260:
8. *Արզումանյան Գ.Մ.* Իրավունքների պաշտպանության հայցալիմ ձևը, իրավ. գիտ. թիվն. ... ստե՛նագիտ., Եր., 2006, էջ 131: *Лазарев С.В.* Мирное соглашение в гражданском судопроизводстве. Дисс. к.ю.н. Екатеринбург, 2006, с. 18-19, *Пятилетов И.М.* Распоряжение сторон гражданским материальными и процессуальными правами в суде первой инстанции. Автореф. дисс. к.ю.н. М., 1970, с. 15, 21.
9. Комментарий к ГК РСФСР. - 3-е изд. Под ред. С.Н. Братуся, О.Н. Садикова. М., 1982, *Орлова Л.М.* Права сторон в гражданском процессе. Минск, 1973, с. 134, 144.
10. *Лукасян Р.Е.* Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве. Саратов, 1970, с. 143.
11. *Тупичев М.* Отказ от иска и мировое соглашение как основание прекращения производства по делу //Советская юстиция. 1963, N23, с. 10.
12. Եթե վեճն ըստ էության լուծող վճի որչ քերություններ կարող են վերացվել այն կայացվող դատարանի կողմից (ԲԴՕ 142-143 հհ.), իսկ մյուս քերություններն էլ վերաբնության կամ վճարելության կարգով դատական ակտերի վերանայման արդյունքում, հաշտության համաձայնության պայմանները նման եղանակներով փո-

փոխվել չեն կարող:
13. *Պետրոսյան Ռ.Գ.*, նշված աշխատ., էջ 260:
14. *Ярков В.В.* Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права. Екатеринбург, 1992, с. 50, *Орлова Л.М.*, там же, с. 137.
15. *Комиссаров К.И.* Отказ от иска и мировое соглашение // Социалистическая законность. 1967, N9, с. 46, *Шершенивич Г.Ф.* Учебник русского гражданского права. М., 1995, с. 343, *Боннер А.Т.* Принцип диспозитивности советского гражданского процессуального права. М., ВЮЗИ, 1987, с. 67, Гражданско-процессуальное право России. Под ред. М.С. Шакарян. М., 1996. *Пятилетов И.М.*, там же, с. 142, *Лазарев С.В.*, там же, с. 18-19.
16. *Русинова Е.Р.* Распорядительные права сторон в гражданском процессе. Дисс... к.ю.н. Екатеринбург, 2003, с. 152-153.
17. Սույն տեղում, էջ 153:
18. *Нефедов Е.А.* Склонение сторон к миру в гражданском процессе. Казань, 1890, с. 10, <http://www.twirpx.com/file/417599/>.
19. *Жилин Г.А.* Цели гражданского судопроизводства и их реализация в суде первой инстанции. М., 2000, с. 285.
20. Քաղ. օր. 300-րդ հոդվածի 2-րդ մասի բովանդակությունից բխում է, որ դատարանն իրավասու է քննարկել նոտարական վավերացում պահանջող գործարքը վավեր ճանաչելու հարցը բացառապես այն դեպքերում, երբ կողմերից մեկը լրիվ կամ մասնակիորեն կատարել է ձեռք բերված համաձայնությունը, սակայն մյուս կողմը խուսափում է դրա նոտարական վավերացումից:
21. Гражданский процесс. Под ред. В.А. Мусина, М.А. Чечиной, Д.М. Чечота. М., 1998, автор Главы А.А. Ференц-Сороцкий, с. 177.
22. *Պետրոսյան Ռ.Գ.*, նշված աշխատ., էջ 260:
23. Այսպես, Քաղ. օր. 430-րդ հոդվածի 2-րդ մասն արգելում է նորացում կիրառել կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի հատուցման և ալիմենտի վճարման պարտավորությունների նկատմամբ:
24. *Русинова Е.Р.*, там же, с. 149.
25. *Лазарев С.В.*, там же. *Русинова Е.Р.*, там же, с. 166-175.
26. *Սեդրյան Ս.Գ.* Քաղաքացիական գործերով առաջին աստիճանի դատարանի դատական ակտերը, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2010, էջ 102-103:
27. *Гурвич М.А.* Избранные труды в 2-х томах. Том I. Краснодар, 2006, с. 388-390.
28. Սույն տեղում:

Յենս Փորձուցեք

**«Հարավային Կովկասում իրավական
և դատական բարեփոխումների համար խորհրդատվություն»
ծրագրի իրավախորհրդատու**

**FINANCIAL SYSTEM – CONSTITUTIONAL NORMS
FOR THE REGULATION OF PUBLIC FINANCE**

**DR. JENS PORZUCEK
LEGAL ADVISER, DEUTSCHE GESELLSCHAFT FÜR
INTERNATIONALE ZUSAM-MENARBEIT (GIZ), PROGRAM: ADVICE
ON LEGAL AND JUDICIAL REFORMS IN THE SOUTH CAUCASUS**

States are reliant on a functioning financial system. The law provides the framework and the fundamental principles of the financial system are laid down in the constitution. In the article the author describes the relevant regulations of the Constitution of the Republic of Armenia. He compares the Armenian constitutional norms and the regulations of the German constitution. He highlights the importance and functions of constitutional norms for the regulation of public finance. Furthermore, the article discusses the possibilities of the development of the regulations of the Constitution of the Republic of Armenia.

Keywords : Constitution, National Assembly, Right to decide on the budget/power of the purse, Financial System, Draft State Budget/Budget Proposals, Previous Year's Budget, Balancing the Budget/Budgetary equilibrium, Debt limit/balanced budget amendment, Local Self-Government, State budget, Government, Principle of Democracy

Բանալի բառեր - Սահմանադրություն, Ազգային ժողով, բյուջեի վերաբերյալ որոշում կայացնելու իրավունք, ֆինանսական համակարգ, պետական բյուջեի նախագիծ, նախորդ տարվա բյուջե, բյուջեի հավասարակշռում, բյուջեի հավասարակշռումը և պարտքերի արգելակումը, տեղական ինքնակառավարում, պետական բյուջե, կառավարություն, ժողովրդավարության սկզբունք

ԽՄԼԲՏ 2014 3 (177)

ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ - ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՆՈՐՄԵՐԸ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՖԻՆԱՆՍՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

Կարգավորված ֆինանսները պետությունների համար էական նշանակություն ունեն։ Միայն կայուն ֆինանսական համակարգն է հնարավորություն տալիս պետությանը կատարել իր խնդիրները ֆինանսական տեսանկյունից։ 2008 թվականի ֆինանսական ճգնաժամի հետևանքները ցույց տվեցին, որ մի քանի եվրոպական պետությունների հաջողվեց մնալ գործունակ միմիայն միջազգային օժանդակության շնորհիվ։ Այդ պետությունների բյուջեները ֆինանսական ճգնաժամի ընթացքում հասան իրենց սահմաններին։ Իրավունքը, ճիշտ է, չի կարող կանխել ֆինանսական ճգնաժամները, բայց այն կարող է շրջանակ սահմանել կարգավորված ֆինանսական համակարգի համար ու դժվարին ժամանակներում մեղմել բացասական հետևանքները։ Ֆինանսական համակարգի էական սկզբունքները կարգավորում է պետության սահմանադրությունը։

Սահմանադրության այն նորմերը, որոնք վերաբերում են պետության ֆինանսական համակարգին, անվանում են ֆինանսական սահմանադրություն։ Ֆինանսական սահմանադրությամբ կարգավորվում են, մասնավորապես, հարկերի և տուրքերի, պետական բյուջեի, պետական գույքի և պետական պարտքի ոլորտները, ինչպես նաև դրամային շրջանառության համակարգը։ Ստորև կքննարկենք այն հարցը, թե ինչպես է ֆինանսական համակարգը կարգավորվում Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ։ Գերմանիայի Սահմա-

նադրության հետ համեմատության միջոցով ցույց կտանք երկու երկրների միջև ընդհանրությունները և տարբերությունները։ Ընդ որում՝ առավել մանրամասն կանդրադառնանք Սահմանադրության այն նորմերին, որոնք վերաբերում են բյուջետային իրավունքին։

2. Ֆինանսական համակարգի վերաբերյալ կարգավորումները Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունում

Հայաստանի Հանրապետության գործող Սահմանադրությունը պարունակում է մի շարք կարգավորումներ, որոնք ընդունված է գետեղել «Ֆինանսական սահմանադրություն» վերնագիրը կրող բաժնում։ Հայաստանի Սահմանադրությունում ֆինանսներին վերաբերող կարգավորումները գտնվում են տարբեր գլուխներում։

«Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները և ազատությունները» վերնագիրը կրող 2-րդ գլխում 45-րդ հոդվածն անդրադառնում է հարկեր վճարելու պարտականությանը։ Ըստ այդ հոդվածի՝ յուրաքանչյուր ոք պարտավոր է օրենքով սահմանված կարգով և չափով մուծել հարկեր, տուրքեր և կատարել պարտադիր այլ վճարումներ։ Այս կարգավորմամբ առաջին հերթին նկարագրված է միջամտությունը հիմնական իրավունքների կրողների պաշտպանված ոլորտին։ Ֆինանսական սահմանադրության հիմնական դրույթները Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրու-

ՄԱՐՏ 2014 3 (177)

ՊԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

թյունում գտնվում են առանձին մարմինների իրավասությունները կարգավորող գլուխներում, մասնավորապես՝ Ազգային ժողովին (4-րդ գլուխ) ու կառավարությանը (5-րդ գլուխ) վերաբերող հատվածներում:

Ըստ 76-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ Ազգային ժողովը կառավարության ներկայացմամբ հաստատում է պետական բյուջեն: Ըստ 75-րդ հոդվածի 3-րդ մասի՝ կառավարությունն իրավասու է նաև ներկայացնելու պետական բյուջեի եկամուտները նվազեցնող կամ ծախսերն ավելացնող օրենքների նախագծեր: Բյուջետային գործընթացում Ազգային ժողովն իրավասու է նաև վերահսկողություն կատարելու պետական բյուջեի կատարման նկատմամբ՝ համաձայն 77-րդ հոդվածի 1-ին մասի: Ազգային ժողովը վերահսկիչ պալատի եզրակացության հիման վրա քննարկում և հաստատում է պետական բյուջեի կատարման մասին տարեկան հաշվետվությունը:

Հայաստանի Հանրապետության ֆինանսական համակարգը կարգավորող օրենքների վերապահումներ կան Սահմանադրության 83.5-րդ հոդվածում: Բացառապես Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով են սահմանվում, ի թիվս այլ հարցերի, ֆիզիկական ու իրավաբանական անձանց կողմից վճարվող հարկերի, տուրքերի և այլ պարտադիր վճարների տեսակները, չափը, վճարման կարգը (հոդվ. 83.5, կետ 2) ու պետական բյուջեի ձևավորման և դրա ծախսման կարգը (հոդվ. 83.5, կետ 8):

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 89-րդ հոդվածի 2-րդ կետի համաձայն՝ կառավարությունը Ազգային ժողովի հաստատմանն է ներկայացնում պետական բյուջեի նախագիծը, ապահովում բյուջեի կատարումը, որի վերաբերյալ հաշվետվություն է ներկա-

յացնում Ազգային ժողով ու ըստ 4-րդ կետի իրականացնում է ֆինանսատնտեսական, վարկային և հարկային միասնական պետական քաղաքականությունը: 90-րդ հոդվածն ավելի մանրամասն է կարգավորում բյուջեի նախագծի ներկայացման գործընթացը և անդրադառնում է կառավարությանն անվտանգություն հայտնելու դեպքերին:

Վերջապես, համայնքային բյուջեների վերաբերյալ կարգավորումները գետեղված են Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 7-րդ գլխում, որը կրում է «Տեղական ինքնակառավարումը» վերնագիրը: Ըստ 106-րդ հոդվածի՝ համայնքներն իրենց բյուջեն ձևավորում են ինքնուրույն (1-ին մաս): Համայնքների եկամուտների աղբյուրները սահմանվում են օրենքով (2-րդ մաս): Ըստ 4-րդ մասի համայնքների պատվիրակված լիազորությունները ֆինանսավորվում են պետական բյուջեից: Դրանով հայկական սահմանադրությունը հաշվի է առնում փոխկապվածության սկզբունքը: Փոխկապվածության սկզբունքը կապ է ստեղծում խնդիրների ու ծախսերի համար պատասխանատվությունների միջև:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 83.3-րդ հոդվածը պարունակում է կարգավորումներ դրամային շրջանառության համակարգի վերաբերյալ: Հայաստանի Հանրապետության արժույթի թողարկման համար իրավասու է Կենտրոնական բանկը: Կենտրոնական բանկի հիմնական խնդիրը գների կայունության ապահովումն է:

3. Բյուջետային սահմանադրական իրավունքի վերաբերյալ կարգավորումներն առանձին-առանձին

Ֆինանսական սահմանադրության մեջ առանձնահատուկ տեղ են զբաղեց-

նում բյուջետային իրավունքի վերաբերյալ դրույթները: Դրանք վերաբերում են պետության ու նրա մարմինների բոլոր այն միջոցառումներին, որոնք անմիջական ազդեցություն ունեն պետության եկամուտների ու ծախսերի վրա: Կարգավորման շրջանակը լայն է, այն ընդգրկում է բյուջեի նախագծի կազմումն ու ընդունումը, դրամարկղային և հաշվետվության համակարգը, գույքի և պարտքերի կառավարումը:

Հայաստանի Սահմանադրությունում սակավաթիվ են բյուջետային իրավունքի վերաբերյալ դրույթները: Պետական բյուջեի նախագծի քննարկման և ընդունման ընթացակարգը կարգավորված է «Ազգային ժողովի Կանոնակարգ» օրենքում: «Պետական բյուջեի քննարկումը և ընդունումը» վերնագիրը կրող 10-րդ գլխում գետեղված կարգավորումները Ազգային ժողովին ընձեռում են ազդեցության միայն չնչին հնարավորություններ: Ազգային ժողովը հիմնականում սահմանափակվում է կառավարության կողմից ներկայացված նախագծերն ընդունելով կամ մերժելով: Ազգային ժողովից ստացվող առաջարկությունները քվեարկությունից առաջ պետք է ստանան կառավարության հավանությունը:¹ «Ազգային ժողովի Կանոնակարգ» օրենքի 84-րդ հոդվածից պարզ է դառնում, որ պետական բյուջեի նախագիծը Ազգային ժողովում քննարկվելուց հետո էլ մնում է կառավարության նախագիծը:

Այլ սահմանադրություններում նույնպես կարգավորված է, որ միայն կառավարությունն է պատասխանատու **պետական բյուջեի նախագծի կազմման** համար: Կառավարության այս արտոնությունը հատկապես հատուկ է ուժեղ խորհրդարանական իրավունքներ ունեցող սահմանադրական կարգերին:² Այնուամենայնիվ, օրենսդրական գործըն-

թացի ժամանակ փոփոխություններ կատարելու խորհրդարանի իրավունքը դրանով չի շոշափվում: Խորհրդարանին չի կարելի գրկել նախագիծը քննարկելու և ձևափոխելու լիազորությունից:³ Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային ընթացակարգի առնչությամբ սանշանակում է, որ փոփոխությունների վերաբերյալ խորհրդարանի առաջարկությունները կախված չեն կառավարության որոշումից: Այսինքն՝ դրա մասին որոշում կայացնելը միմիայն օրենսդրի խնդիրն է, ինչը նա անում է լիազումար նիստերում քվեարկությունների միջոցով:

Կառավարության ուժեղ դերակատարումը արտահայտված է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 90-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին նախադասությունում: Այս նորմը սահմանում է, որ կառավարությունը պետք է պետական բյուջեի նախագիծը ներկայացնի Ազգային ժողովի քննարկմանը բյուջետային տարին սկսվելուց առնվազն իննսուն օր առաջ և որ կարող է պահանջել (ու սա էլ վճռորոշ նշանակություն ունի), որ այն իր կողմից ընդունված ուղղումներով քվեարկության դրվի մինչև այդ ժամկետի ավարտը: Այս կարգավորմամբ Սահմանադրությունը հիմնավորում է կառավարության պահանջի իրավունքը խորհրդարանի նկատմամբ:

Պահանջի իրավունքները խորհրդարանի նկատմամբ հակասության մեջ են մտնում ժողովրդավարության սկզբունքի հետ՝ ըստ Հայաստանի Հանրապետության 1-ին ու 2-րդ հոդվածների: Խորհրդարանը կարող է դիմվել որպես ժողովրդի շահերի ու հատկապես ռեսուրսների հավատարմագրային կառավարիչ: Այդքանով օրենսդիրը պարտավորված է ապահովելու պատշաճ բյուջետային ընթացակարգ: Այդուհանդերձ այդ պարտավորությունն այն ունի սուս կոդիցիտներ

և ոչ կառավարության առջև:

Բյուջեի նախագծի հաստատումն օրենքով գերմանական սահմանադրական իրավունքում անվանում են **խորհրդարանական բյուջետային իրավունք**:⁴ Բյուջետային իրավունքը ծառայում է որպես կառավարության նկատմամբ համապարփակ խորհրդարանական հսկողության գործիք: Վերջերս Գերմանիայի Դաշնային սահմանադրական դատարանը «Եվրոյի փրկարար հովանոցի» վերաբերյալ իր որոշման մեջ արտահայտել է բյուջետային իրավունքի նշանակությունը գերմանական խորհրդարանի համար հետևյալ նախադասությամբ. «Պետության եկամուտների և ծախսերի մասին որոշումը սահմանադրական պետությունում ժողովրդավարական ինքնակազմակերպման ունակության հիմնարար մասն է կազմում: Գերմանական Բունդեսթագը պարտավոր է եկամուտների և ծախսերի մասին որոշումը կայացնել՝ ժողովրդի առջև իր պատասխանատվությունը գիտակցելով: Այսպիսով՝ բյուջետային իրավունքն իրենից ներկայացնում է ժողովրդավարական կամակազմության կենտրոնական տարրերից մեկը»:⁵

Խորհրդարանի բյուջետային իրավունքից պատգամավորներն օգտվում են ընդհանուր առմամբ քննարկումների և որոշումների կայացման միջոցով: Պատգամավորները սեփական իրավունք ունեն գնահատելու կառավարության բյուջեի նախագիծը և փոփոխությունների առաջարկությունները: Այդ իսկ պատճառով խորհրդարանի բյուջետային իրավունքը նշանակում է նաև, որ պատգամավորները պետք է ստանան բյուջեի նախագծի գնահատման համար անհրաժեշտ տեղեկություններ:

Հայաստանի առնչությամբ միայն խորհրդարանի ավելի մեծ դերակատարումը կարող է մեծացնել բյուջետային

իրավունքի նշանակությունը: Լավ կլիներ, որ ոչ թե կառավարությունը կամ հանձնաժողովները, այլ խորհրդարանն ինքը կայացնի էական որոշումները բյուջետային իրավունքն իրականացնելիս և բյուջետային քաղաքականության ոլորտում իր ընդհանուր պատասխանատվությունն ստանձնելիս: Այս պահանջը բխում է ժողովրդավարության սկզբունքից: Ընդ որում, խորհրդարանի բյուջետային իրավունքն իրականացվում և բյուջետային ոլորտում քաղաքականության համար ընդհանուր պատասխանատվությունը դրսևորվում է բյուջեի մասին բանակցությունների և լիազումար նիստերում քվեարկությունների միջոցով:

Խորհրդարանի ավելի ուժեղ դերակատարումը բյուջետային ընթացակարգում իր հետ բերում է ոչ միայն առավելություններ: Դա կարող է վտանգել կարգապահությունը ֆինանսական քաղաքականության ոլորտում: Խորհրդարանին ավելի մեծ չափով ներգրավելը դնում է բացում լոբբիզմի ու այլ շահերի համար, որոնք չեն համապատասխանում հարցի էությանը: Խորհրդարանի պատգամավորները հաճախ իրենց պարտավորված են զգում միայն ընտրողների որոշակի խմբերի առջև ու այդ իսկ պատճառով չեն մտածում ընդհանուր շահի մասին: Այդուհանդերձ, արևմտյան խորհրդարանական կառավարման համակարգերի փորձը ցույց է տալիս, որ խորհրդարանում բյուջետային գործընթացն այնքան էլ չի բնորոշվում անհատ պատգամավորների միջև պայմանավորվածություններ ձեռք բերելով: Հակառակը, գործընթացը թելադրում են կուսակցությունները և խմբակցությունների ղեկավարները: Իսկ պատգամավորները կաշկանդված են խմբակցությունների անդամների համար պարտադիր կարգապահությամբ:

Խորհրդարանին ավելի մեծ չափով

ներգրավելը մեծացնում է բյուջետային գործընթացի քափանցիկությունը և օրենսդիր իշխանության պատասխանատվությունը: Խորհրդարանի դերակատարման ներգործությունը մեծ չափով կախված է գործընթացների ներքին կառուցվածքից: Հատկապես ընդլայնված իրավասություններով օժտված ֆինանսաբյուջետային հանձնաժողովը կարող է ապահովել այն հանգամանքը, որ խորհրդարանն արդյունավետ կերպով կարողանա ներկայացնել ֆինանսաքաղաքական շահեր: Ընդ որում, խորհրդարանի ու իրավասու հանձնաժողովի տեղեկատվական բազան կարող է ուժեղացվել խորհրդարանական բյուջետային գրասենյակի միջոցով:⁶

Արտակարգ իրավիճակում (ճգնաժամային) կամ ժամանակավոր բյուջետավարումը Հայաստանի Սահմանադրությունում կառավարության տեսանկյունից չափազանց նպաստավոր է կարգավորված: Ըստ 76-րդ հոդվածի 2-րդ նախադասության՝ մինչև բյուջետային տարվա սկիզբը պետական բյուջեն չհաստատվելու դեպքում ծախսերը կատարվում են նախորդ տարվա բյուջեի համամասնություններով:

Government Shutdown-ը, որը կառավարությանն անգործունակ է դարձնում, Հայաստանում հնարավոր չէ: Կասկածի դեպքում կառավարությունը կարող է շարունակել գործել և պահպանում է իր ձևակերտման ունակությունը այն դեպքերում, երբ պառլամենտը բյուջեի նախագծին հավանություն չի տալիս: Կառավարությունը պարզապես ստիպված է լինում կողմնորոշվել նախկին բյուջեի նախագծերով: Այլ կերպ հնարավոր չէ հասկանալ Սահմանադրության այն ձևակերպումը, որ «ծախսերը կատարվում են նախորդ տարվա բյուջեի համամասնություններով»: Որպես կանոն, այն

կառավարությունը, որը չի ձգտում իրականացնել նոր ծրագրեր, կարող է և իրաժարվել խորհրդարանի հետ բանավեճի մեջ մտնելուց և վերջինիս հավանությունն ստանալուց:

Այն հեռանկարը, որ կառավարությունը գալիք տարում կարող է գործել միայն արտակարգ իրավիճակում (ճգնաժամային) կամ ժամանակավոր բյուջետավարման շրջանակում, Հայաստանում, ըստ Սահմանադրության ձևակերպման, իրենից մեծ դժվարություն չի ներկայացնում: Գերմանիայում բյուջեի նախագծին հավանություն տալու խորհրդարանի իրավունքը կարող է փոխարինվել ժամանակավոր բյուջետավորմամբ միայն բացառիկ դեպքերում: Նման դեպքում կառավարության ծախսերը խստորեն սահմանափակված են: Գերմանական կառավարությունը, Հիմնական օրենքի 111-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն, կարող է կատարել միայն այնպիսի անհետաձգելի ծախսեր, որոնք անհրաժեշտ են՝

- օրենքով սահմանված հաստատությունները պահպանելու,
- օրենքով սահմանված միջոցառումներն իրականացնելու,
- Դաշնության՝ իրավունքի վրա հիմնված պարտավորությունները կատարելու համար, ինչպես նաև
- շինարարությունը, գնումները և այլ աշխատանքները կամ այդ նպատակների իրականացման համար նպաստների տրամադրումը շարունակելու համար, եթե նախորդ տարվա բյուջեով դրանց համար արդեն գումարներ նախատեսվել են:

Ժամանակավոր բյուջետավարումն իրենից միշտ էլ միայն բացառիկ կարգավորում է ներկայացնում և չի ազատում բյուջետային գործընթացին մասնակցող մարմիններին բյուջեի նախագիծը ժամանակին ընդունելու պարտականությունից:

4. Սահմանադրական նորմերի գնահատումը

Ընդհանուր առմամբ, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը պարունակում է մի շարք դրույթներ, որոնք համապարփակ ձևով նկարագրում են պետության ֆինանսական համակարգը: Ֆինանսական համակարգը կարգավորված չէ առանձին բաժնում: Դրա մասին դրույթները զետեղված են համապատասխան մարմիններին նվիրված գլուխներում և հոդվածներում: Կարգավորման այս եղանակը համապատասխանում է Սահմանադրության կառուցվածքին: Դրա առանձին գլուխները հիմնականում կարգավորում են սահմանադրական կարգի հիմունքները, հիմնական իրավունքները և առանձին մարմիններ (Նախագահ, Ազգային ժողով և այլն): Եթե ֆինանսական համակարգին նվիրված լինել ինքնուրույն գլուխ, ապա դա կհակասեր առկա կառուցվածքին՝ համակարգման տեսանկյունից: **Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության առկա կառուցվածքը չի պահանջում, որ ֆինանսական համակարգին ինքնուրույն գլուխ նվիրված լինի:**

Ֆինանսական և հարկային հարցերում պետության իրավասությունները բավարար չափով կարգավորված են: Հարկային ոլորտում օրենսդրական իրավասություն ունի բացառապես Ազգային ժողովը (հոդվ. 83.5, կետ 2): Ի տարբերություն դաշնային պետությունների՝ Հայաստանում ավելի մանրամասն կարգավորումներ այստեղ անհրաժեշտ չեն: Գերմանիայից հայտնի ուղղահայաց ֆինանսական համահարթեցումը Դաշնության ու երկրամասերի (հոդերի) միջև, ինչպես նաև հորիզոնական ֆինանսական համահարթեցումը երկրամասերի միջև Հայաստանում որևէ դեր չեն խաղում: Նմանապես բացակայում են

օրենսդրական իրավասությունների և տարբեր մակարդակներում հարկային եկամուտների բաշխման հարցերը: Այդուհանդերձ, հարկային մուտքերից եկամուտներ ստանալու պետության իրավունքի շրջանակում թեմա է հանդիսանում հարկային եկամուտների բաշխումը պետական և համայնքային մակարդակների միջև: Այս հարցի վերաբերյալ Հայաստանի Սահմանադրության 106-րդ հոդվածի 4-րդ նախադասությունը սահմանում է, որ համայնքներին պատվիրակված լիազորությունները ենթակա են պետական բյուջեից պարտադիր ֆինանսավորման: Համայնքային հարկերի և տուրքերի վերաբերյալ գործում է Սահմանադրության 106-րդ հոդվածի 5-րդ նախադասությունում սահմանված օրենքի վերապահումը:

Այնուամենայնիվ բյուջետային իրավունքի որոշ սկզբունքներ կարելի է ավելի մեծ չափով ամրագրել Սահմանադրությունում: Նկատի ունենալ՝

- ամբողջականությունը և միասնությունը՝ բոլոր եկամուտներն ու ծախսերը պետք է լինեն բյուջեում, սովորաբար բյուջեներն անթույլատրելի են.
- բրուտոյի սկզբունքը՝ եկամուտներն ու ծախսերը պետք է իրարից անջատված լինեն.
- մասնավորությունը՝ ծախսերը պետք է բավարար չափով սահմանված լինեն,
- բյուջեի հավասարակշռումը՝ եկամուտներն ու ծախսերը պետք է ձևական առումով համընկնեն.
- պարբերականությունը՝ բյուջեն գործում է որոշակի ժամանակահատվածի համար.
- **նախնականությունը՝** բյուջեն պետք է կազմվի համապատասխան տարվա սկզբից առաջ: Այս սկզբունքին հետևելով՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 90-րդ հոդվա-

ծը սահմանում է, որ կառավարությունը պետք է պետական բյուջեի նախագիծը ներկայացնի Ազգային ժողովի քննարկմանը բյուջետային տարին սկսվելուց առնվազն իննսուներե օր առաջ: Այս սկզբունքը պետք է գործի առանց սահմանափակումների և չպետք է առաջացնի կառավարության համար խորհրդարանի նկատմամբ պահանջ բարձրացնելու իրավունք:

- բեռնավորման արգելք՝ բյուջեն կարող է պարունակել միայն այնպիսի դրույթներ, որոնք իրոք վերաբերում են պետության եկամուտներին ու ծախսերին,

- ընդհանուր տնտեսական հավասարակշռության սկզբունքը,

- ճգնաժամային բյուջեի հնարավորությունը:

Անշուշտ, անհրաժեշտ չէ բոլոր սկզբունքները կարգավորել Սահմանադրությունում: Բայց դրանցից, մի քանիսը կարող են սահմանել պետության համար կարևոր նպատակներ: Այսպես, պետական պարտքի մեծ աճը կարող է սահմա-

նափակել հետագա կառավարությունների գործունակությունը: Մի քանի եվրոպական պետությունների փորձը ցույց է տալիս, որ **բյուջեի հավասարակշռումը և պարտքերի** արգելակումը վճռորոշ նշանակություն ունեն երկրի տնտեսական զարգացման համար:

Խորհրդարանի դերը բյուջետային ընթացակարգում միայն ընդհանուր գծերով է նկարագրված: Սահմանադրության 76-րդ ու 77-րդ հոդվածները սահմանում են Ազգային ժողովի՝ բյուջեն ընդունելու, բյուջեի կատարման նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելու և տարեկան հաշվետվությունը հաստատելու իրավասությունները: Սահմանադրության կարգավորումները, որոնք վերաբերում են բյուջետային իրավունքին, որոշիչ նշանակություն ունեն բյուջեին վերաբերող քաղաքականության ոլորտում խորհրդարանի պատասխանատվության համար: Խորհրդարանի ծանրակշիռ դերակատարումը բյուջեի հաստատման հարցում կշեռտեր ժողովրդավարության սկզբունքի ասպեկտները:

1. Այսպես, Կանոնակարգի 80-րդ հոդվածի 5-րդ մասը նախատեսում է, որ այն առաջարկները, որոնք ստանում են կառավարության հավանությունը, պետք է ներառվեն բյուջեի նախագծում:

2. Գերմանիայում այս իրավունքն ունի միայն դաշնային կառավարությունը, ինչը բխում է Հիմնական օրենքի 110-րդ հոդվածի 3-րդ մասից:

3. Sieckmann, in Sachs, Grundgesetz Kommentar, 5. Auflage, Art. 110 Rn. 75.

4. Հմմտ. Գերմանիայի Հիմնական օրենքի 110-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին նախադասու-

թյունը. «Բյուջեի նախագիծը մեկ կամ մի քանի ֆինանսական տարիների համար, ըստ տարիների առանձին-առանձին, հաստատվում է առաջին ֆինանսական տարվա սկզբից առաջ բյուջեի մասին օրենքով»:

5. 2011թ. սեպտեմբերի 7-ի Գաշնային սահմանադրական դատարանի վճիռը, AZ: 2 BvR 987/10, 2 BvR 1485/10 ու - 2 BvR 1099/10.

6. Marius R. Busemeyer/Ole Wintermann, Das Haushaltsaufstellungsverfahren als Ansatzpunkt einer Konsolidierungsstrategie, S. 36 f. Ըստ այդմ օրինակ է հանդիսանում US-Congressional Budget Office կոչված գրասենյակը:

Խաչիկ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Հայ-ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի ասպիրանտ,
Երևան քաղաքի Աջափնյակ և Դավթաշեն վարչական շրջանների
ընդհանուր իրավասության դատարանի աշխատակազմի ղեկավար

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ШКОЛЫ ПРАВОВОГО РЕАЛИЗМА

ХАЧИК КАЗАРЯН

**АСПИРАНТ РУССКО-АРМЯНСКОГО
(СЛАВЯНСКОГО) УНИВЕРСИТЕТА,
РУКОВОДИТЕЛЬ АППАРАТА СУДА ОБЩЕЙ ЮРИСДИКЦИИ
АДМИНИСТРАТИВНОГО ОКРУГА
АДЖАПНЯК И ДАВТАШЕН ГОРОДА ЕРЕВАНА**

Данная статья посвящена анализу общей характеристики школы правового реализма. В статье автор обстоятельно анализирует основные черты концепции правового реализма. В результате исследования автором сформированы ряд выводы и предложения, которые имеют научно-практическое значение.

Ключевые слова: правовой реализм, позитивные нормы, движения свободного права, судебная практика

Բանալի բառեր - իրավական ռեալիզմ, պոզիտիվ նորմեր, ազատ իրավունքի շարժում, դատական պրակտիկա

ЮСРС 2014 3 (177)

ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՌԵԱԼԻԶՄԻ ԳՊՐՈՅԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Իրավական ռեալիզմի դպրոցի ընդհանուր բնութագիրը ներկայացվում է դրա ներկայացուցիչների մոտեցումները դատական իրավաստեղծ գործունեության հետ կապված հիմնախնդիրների համեմատում:

Գատական իրավունքի գործառնությունը առնչությամբ իրավական ռեալիզմի մոտեցման հիմնական առանձնահատկություններ են.

1. Յերինգից, Հոլմսից, Փաունդից ու ամերիկյան փիլիսոփայական պրագմատիզմից ժառանգել է իրավունքի՝ որպէս սոցիալական ինժեներիայի ու հսկողության միջոցի, տարբեր սոցիալական, տնտեսական ու էթիկական նպատակների հասնելու միջոցի նկատմամբ գերազանցապէս գործիքային մոտեցումը:

2. Իրավունքի դինամիկ լինելու ընդունումը և դրա փոփոխության արագության կախվածությունը հասարակության սոցիալ-տնտեսական ու մշակութային զարգացման ընդհանուր դինամիկայից: Գատական պրակտիկայի կենտրոնական դերի ճանաչումն այդ դինամիկայի պահպանման գործում:

3. Իրավական և նախևառաջ դատական համակարգի գործունեության իրողությունների դեակրիպտիվ վերլուծության շեշտադրումը: Իրավունքի ժամանակավոր զատվածությունը՝ ինչպէս է իրականում գործում և ինչպիսին պետք է լինի՝ ուշադրությունը կենտրոնացնելով առաջինի վրա:

4. Իրավունքի մեջ կեղծավորության և ֆիկցիայի դեմ բողոքը և դատական համակարգի գործունեության ոչ միշտ հարմարավետ իրողությունների ազնիվ ու թափանցիկ ճանաչման ու վերլուծության նկատմամբ կոչը: Գատական մեթոդաբանությունը հարյուրավոր տարիների կուտակված միֆերից, պատրանքներից ու ֆիկցիաներից մաքրելու փորձը:

5. Գատական պրակտիկայի սցիոլոգիական, էմպիրիկ ու նույնիսկ վիճակագրական ուսումնասիրության կոչ, որն ուղղված է իրավական համակարգի գործունեության իրողությունների ճանաչմանը:

6. Գատավորների մասնագիտական հոգեբանությունը և որոշումների կայացմանը հանգեցնող կոգնիտիվ պրոցեսների առանձնահատկությունների մանրամասն ուսումնասիրելու փորձը: Ցանկությունը հասկանալու, թե իրականում ինչպէս են մտածում դատավորները, ինչ գործոններ և ինչ չափով են ազդում որոշումների որոնման ու փաստարկման գործընթացի վրա:

7. Չգտումը հասկանալու դատավորների մարդկային բնույթը՝ իրենց բոլոր թերություններով, նախապաշարմունքներով ու անձնական որակներով: Հրաժարումը հավատալ դատավորների ամենագոր ու իմաստուն դատավորի առասպելին, ով գրկված է անձնական ու սուբյեկտիվ բոլոր սկզբունքներից:

8. Իրավական նորմերի անորոշության մասին թեզիսը, որի համաձայն՝ պոզիտիվ իրավունքը ներունակ հակասական է, իսկ նորմերը չունեն միանշանակ իմաստ ու չեն ենթադրում իրենց մեկնաբանման բացարձակ հստակ մեթոդաբանություն:

9. Համապատասխանաբար, այն բանի անհնարինության ճանաչումը, որ դատարանը լիովին գրկված է հայեցողության ազատությունից ու հետևողականորեն կյանքի է կոչում դատական պրոցեսի զուտ մեխանիկական հարացույցը՝ որպէս եղած նորմերից ու կոնցեպցիաներից որոշումների դեդուկտիվ դուրսբերում:

10. Գեկլարատիվ տեսության քննադատություն և դատական իրավաստեղծման բացահայտ ճանաչում, որը անխուսափելի է պոզիտիվ իրավունքի համակարգի ներունակորեն բաց լինելու ու պոզիտիվ նորմերի անորոշության պատճառով:

Պետութեան եւ իրավունքի պատմություն

11. Կոչը ճանաչելու այն իրողությունը, որը նախադեպերի խիստ պարտադիրության սկզբունքը (stare decisis) լիարժեք կերպով չի կիրառվում, և դատարանը բազմաթիվ հնարավորություններ ունի խուսափել նախադեպից, եթե ակնհայտ լինի դրա քաղաքական-իրավական սխալականությունը:

12. Պոզիտիվ նորմերի (նախադեպերի ու օրենքների նորմերի) բացարձակ պարտադիրության մասին գաղափարի նկատմամբ անվստահությունը և այն բանի ընդունումը, որ պոզիտիվ նորմերը կամ չեն կարող զսպել դատական հայեցողությունը (վաղ շրջանի Ֆրենկ), կամ ի վիճակի են այդ խնդիրը կատարել մասամբ (Լլևելլին):

13. Հրաժարումը օրենսդրության նորմերում և նախադեպերում իսկական իրավունք տեսնելուց: Այն գաղափարը, որ իրականում իրավունք է այն, ինչպես դատարանները որոշում են վեճերը (Լլևելլինի ու Ֆրենկի վարկածը), կամ այն բանի կանխագուշակումը, թե ինչ որոշում կկայացվի (Հոլմսի վարկածը):

14. Դատական հայեցողության ազատության և դատարանի անխուսափելի սուբյեկտիվության շեշտադրումը ինչպես վեճերի որոշման ժամանակ պոզիտիվ իրավունքի բաց գոտում, այնպես էլ նախադեպի հետևելու կամ օրենքների մեկնաբանման հարցը որոշելիս:

15. Այն փաստի ճանաչումը, որ օրենքների մեկնաբանման ժամանակ դատարանի հայեցողության ազատության աստիճանը ավելի քիչ է, քան նախադեպերով կարգավորված վեճերի լուծման ժամանակ:

16. Գերի շեշտադրումը, որը խաղում են իրավունքի քաղաքականության պատկերացումները (արդարության, հասարակական օգուտի և այլն) ընդհանուր իրավունքի ոլորտում կամ օրենքների մեկնաբանման ժամանակ վեճեր քննելիս, բայց ցանկությունը լրջորեն չընկղմվելով այդ գործունի վերլուծության մեջ:

17. Դատավորի որոշման հանգեցնող կոզնիտիվ իրավունքի ներկայացումը շրջադատության տեսքով, որի ժամանակ

իրականում դատավորը նախ որոշում է քաղաքական-իրավական պատկերացումներին առավել համարժեք լուծումը և հետո միայն փորձում գտնել ֆորմալ փաստարկներ դրա օգտին:

Իրավական ռեալիզմի ներկայացված «Հիմնական կանոնադրություններ» ցույց են տալիս նրա գիտական ծրագրի սահմանափակ բնույթը: Տվյալ շարժման ներկայացուցիչները չափազանց մակերեսորեն և որպես կանոն դժկամությամբ էին ձևակերպում իրավունքի իրենց ընկալումը, գրեթե չէին հետաքրքրվում օրինաստեղծմամբ, չէին խորանում իրավունքի քաղաքականության վերլուծության մեջ, անորոշ ձևով էին ձևակերպում իրենց տեսլականը, թե ինչպես պետք է մեկնաբանվեն օրենքները կամ կիրառվեն նախադեպերը: Նրանց տեսությունը նույնիսկ չէր հավակնում նրան, որ դառնա գիտական որոշակի հարացույց՝ պոզիտիվ հստակ նկարագրով: Ռեալիստներն ընդհանուր առմամբ աշխատում էին այն գործիքային, պրագմատիկ հարացույցի շրջանակներում, որը ձևակերպվել էր Գերմանիայում Յերինգի ժամանակներից ու ԱՄՆ-ում՝ Փաուլդի ժամանակներից: Եվ այդ հարացույցի ներսում նրանք ձևավորել էին գիտական հետազոտությունների, միանգամայն որոշակի ծրագիր՝ կենտրոնանալով դատական պրոցեսների իրողությունների դեկրիպտիվ վերլուծության վրա:

Ամերիկացի որոշ գիտնականներ (օրինակ՝ Սամերսը) իրավական ռեալիզմը համարում էին իրավական գիտության մեջ ամերիկյան առաջին օրիգինալ հոսանքը¹: Տարածված է կարծիք, որ իրավական ռեալիզմին նման հոսանք չէր կարող առաջանալ ռոմանագերմանական իրավունքի երկրներում, քանի որ եվրոպացի դատավորները չունեին այն իրավունքը, որն ունեին իրենց ամերիկացի գործընկերները²: Բայց ինչպես տեսնում ենք, իրավական ռեալիզմի գիտական ծրագիրը չափազանց հիշեցնում է Գերմանիայում ազատ իրավունքի համար շարժման «կատեխետիկա»: Անցկացված վերլուծությունը մեզ թույլ է տալիս համաձայնել Հերգեստի ու Ուոլսի

հետ, որ իրավական ռեալիզմը դե ֆակտո հանդիսանում է երկրորդական ռեակցիա դատական մեթոդաբանութեան մասին գիտական բանավեճերին, որոնք շատ ավելի զարգացած իրավական գիտութիւն ունեցող երկրներում (Գերմանիա և Ֆրանսիա) կային դեռ XIX դարի վերջին հանուն ազատ իրավունքի շարժման առնչութեամբ³: Ուստի, ինչպէս Փաուստին ուսմունքը, որն ըստ էության Յերինգի հայացքների ու Հեկի հետաքրքրությունների իրավագիտութեան վերամշակումը, իրավական ռեալիզմի շարժումը համաշխարհային մակարդակով իրավական նորարարություն չէր: Ատլանտիկայի երկու ափերի իրավաբաններն էլ պայքարում էին դատական իրավաստեղծման փաստի ճանաչման, իրավունքի նկատմամբ պրագմատիկ մոտեցման, իրավունքի քաղաքականութեան դերի ուժեղացման համար և նորմատիվ ու կոնցրետուալ ֆորմալիզմի դեմ: Անկասկած, իրավական ռեալիզմի շարժման շրջանակներում երբեմն հնչել են չափազանց հետաքրքիր մտքեր, որոնք չեն հանդիպել ազատ իրավունքի համար շարժման վերլուծութեան ժամանակ: Բայց ընդհանուր առմամբ հազիվ թէ հնարավոր լինի խոսել այն մասին, որ համաշխարհային մասշտաբով իրավական ռեալիզմի շարժումը ինչ-որ եզակի բան էր: Ամերիկյան իրավական գիտությունը հասունացել է իրավական ինքնուրույն և իսկապէս նորարարական տեսությունների համար միայն XX դարի երկրորդ կեսին, երբ բեմ բարձրացավ իր ծագմամբ գուտ ամերիկյան այնպիսի գիտական ուղղություն, ինչպիսին էր իրավունքի տնտեսական վերլուծությունը:

Սիննոյն ժամանակ, չնայած իրավական ռեալիզմի շարժման ստեղծած դիսկուսի երկրորդայնութեանը, միանգամայն նկատելի է այդ հոսանքի առանձնահատկությունն իր եվրոպացի նմանակից⁴:

1. Իրավական համակարգի համակարգայնացվածութեան բերումով եվրոպացի իրավաբանների ուշադրութեան կենտրոնում եղել են օրենքների մեկնաբանման հարցերը: Ուստի այդ հիմնախնդիրների

գիտական իմաստավորման մակարդակը Ատլանտիկայի երկու ափերին այն ժամանակ պարզապէս անհամադրելի էր: XX դարի սկզբին եվրոպացի «ազատ իրավունքի» մարտիկներն ավելի էին խորանում օրենքների մեկնաբանման բնույթի մեջ այն դեպքում, երբ իրավական ռեալիստները 1930-1940-ական թվականներին միայն սկսում էին փորձել հասկանալ մեկնաբանման այս կամ այն մոտեցումների տարբերությունները: Այդ խզումը, իհարկէ, կապված է նրա հետ, որ ԱՄՆ-ում միայն XX դարի սկզբից սկսվեց ակտիվ օրինաստեղծման դարաշրջանը, և գիտնականներին ժամանակ էր անհրաժեշտ, որպէսզի սովորեին իրավունքի նոր աղբյուրին և նրա համար տեղ գտնել իրավական համակարգում: Ինչ էլ լինի, իրավական ռեալիզմի շարժման շրջանակներում օրենքների մեկնաբանման տեսութեան ուսումնասիրությունը քիչ արդյունավետ է այսօրվա ժամանակների համար: XX դարի սկզբին եվրոպացի իրավաբանների վեճերը ex tunc և ex nunc մեկնաբանումների մասին շատ ավելի հետաքրքիր էին ժամանակակից իրավաբանների համար: ԱՄՆ-ում օրենքների մեկնաբանման հարցերի ուսումնասիրութեան բուն տեղի ունեցավ միայն XX դարի երկրորդ կեսին:

2. Եթէ ամերիկացի իրավական ռեալիստները զգալի ջանքեր էին գործադրում, որպէսզի ցույց տան նախադէպերի բացարձակ պարտադիրութեան բացակայությունը, ապա Եվրոպայում «ազատ իրավունքի մարտիկներին» այդ խնդիրը հրատապ չէր թվում, քանի որ գերիշխող դոկտրինան առանց այդ էլ հրաժարվում էր նախադէպերը ճանաչել որպէս իրավունքի պարտադիր աղբյուր: Համապատասխանաբար, Ժենին, Կանտորովիչը և մյուսները ազատված էին ապացուցելու անհրաժեշտությունից, որ stare decisis սկզբունքը չի գործում: Եվրոպայում այն իսկապէս չէր գործում: Ինչպէս հիշում ենք, Հին աշխարհում դատավորների իրավաստեղծման մասին գրույցը չէր նշանակում, որ նրանց ստեղծած նորմերը պարտադիր են մյուս դատավորների համար:

Պետութեան եւ իրավունքի պատմութիւն

3. Հանուն ազատ իրավունքի շարժմանը պատկանող եվրոպացի իրավաբաններն ընդհանուր առմամբ ավելի զգուշավոր էին պոզիտիվ նորմերն անտեսելու՝ դատավորների իրավունքի հանդէպ: Ու չնայած նրանցից ոմանք իրենց գիտական կարիերայի սկզբում տեսակետ էին հայտնում contra legem որոշումներ կայացնելու՝ դատարանների իրավունքի մասին, որպէս կանոն, նրանք բավականին արագ էին շտկումներ մտցնում իրենց դիրքորոշումներում և հրաժարվում այդ գաղափարից՝ շեշտադրում կատարելով միայն թերի գոտիներում դատական իրավաստեղծման վրա և օրենքը մեկնաբանելիս դատարանի մեծ ազատության վրա: Իսկ ԱՄՆ-ում ռեալիստները թեև ժամանակի ընթացքում շտկում էին իրենց դիրքորոշումները, բայց դժկամությամբ էին հրաժարվում պոզիտիվ իրավունքի կողմից կարգավորվող դէպքերում դատական հայեցողության լիակատար ազատության մասին գաղափարից: Այն գաղափարի տակ, որ իրավունքն այն է, թե ինչպէս են դատարանները լուծում վեճերը, կամ այն կանխագուշակումը, թե ինչպէս կլուծեն, և «ոչ ավելին», համեմայնողեպս չէին ստորագրի ազատ իրավունքի համար շարժման կողմնակիցների մեծ մասը: Նման գաղման պատճառը միանգամայն ակնհայտ է: Եվրոպայում պոզիտիվ իրավունքը նախևառաջ օրենքներն ու օրենսգրքերն են: Իսկ ռեալիստները պոզիտիվ իրավունքների տակ նախևառաջ հասկանում էին նախադէպերը, իսկ հաշվի առնելով այն, որ նրանք հրաժարվում էին ընդունել stare decisis սկզբունքի բացարձակությունը, իրավունքի ոչ պարտադիրության և դատական հայեցողության գրեթէ լիակատար ազատության մասին եզրակացությունը միանգամայն տրամաբանական էր: Բայց հենց սկսում ենք գնահատել ռեալիստների տեսակետները օրենքների մեկտմամբ դատարանի ազատության տեսակետները, ապա տեսնում ենք շատ ավելի մեծ զգուշավորություն և զսպմություն: Ուստի ռեալիստների և հանուն ազատ իրավունքի շարժման կողմնակից-

ների միջև տարանջատումը դատական ազատության աստիճանի հարցի շուրջ իրականում պետք է համարել առկա, բայց զգալի չափով երևութական:

4. Վերջապէս, նկատելի են որոշակի ոճային տարբերություններ: Գերմանիայում և Ֆրանսիայում հանուն ազատ իրավունքի շարժման կողմնակիցների աշխատանքներն այնուամենայնիվ տարբերվում էին շարադրման ակադեմիական դասական ոճով, դրանց մեջ միայն երբեմն պատահում էին մանիֆեստանման ծրագրային աշխատություններ Կանտորովիչի «Պայքարի» ոգով: Իսկ իրավական ռեալիստները դրսևորում են շատ ավելի բազմազան ոճական հնարքներ՝ իրավական վերլուծության մեջ ներգրավելով գիտության տարբեր ճյուղերից մեթոդներ և փաստարկներ: Այստեղ և Լլևելլինի եզակի, աֆորիզմներով հագեցած գրական, իսկ որոշ տեղերում անգամ բանաստեղծական ոճն է, և ֆրեյդիստական հոգեվերլուծական գաղափարի ներգրավումն է Ֆրենկլի կողմից իրավական որոշակիության ձգտման պատճառները վերլուծելիս, և իրավունքի վերլուծության սոցիոլոգիական ու վիճակագրական մեթոդների օգտագործումը, նույնիսկ Լլևելլինի կողմից հնդկացիների մոտ իրավունքի ընկալման էմպիրիկ դաշտային հետազոտությունների անցկացումը⁵: Մեկնաբաններից մեկն այդ առթիվ դիպուկ կերպով նկատել է, որ ԱՄՆ-ում ջագի դարաշրջանը ծնել է «ջագային իրավագիտություն»⁶:

XX դարի կեսերին գիտական դիսկուսի հնտենսիվության շնորհիվ ամերիկյան իրավունքում աստիճանաբար սկսեց կրճատվել եվրոպական և ամերիկյան իրավական գիտությունների ինտելեկտուալ մակարդակի միջև բաժանումը: Ուստի զարմանալի չէ, որ այնպիսի ակտիվ գիտական ուղղության դեմ, ինչպիսին է իրավական ռեալիզմը, գտնվեցին բազմաթիվ ոչ պակաս ակտիվ ընդդիմախոսներ: Երբեմն իրավական ռեալիզմի քննադատությունը անարդարացի էր, ինչպէս օրինակ, շատ հայտնի դարձած այն մեղադրանքը, որ ռե-

ալիստների համար քիչ է մնում, որ դատական որոշումը, հետևապես նաև իրավունքը, որոշվի նրանով, թե դատավորը նախաճաշին ինչ է կերել⁷: Շատ ռեալիստներ այդ մեղադրանքին կապտասխանեին՝ նշելով, որ իրավունքը կախված է դատավորի սննդակարգից նույնքանով, որքանով կախված է օրենսդրի սննդակարգից: Արդարադատություն իրականացնելիս ուշադրությունը կենտրոնացնելով սուբյեկտիվ հայեցողության վրա՝ ռեալիստները պարզապես փորձում էին ցույց տալ դատական իրավաստեղծման իրականությունը: Այն, ինչպես և ցանկացած իրավաստեղծում, ոչ թե մեխանիկական գործընթաց է, այլ կրեատիվ արարում, որի վրա ազդում են բազմաթիվ արտաքին ու ներքին գործոններ: Եվ, իհարկե, այդ գործընթացի վրա ազդող տարբեր գործոնների մեջ նախաճաշը խաղում է ամենաաննշան դերը:

Բայց եղել են ավելի բովանդակային քննադատական հարվածներ: Իրավական ռեալիզմն առանձնակի տարակուսանք առաջացրեց բնական իրավունքի և կաթոլիկ յուսնատուրալիստների շրջանում, ովքեր, պատկերավոր ասած, ռեալիզմը բանադրանքի տվեցին⁸: Այստեղ հակակրանքի պատճառները լիովին հասկանալի են և մանրամասն նկարագրության կարիք չունեն: Բնական իրավունքի կողմնակիցների համար ռեալիզմը պոզիտիվիզմի լուսանց-

քային տարբերակն էր:

Ռեալիստների ու Ռոսկո Փաունդի միջև, արդեն նշված տարածայնություններից բացի, պետք է լուրջ ուշադրություն դարձնել այն հետաքրքիր քննադատական հարվածներին, որոնք հասցվել էին իրավական ռեալիզմին այնպիսի հայտնի իրավագետների կողմից, ինչպիսիք էին Լոն Ֆուլլերը, Հերման Հարտը և Հերման Կանտորովիչը:

Ռեալիզմի բարձրացող ալիքի դեմ առաջիններից մեկն արձագանքեց ամերիկացի հայտնի իրավագետ Լոն Ֆուլլերը (Fuller) իրավական ռեալիզմի մասին իր հոդվածով, որը լույս է տեսել 1934 թվականին⁹:

Այդ հոդվածում Ֆուլլերը, որ հետագայում դարձավ իրավական պրոցեսի դպրոցի (legal process school) վառ ներկայացուցիչներից մեկը, բավականին կոնսերվատիվ էր նոր շարժման հանդեպ այն մասով, որով այն փորձում է ընդլայնել իրավունքի ոլորտը այն տարրերի հաշվին, որոնք ավելի վաղ անարժան էին համարվում իրավական գիտության ուշադրության արժանապարտ համար: Բայց Ֆուլլերը շարժմանն ի ցույց դրեց, որ այն չափազանց քիչ ուշադրություն էր դարձրել ամենազիջակալորին՝ իր ծրագրի բաղաբաղական-իրավական բաղադրիչին:

1. **Summers R.** Instrumentalism and American Legal Theory. 1982. P. 19.
 2. **Martin M.** Legal Realism: American and Scandinavian. 1997. P. 10.
 3. **Herget J., Wallace S.** The German Free Law Movement as the Source of American Legal Realism // Virginia Law Review. 1987. P. 401.
 4. Իրավական ռեալիզմի ու հանուն ազատ իրավունքի շարժման նմանությունների ու տարբերությունների մասին տես Հերզեպի ու Ուոլասի փայլուն համեմատական հետազոտությունը՝ Herget J., Wallace S. The German Free Law Movement as the source of American Legal Realism // 73 Werginia Law Review. 1987. P. 399.

5. **Llewellyn K. N., Adamson Hoebel E.** The Cheyenne Way Conflict and Case Law in Primitive Jurisprudence. 1941.
 6. **Been W.** de Legal Realism Regained. Saving Realism from Critical Acclaim. 2008. P. 2.
 7. **Leiter B.** American Legal Realism // The University of Texas ASchool of Law. Public Law and Legal Theory Research Paper No 042. 2002. Oct. P. 9 (<http://www.ssrn.com>).
 8. **Duxbury N.** The Reinvention of American Legal Realism // 12 legal Studies. 1992. P. 167.
 9. **Fuller L. L.** American Legal Realism // 82 University of Pennsylvania Law Review. 1933-1934. P. 429 ff.

Արտակ ՄՆԱՅԱԿԱՆՅԱՆ

Հայ-ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի հայցորդ,

ՀՀ ոստիկանության շտաբի ավագ տեսուչ,

ՀՀ ոստիկանության ավագ լեյտենանտ

**СОПРОТИВЛЕНИЕ НАЧАЛЬНИКУ ИЛИ НЕВЫПОЛНЕНИЕ
ВОИНСКОЙ ОБЯЗАННОСТИ ИЛИ ВЫПОЛНЕНИЕ
НЕНАДЛЕЖАЩИМ ОБРАЗОМ**

АРТАК МНАЦАКАНЯН

**СОИСКАТЕЛЬ РУССКО-АРМЯНСКОГО
(СЛАВЯНСКОГО) УНИВЕРСИТЕТА,
СТАРШИЙ ИНСПЕКТОР ПОЛИЦИИ РА,
СТАРШИЙ ЛЕЙТЕНАНТ ПОЛИЦИИ РА**

Ранее отягчающее обстоятельство данного преступления имело уголовно-правовые основы, в частности не была отмечена субъективная сторона нанесения данного ущерба, а в специальной части Уголовного кодекса в случае непредусмотренной неосторожности конкретно с субъективной стороны, данное действие рассматривается как преднамеренное. Этот вопрос не был решен также изменениями 30 апреля 2013 года, так как вышеупомянутое отягчающее обстоятельство опять частично было обобщено как другое тяжкое последствие. То есть, к другим тяжким последствиям было присоединено причинение средней тяжести вреда и тяжкого вреда здоровью по неосторожности, а также причинение смерти по неосторожности, и к этому прибавилось причинение вреда здоровью легкой тяжести, потому что если ранее в диспозиции обязательным атрибутом объективной стороны было применение насилия и предполагалось, что это применение насилия включало в себя причинение вреда здоровью легкой тяжести, то в случае снятия из диспозиции применение насилия, это уже входит в состав отягчающих обстоятельств. Конечно к другим тяжким последствиям можно отнести также, например, провал или невыполнение боевого задания или другого важного задания, повреждение боевой техники, создание реальной угрозы для здоровья и жизни военного персонала или его членов, причинение материального ущерба в особо больших размерах. Причинение вреда здоровью легкой или средней тяжести и причинение тяжелого вреда здоровью или другие тяжкие последствия надо рассматривать отдельными частями, определяя для них соответствующие виды наказания, обеспечивающие принцип справедливости и индивидуальной ответственности (персонализации).

ՄԱՐՏ 2014 Յ (177)

Ключевые слова: военнослужащий, уставные взаимоотношения, командир, подчиненный

Բանալի բառեր - զինծառայող, կանոնադրային փոխհարաբերություններ, հրամանատար (պետ), ենթակա

ՊՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

ՊԵՏԻՆ ԳԻՄԱԳՐԵԼԸ ԿԱՍ ՆՐԱՆ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԶԿԱՏԱՐԵԼՈՒՄ ԿԱՍ ՈՉ ՊԱՏՇԱՃ ԿԱՏԱՐԵԼՈՒՄ ԶԱՐԿԱԳՐԵԼԸ

Պետին (հրամանատարին), ինչպես նաև զինվորական ծառայության գծով նրա պարտականությունները կատարող այլ անձին դիմադրելը կամ նրանց ծառայողական պարտականությունների կատարմանը խոչընդոտելը կամ այդ պարտականությունները չկատարելուն կամ ոչ պատշաճ կատարելուն հարկադրելը, որը դրսևորվել է պետի կամ նրա մերձավորի մասին արատավորող կամ պետի կամ նրա մերձավորի իրավունքներին ու օրինական շահերին էական վնաս պատճառող տեղեկություններ հրապարակելու սպառնալիքով, պետի կամ նրա մերձավորի նկատմամբ բռնություն գործադրելու սպառնալիքով կամ պետի, նրա մերձավորի գույքը կամ այլ անձանց տնօրինության կամ պահպանության տակ գտնվող գույքը ոչնչացնելու (վնասելու) սպառնալիքով, իրենից ներկայացնում է հանդուգն ոտնձգություն պետի (հրամանատարի) զինվորական ծառայության շահերից բխող իրավաչափ գործունեությունը խոչընդոտելու կամ դադարեցնելու նպատակով:

Դիմադրելը և հարկադրելն ուղեկցվում են բռնությամբ՝ պետի անձի կամ այլ համապատասխան անձի նկատմամբ, որը կատարվում է պետի՝ զինվորական ծառայության գծով պարտականություններ կամ այդպիսի բռնության գործադրման սպառնալիքով, ինչը նկատելիորեն բարձրացնում է դրանց հասարակական վտանգավորությունը:

01.07.1961 թվականի քրեական օրենսգրքում պետին սպառնալիքներ տալը նախատեսված էր առանձին հանցակազմով, ընդ որում, նախատեսվում էր միայն սպանության, մարմնական վնասվածքներ հասցնելու կամ ծեծելու սպառնալիքներ

տալը, սակայն 18.04.2003 քրեական օրենսգրքով նշված հանցակազմը՝ որպես օբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ ընդգրկվեց քննարկվող հանցակազմի դիսպոզիցիայում: Իսկ արդեն 2013 թվականի ապրիլի 30-ին ընդունվեց «Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքը¹, որում դիսպոզիցիան անհամեմատ ընդլայնվեց և, բացի բռնություն գործադրելու սպառնալիքից, նախատեսվեց նաև մերձավորի մասին արատավորող կամ պետի մերձավորի իրավունքներին ու օրինական շահերին էական վնաս պատճառող տեղեկություններ հրապարակելու սպառնալիքը, պետի մերձավորի նկատմամբ բռնություն գործադրելու սպառնալիքը կամ պետի մերձավորի գույքը կամ այլ անձանց տնօրինության կամ պահպանության տակ գտնվող գույքը ոչնչացնելու (վնասելու) սպառնալիքը: Քննարկվող հանցակազմի հանրային վտանգավորությունն այն է, որ դժվարացնում է, երբեմն նույնիսկ անհնարին է դարձնում պետի (հրամանատարի) կամ այլ զինվորական ծառայության գծով նրա պարտականությունները կատարող այլ անձի բնականոն զինվորական ծառայությունը, արատավորում է նշված անձանց հեղինակությունը:

Քրեական օրենսգրքի 357-րդ հոդվածում, ըստ էության, միավորված են երկու հանցակազմեր՝

1. պետին կամ զինվորական ծառայության գծով նրա պարտականությունները կատարող այլ անձին դիմադրելը.

2. նշված անձանց իրենց ծառայողական պարտականությունները չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելուն հարկադրելը:

Քրեական իրավունք

Դիմադրելը կամ ծառայողական պարտականությունները չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելուն հարկադրելը կարող է կատարվել պետի նկատմամբ, եթե վերջինս կատարում է զինվորական ծառայողական պարտականությունները: Չինվորական ծառայության պարտականությունների կատարումը պետք է հասկանալ ոչ թե այն դեպքը, որ պետը գտնվում է զինվորական ծառայությունում, այլ կոնկրետ ծառայողական պարտականություններ կատարելը, որը նախատեսված է զինվորական ծառայության վերաբերյալ կանոնադրերով կամ հրամանատարների հրամաններով: Պետը համարվում է զինվորական ծառայություն կատարող, երբ վերջինս իրականացնում է իր ծառայողական լիազորությունները. օրինակ՝ ղեկավարում է ենթակայանների գործունեությունը, անց է կացնում պարապմունքներ, նախապատրաստում է հերթապահություն և այլն: Իր ենթակայանների նկատմամբ պետը կարող է յուրաքանչյուր պահի մտնել զինվորական ծառայության պարտականությունների կատարման մեջ: Օրինակ՝ պետը, հանդիպելով քաղաքում իր հասարակական կարգը խախտող ենթակային, պահանջում է դադարեցնել այդ գործողությունները, ապա նա արդեն մտնում է զինվորական ծառայության պարտականությունների կատարման մեջ:

Նշված հանցագործությունների անմիջական օբյեկտ է հանդիսանում զինվորական կանոնադրերում ամրագրված ստորադասության կարգը, ինչն ապահովում է հրամանատարների (պետերի) և այլ զինծառայողների պարտականությունների կատարմանն ուղղված ծառայողական գործունեությունը: Ընդ որում, զինվորական փոխհարաբերությունների նկատմամբ ոսնձգությունը կատարվում է պետի կամ այլ համապատասխան անձի նկատմամբ բռնություն գործադրելու միջոցով կամ դրա գործադրման սպառնալիքով, այդ պատճառով հանցագործությունը ոսնձգություն է նրանց կյանքի, ազդեցության և անձի անձեռնմխելիության նկատմամբ զինծառա-

յության պարտականությունները կատարելիս: Կարելի է ասել, որ այս հանցագործությունը ոսնձգում է զինվորական ծառայության կարևորագույն սկզբունքներից միանձնյա ղեկավարման սկզբունքի դեմ, որի հիման վրա հենց կառուցվում է ամբողջ զինվորական ծառայությունը: Ինչպես նշեցինք, տվյալ հանցակազմի օբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշներից է բռնություն գործադրելը կամ դրա սպառնալիքը, ինչպես նաև պետի կամ նրա մերձավորի մասին արատավորող կամ պետի կամ նրա մերձավորի իրավունքներին ու օրինական շահերին էական վնաս պատճառող տեղեկություններ հրապարակելու սպառնալիքը, պետի կամ նրա մերձավորի նկատմամբ բռնություն գործադրելու սպառնալիքը կամ պետի, նրա մերձավորի գույքը կամ այլ անձանց տնօրինության կամ պահպանության տակ գտնվող գույքը ոչնչացնելու (վնասելու) սպառնալիքը: Այս առումով, որպես լրացուցիչ օբյեկտներ կարող են հանդիսանալ կյանքը, առողջությունը, կյանքի, առողջության, պատվի և արժանապատվության, սեփականության պահպանմանն ուղղված հասարակական հարաբերությունները:

Օբյեկտիվ կողմից հանցագործությունը որպես դիմադրություն խոչընդոտում է պետին կամ նրա պարտականությունները կատարող այլ անձին՝ կատարելու զինծառայության պարտականությունները: Դիմադրելիս մեղավոր անձը փորձում է թույլ չտալ պետին կամ համապատասխան անձին կատարելու զինվորական ծառայության իր պարտականությունները, նրան հնարավորություն չի տալիս գործելու տվյալ իրավիճակում օրենքին, զինվորական կանոնադրություններին կամ պետի հրամանին համապատասխան:

Դիմադրության էությունն այն է, որ ենթական խոչընդոտում է պետին զինվորական ծառայության օրենսդրությամբ իր վրա դրված ծառայողական պարտականությունները կատարելուն: Պետին դիմադրելը, ինչպես նաև ծառայողական պարտականությունները չկատարելուն կամ ոչ

պատշաճ կատարելուն հարկադրելն իրենից ներկայացնում է ծառայողական պարտականությունների կատարման բացահայտ խոչընդոտում կամ այդ ծառայողական պարտականությունների բովանդակության փոփոխություն ընդդեմ զինվորական ծառայության շահերի: Այս հանրային վտանգավոր արարքը կրում է բացահայտ և հանդուգն բնույթ և որպես կանոն կատարվում է պետի նկատմամբ բռնություն գործադրելով:³

Գիմադրությունը ցույց տալուն նախորդում է, որպես կանոն, զինծառայողի կողմից զինվորական կարգապահության կամ հասարակական կարգի այս կամ այն խախտումը, իսկ դիմադրությունը նրա պատասխանն է այդ խախտումը կանխելուն ուղղված պետի կամ այլ համապատասխան անձի իրավաչափ գործողություններին: Ընդ որում, դիմադրություն կարող է ցույց տրվել պետին կամ նրա պարտականությունները կատարող այլ անձին ինչպես կարգապահությունը խախտող անձի, այնպես էլ դեպքի վայրում գտնվող այլ զինծառայողի կողմից:

Օրինակ՝ 2009 թվականի օգոստոսի 8-ից 9-ը ՀՀ ՊՆ թիվ 21127 գործառնախ 2-րդ գումարտակի 3-րդ վաշտի ժամկետային զինծառայող շարքային Սարգիս Գեղայրի Պետրոսյանն ընդգրկվել է վաշտի վերակարգում, որպես օրապահ: Նույն վերակարգում որպես օրապահներ նշանակվել են նաև շարքայիներ Ամատունի Դավիթի Գրիգորյանը և Հակոբ Ռոբերտի Գրիգորյանը, իսկ վաշտի հերթապահ է նշանակվել շարքային Անդրանիկ Գրիգորի Մակարյանը: 2009 թվականի օգոստոսի 9-ին՝ ժամը 14:00-ի սահմաններում, շարքային Սարգիս Պետրոսյանին կողապահարանի մոտ փոխարինել է շարքային Հակոբ Գրիգորյանը: Այնուհետև Սարգիս Պետրոսյանն իր հանգստի ժամին գնացել է վաշտի ուսումնական լսարան, իսկ ժամը 14:30-ի սահմաններում այնտեղ է գնացել նաև շարքային Անդրանիկ Մակարյանը: Այնտեղ Սարգիս Պետրոսյանն իր նկատմամբ պետ հանդիսացող վաշտի հերթապահ շարքա-

յին Անդրանիկ Մակարյանին ասել է, որ վերջինս բացի գորանցը և մաքրելու համար տա իրեն ամրակցված զենքը: Անդրանիկ Մակարյանը, ղեկավարվելով ՀՀ ՁՌՖ ներքին ծառայության կանոնագրքի պահանջներով, չի բացել գորանցը և շարքային Սարգիս Պետրոսյանին զենք չի տրամադրել, քանի որ վերջինս արգելված ժամանակ է ցանկացել այն վերցնել: Մակարյան Սարգիս Պետրոսյանը Անդրանիկ Մակարյանին հարկադրել է խախտել զինվորական ծառայության պարտականությունները՝ մաքրելու համար արգելված ժամանակ վաշտի գորանցից տրամադրել նրան ամրակցված զենքը, իսկ վերջինս պատշաճ կերպով կատարելով իր ծառայողական պարտականությունները՝ չի տրամադրել զենքը: Սարգիս Պետրոսյանը մոտեցել է Անդրանիկ Մակարյանին՝ ցանկանալով հարվածել, սակայն վերջինս կանխելով բռնել է նրա պարանոցից և գլուխը ներքև իջեցրել: Սարգիս Պետրոսյանը չի սքափվել և դադարեցրել իր հակաօրինական գործողությունները, կրկին պահանջել է Անդրանիկ Մակարյանից՝ խախտել զինվորական ծառայության պարտականությունները, որը զուգորդվել է բռնության գործադրմամբ՝ մեկ անգամ ապտակել է շարքային Անդրանիկ Մակարյանին և ոտքով հարվածել նրա ոտքին:⁴

Գիմադրությանը կարող է նախորդել պետին չենթարկվելու, ծառայությամբ տրված նրա հրամանը չկատարելու արարք: Հանցագործությունը, սկսվելով չենթարկվելուց, վերածում է զինվորական ստորադասության կարգի նկատմամբ ավելի ծանր ոտնձգության, այդ պատճառով մեղավոր անձի գործողությունները չեն առաջացնում հանցագործությունների համակցություն և ենթակա են որակման ՀՀ քրեական օրենսգրքի 357-րդ հոդվածով:

Հարկադրելը նախատեսում է պետին (այլ համապատասխան անձին) հստակ պահանջ ներկայացնելը՝ ծառայության շահերին հակառակ որոշակի գործողություններ կատարելու կամ չկատարելու վերաբերյալ: Պետի նկատմամբ բռնություն

Քրեական իրավունք

Կիրառելը նրա ծառայողական գործողություններից դժգոհելու հիման վրա առանց հստակ պահանջներ ներկայացնելու չի կարող ճանաչվել հարկադրանք, եթե նույնիսկ ստորադաս անձն իր արարքով ձգտում է հասնել պետի ծառայողական գործունեության փոփոխության: Հարկադրանքը (հարկադրելը) այն գործողությունն է, որն ուղղված է պետին կամ վերջինիս լիազորությունները կատարող այլ անձին ստիպելու՝ խախտել իրենց վրա դրված զինծառայության գծով պարտականությունները, այսինքն՝ կատարելու անօրինակ գործողություններ ստիպողի շահերի համար կամ գործելու ծառայության շահերին հակառակ: Դիմադրության դեպքում մեղավորն ինքն իր գործողություններով խոչընդոտում է պետի զինվորական ծառայության պարտականությունների կատարմանը, իսկ հարկադրանքի դեպքում մեղավորը փորձում է իր գործողություններով ստիպել պետին գործել զինվորական ծառայության շահերին հակառակ: Հարկադրանք է հանդիսանում, օրինակ, երբ զինծառայողը պետից պահանջում է անօրինակ կարճատև արձակուրդ կամ, օրինակ, տրամադրել լրացուցիչ գումարային կամ գույքային առավելություն:

Պետի նկատմամբ բռնություն կիրառելիս յուրաքանչյուր դեպքում պետք է պարունակվի հստակ պահանջ: Դրա բացակայության դեպքում բացակայում է մահարկադրանքը: Այս գործողությունները կարող են որակվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 358-րդ հոդվածով՝ պետի նկատմամբ բռնի գործողություններ կատարելը նրա՝ ծառայողական պարտականությունները կատարելու կապակցությամբ:

Այս առումով երբեմն իրավակիրառ պրակտիկայում որոշակի դժվարություններ են առաջանում կոնկրետ գործողությունները որակելու հարցում, քանի որ շատ դժվար է սահմանազատել 357-րդ և 358-րդ հոդվածները: Օրինակ՝ 2010թ. մարտի 24-ին քրեական գործով որոշում է ընդունվել Սիեր Պետրոսի Իսայիրյանին որպես մեղադրյալ ներգրավելու մասին և

նրան մեղադրանք է առաջադրվել ՀՀ քր. օր. ի 358-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ կետով:

Սիեր Պետրոսի Իսայիրյանին մեղադրանք է առաջադրվել, որ նա հանդիսանալով թիվ 33651 գորամասի 3-րդ հրաձգային գումարտակի 9-րդ վաշտի 1-ին դասակի 1-ին ջոկի ժամկետային զինծառայող, կոչումով շարքային, 2010թ. հունվարի 11-ին՝ ժամը 12.00-ի սահմաններում, գտնվելով վաշտի ծխարանում, հանկարծակի ձախ կիսաճոքավոր կոշիկի վրա թուք է նկատել: Նայելով դեպի վեր՝ իր դիմաց, մի քանի մետր հեռավորության վրա, նկատել է իրենց գումարտակի հակատանկային դասակի հրամանատար, ավագ լեյտենանտ Արսեն Էդուարդի Ավանեսյանին: Կարծելով, որ վերջինս է թքել, ընդհանուր հայտնաբերել է տվել թրոդի հասցեին և երբ Ա. Ավանեսյանը ցանկացել է նրան ներկայացնել վաշտի հրամանատարին, նույն պահին Մ.Իսայիրյանը վաշտի մութի մոտ, մեկ անգամ բռնցքով հարվածել է զինվորական ծառայության պարտականությունները կատարելու կապակցությամբ իր նկատմամբ պետ հանդիսացող, ավագ լեյտենանտ Ա. Ավանեսյանի դեմքին և նրա առողջությանը պատճառել միջին վնաս՝ առողջության տևական քայքայումով: Այս գործով ՀՀ Սյունիք մարզի ընդհանուր իրավասության դատարանը որոշել է Սիեր Պետրոսի Իսայիրյանին մեղավոր ճանաչել ՀՀ քր. օր. ի 358-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ կետով և նշանակել պատիժ՝ ազատազրկում 3 (երեք) տարի ժամկետով:⁵ Սակայն այս գործով վերաքննիչ բողոքի հիման վրա վերաքննիչ դատարանը որոշել է ամբաստանյալ Մ.Իսայիրյանի և պաշտպան Ա.Ապրեսյանի վերաքննիչ բողոքը բավարարել մասնակիորեն: Սյունիքի մարզի ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանի 2010թ. մայիսի 10-ի դատավճիռը քրեական գործով ըստ մեղադրանքի՝ Սիեր Պետրոսի Իսայիրյանի ՀՀ քրեական օրենսգրքի 358-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ կետով, արարքի որովման մասով, փոփոխել՝ Սիեր Պետրոսի Իսայիրյանին մեղավոր ճանաչել ՀՀ քրեական

օրենսգրքի 357-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ կետով և դատապարտել ազատազրկման 2 (երկու) տարի ժամկետով:⁶

Մինչ 2013 թվականի ապրիլի 30-ին ՀՀ քրեական օրենսգրքում կատարված փոփոխությունները այս հանցակազմի օբյեկտիվ կողմը նախատեսված էր բռնություն գործադրելով կամ դրա սպառնալիքով: Ժամանակակից մի շարք իրավաբանների կարծիքը բռնություն գործադրելու սպառնալիքի վերաբերյալ միանշանակ չէ: Ըստ Բրայնիհնի՝ հոգեբանական բռնությունը տուժողին հոգեբանական վնաս հասցնելու և տուժողին կամքի ազատությունից զրկելու միջոց:⁷ Նեչևինի կարծիքով դիմադրությունը և հարկադրանքը կարող են իրականացվել ինչպես ֆիզիկական բռնության և դրա սպառնալիքի միջոցով, այնպես էլ տուժողի հարազատներին և բարեկամներին վնաս հասցնելու կամ գույքը ոչնչացնելու սպառնալիքի միջոցով:⁸ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 2013 թվականի ապրիլի 30-ի փոփոխությամբ, ըստ էության, ընդլայնվեց դիսպոզիցիան՝ ավելացվեց օբյեկտիվ կողմի վերը նշված գործողությունները, և դիսպոզիցիայից նույնիսկ հանվեց բռնություն գործադրելը: Օրենսդրի այս մոտեցումը, մեր կարծիքով, սխալ է այն առումով, որ ըստ էության հանվել է տվյալ հացակազմի օբյեկտիվ կողմի կարևորագույն հատկանիշը՝ բռնություն գործադրելը, որի դեպքում պարտադիր կերպով վնաս էր հասցվում տուժողի կյանքին կամ առողջությանը: Այս պարագայում ավելի իրական և հիմնավոր է թվում պետի կողմից իր ծառայողական պարտականությունները կատարելուց հրաժարվելը, քանի որ հանցագործը ոսնձգում էր քրեական օրենսդրությամբ պաշտպանվող կարևորագույն արժեքներին՝ կյանքին և առողջությանը: Նման մոտեցում են ցույց տվել նաև մի շարք արտասահմանյան երկրների օրենսդիր մարմինները, մասնավորապես, բռնություն գործադրելը համարվում է օբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ Մոլդովայի⁹, Բելառուսի¹⁰, Ուկրաինայի¹¹, Ղազախստանի¹² քրեական

օրենսգրքերի համապատասխան հոդվածներում: ՀՀ օրենսդիրը կարծես ավելի առաջնային տեղ է տալիս տուժողի կամ երրորդ անձի գույքի պաշտպանությանը, քան կյանքին և առողջությանը: Բացի դրանից, եթե պետի կողմից իր ծառայողական պարտականությունները չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը կյանքի կամ առողջության դեմ ոսնձգելու սպառնալիքի տակ ինչ-որ տեղ կարելի է ընդունելի համարել, սակայն միանշանակ անընդունելի է ծառայողական պարտականությունները չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը գույքը ոչնչացնելու սպառնալիքի արդյունքում, քանի որ, մեր կարծիքով, պարտականություններ չկատարելը կարող է առաջացնել ավելի ծանր հետևանքներ՝ այդ թվում նաև քայքայել բանակի հիմքը, վնասել նրա հեղինակությունը, ընդհուպ սպառնալ պետության արտաքին անվտանգությանն ու տարածքային անձեռնմխելիությանը: Այս պարագայում կարելի է համաձայնվել Ախմետշինայի այն մոտեցման հետ, որ բացակայում են վերը նշված սպառնալիք հասկացության այդչափ ընդարձակ մեկնաբանելու բավարար հիմքերն ու հիմնավորումները: Պետի նկատմամբ որևէ ազդեցություն գործելու միջոց կարող է լինել միայն ֆիզիկական բռնություն գործադրելու սպառնալիքը:¹³

Քննարկվող հանցագործությունն ավարտված է համարվում պետին դիմադրելու կամ հարկադրելու պահից՝ անկախ նրանից, թե դիմադրելու կամ հարկադրելու արդյունքում պետը հրաժարվել է կատարել կամ կորցրել է հնարավորությունը՝ կատարելու ծառայողական իր պարտականությունները, թե ոչ, քանի որ հանրորեն վտանգավորությունը հենց պետին դիմադրելն ու հարկադրելն է:

Սուբյեկտիվ կողմից և՛ դիմադրելը, և՛ հարկադրելը կատարվում են ուղղակի դիտավորությամբ: Մեղավոր անձը դիմադրելիս նպատակ ունի պետին կամ այլ համապատասխան անձին խանգարել, հնարավորություն չտալ կատարելու զինծառայության պարտականությունները, իսկ հարկադրելիս ստիպել նրան չկատարել կամ ոչ

Քրեական իրավունք

պատշաճ կատարել այդ պարտականությունները՝ անօրինական կամ ծառայության շահերին հակառակ գործողություններ կատարելու միջոցով:

Դիմադրելու կամ հարկադրելու սուբյեկտներ կարող են լինել ինչպես պարտադիր ժամկետային, այնպես էլ պայմանագրային զինծառայողները: Զինծառայության պարտականությունները կատարող պետին կամ զինվորական ծառայության գծով նրա պարտականությունները կատարող այլ անձին ղիմադրելիս կամ նրան այդ պարտականությունները չկատարելուն կամ ոչ պատշաճ կատարելուն հարկադրելիս հանցագործության սուբյեկտը ծառայությամբ կամ կոչումով այդ անձին տվյալ իրավահարաբերության մեջ ստորադաս զինծառայողն է:¹⁴

Մինչև 2013 թվականի ապրիլի 30-ին ՀՀ քրեական օրենսգրքում կատարված փոփոխությունները քննարկվող հանցակազմի 2-րդ մասով նախատեսված էր հետևյալ ծանրացնող հանգամանքները՝

1. մի խումբ անձանց կողմից.
2. զենք գործադրելով.
3. առողջությանը միջին ծանրության կամ ծանր վնաս կամ այլ ծանր հետևանքներ պատճառելով:

Նշված փոփոխությունների արդյունքում ծանրացնող հանգամանքներից թողնվեց միայն մի խումբ անձանց կողմից տվյալ արարքի կատարումը և նույն արարքները, որոնք անգողությանը առաջացրել էին այլ ծանր հետևանքներ: Այստեղ անհասկանալի է օրենսդրի նման մոտեցումը կոնկրետ զենք գործադրելու ծանրացնող հանգամանքը հանելու առումով՝ հաշվի առնելով զենք գործադրելու համար իրական հնարավորությունը: Ի դեպ, պետք է նշենք, որ այս ծանրացնող հանգամանքն առկա է վերը նշված արտասահմանյան երկրների համանուն հանցակազմերում: Մեր կարծիքով անհրաժեշտ է վերականգնել նշված ծանրացնող հանգամանքը, քանի որ զենքի գործադրումն այս հանցակազմում ինչպես իրական է, այնպես էլ կարող է հանգեցնել ավելի ծանր հետևանքների:

Ինչ վերաբերում է նախկինում առողջությանը միջին ծանրության կամ ծանր վնաս կամ այլ ծանր հետևանքներ պատճառելուն, այս ծանրացնող հանգամանքն ուներ որոշակի քրեաիրավական հիմնախնդիրներ, մասնավորապես, նշված չէր տվյալ վնասները հասցնելու սուբյեկտիվ կողմը, իսկ քրեական օրենսգրքի հատուկ մասում կոնկրետ սուբյեկտիվ կողմի անգողության ճշգրիտ նախատեսված չլինելու դեպքում տվյալ գործողությունն ընդունվում է որպես դիտավորությամբ կատարված: Իհարկե այստեղ որոշակի հակասություն է առաջանում, քանի որ արդեն այլ ծանր հետևանքների մեջ մտնում է նաև մահ պատճառելը, որը դիտավորության դեպքում արդեն դառնում էր սպանություն, որը որակվում է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 104-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետով: Այս առումով վերը նշված փոփոխությունները որոշակի դրական ազդեցություն ունեցան, որովհետև հատուկացվեց տվյալ ծանրացնող հանգամանքի սուբյեկտիվ կողմը: Սակայն այս հանցակազմի հիմնախնդիրները չլուծվեցին, քանի որ նախկինում առողջությանը միջին ծանրության կամ ծանր վնաս կամ այլ ծանր հետևանքներ պատճառելը նախատեսված էր մի կետով և դրանց համար սահմանված էր հավասարաչափ սանկցիա: Այսինքն՝ դուրս էր գալիս, որ պետի առողջությանը միջին ծանրության, ծանր վնաս հասցնելու և նույնիսկ անգողությամբ մահ պատճառելու (այլ ծանր հետևանքների մեջ մտնում է նաև մահ պատճառելը) դեպքերում նախատեսված էր նույնաչափ պատիժ՝ երկուսից ութ տարի ժամկետով ազատազրկում: Օրինակ՝ Շուպլենկովայի կարծիքով պետին ղիմադրելու կամ հարկադրանքի ժամանակ անգողությամբ մահ պատճառելը ենթակա է որակման քննարկվող հանցակազմի 3-րդ մասով և համակցություն չի պահանջվում:¹⁵ Փաստորեն օրենսդիրը հնարավորություն էր տալիս արդարադատություն իրականացնող մարմիններին հավասարաչափ պատիժ նշանակել, օրինակ, առողջությանը միջին ծանրության վնաս հասցնելու և մահ պատճառելու հա-

մար: Սա, իհարկե, խախտում էր արդարության և պատասխանատվության անհատականացման սկզբունքը, որի համաձայն՝ հանցանք կատարած անձի նկատմամբ կիրառվող պատիժը և քրեաիրավական ներգործության այլ միջոցները պետք է լինեն արդարացի՝ համապատասխանեն հանցանքի ծանրությանը, դա կատարելու հանգամանքներին:

Այս հարցը չկարգավորվեց նաև 2013 թվականի ապրիլի 30-ի փոփոխությամբ, քանի որ վերը նշված ծանրացնող հանգամանքը նորից մի մասով ընդհանրացվեց որպես այլ ծանր հետևանքներ: Այսինքն՝ այլ ծանր հետևանքների մեջ միավորվեց նույն անգուշությամբ առողջությանը միջին ծանրության, ծանր վնաս հասցնելը, ինչպես նաև անգուշությամբ մահ պատճառելը և դրան ավելացավ նաև առողջությանը թեթև վնաս հասցնելը, որովհետև եթե նախկինում դիսպոզիցիայի մեջ օբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ էր բռնություն գործադրելը և ենթադրվում էր, որ այդ բռնու-

թյուն գործադրելն իր մեջ կլանում է առողջությանը թեթև վնաս հասցնելը, ապա բռնություն գործադրելը դիսպոզիցիայից հանելու պարագայում դա մտնում է արդեն ծանրացնող հանգամանքների մեջ: Իհարկե, այլ ծանր հետևանքների մեջ կարող են դասվել նաև, օրինակ, մարտական առաջադրանքի կամ այլ կարևոր առաջադրանքի կատարման խախտումը, մարտական տեխնիկան փչացնելը, ստորաբաժանման, զորամասի անձնակազմի կամ նրա անդամների առողջությանը և կյանքին էական վտանգ ստեղծելը, առանձնապես խոշոր չափի նյութական վնաս պատճառելը:

Մեր կարծիքով պետք է առանձին մասերով նախատեսել առողջությանը թեթև կամ միջին ծանրության վնաս պատճառելը և առողջությանը ծանր վնաս պատճառելը կամ այլ ծանր հետևանքները՝ սահմանելով դրանց համար համապատասխան պատժատեսակներ, որով կապահովվի արդարության և պատասխանատվության անհատականացման սկզբունքը:

1. ՀՀՊՏ 2013.05.29/28(968), ուժի մեջ է մտել 2013 թվականի հունիսի 8-ին:

2. **Կոստանյան Գ., Ավետիսյան Գ., Հարությունյան Ա., Գարուզյան Ա.** Ջինվորական ծառայության կարգի դեմ ուղղված հանցագործություններ, գիտագործնական մեկնաբանություններ, մաս 1, ՀՀ ՊՆ, Երևան 2012, էջ 18-19:

3. Комментарий к Уголовному кодексу РФ, изд 2-е, под ред. Ю. И. Скуратова, В. М. Лебедева. М., 1999, с. 751.

4. Թիվ ՏԳ/0141/01/09 քրեական գործով 02.11.2009 թվականի ՀՀ Տավուշի մարզի ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանի դատավճիռը: Թիվ ՍԳ-3/0007/01/10 գործով ՀՀ Սյունիքի մարզի ընդհանուր իրավասության դատարանի 2010թ. ապրիլի 13-ի դատավճիռը:

5. ՀՀ Սյունիք մարզի ընդհանուր իրավասության դատարանի թիվ ՍԳ/0077/01/10 գործով 2010 թվականի մայիսի 5-ի դատավճիռը:

6. Տես թիվ ՍԳ/0077/01/10 գործով ՀՀ քրեական վերաքննիչ դատարանի 8 հուլիսի 2010 թվականի որոշումը:

7. **Брайнин Я. М.** Уголовный закон и его применение. М., 1957, с. 240.

8. **Нечевин К.Д.** Преступления против воинских уставных взаимоотношений: причины и предупреждение: Дис. Канд. Юрид. Наук (Военный университет). М., 1996, с. 39.

9. Մոլդովայի քրեական օրենսգրքի 365-րդ հոդված:

10. Բելառուսի քրեական օրենսգրքի 440-րդ հոդված:

11. Ուկրաինայի քրեական օրենսգրքի 404-րդ հոդված:

12. Ղազախստանի քրեական օրենսգրքի 368-րդ հոդված:

13. **Ахметшин Х. М.** Преступление и наказания, Армия, 1993, №4, с. 27-29.

14. **Կոստանյան Գ., Ավետիսյան Գ., Հարությունյան Ա., Գարուզյան Ա.** Ջինվորական ծառայության կարգի դեմ ուղղված հանցագործություններ, գիտագործնական մեկնաբանություններ, մաս 1, ՀՀ ՊՆ, Երևան 2012, էջ 21-22:

15. Преступление и наказания в Российской Федерации. Комментарий к УК РФ, под ред. А. Л. Цветиновича, А. С. Горелика. М., изд-во БЕК, 1997, с. 642.

Արմեն ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

Հայ-ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի հայցորդ

**РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА
ГОСУДАРСТВЕННОЙ ЗАЩИТЫ ЛИЦ,
УЧАСТВУЮЩИХ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ**

АРМЕН МУРАДЯН

**СОИСКАТЕЛЬ РУССКО-АРМЯНСКОГО
(СЛАВЯНСКОГО) УНИВЕРСИТЕТА**

Автором этой статьи были представлены результаты исследования по вопросам охраны лиц, участвующих в уголовном процессе. Не вызывает сомнения тот факт, что развитие может быть достигнуто в каждом правовом институте истории анализа, который становится очевидным в истории ошибок и путей преодоления этих ошибок.

Ключевые слова: свидетельство, свидетель, защищенный, личная защита, охрана квартиры и имущества защищенного

Բանալի բառեր - վկայություն, վկա, պաշտպանվող անձ, անձնական պահպանություն, պաշտպանվող անձի բնակարանի և գույքի պահպանություն

ՄԱՐՏ 2014 Յ (177)

ՔՐԵԱԿԱՆ ՂԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆԸ ՄԱՍՆԱԿՅՈՂ ԱՆՁԱՆՅ

ՂԵՏԱԿԱՆ ՂԱՇՏՂԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ

«Վկայություն» ինստիտուտը քրեական դատավարությունում այնքան հին է, որքան հենց ինքը՝ դատավարությունը: Արդեն նույնիսկ Արիստոտելի մոտ ասված ցուցանիշների ցուցակում հանդիպում ենք վկայի ցուցմունքներին¹:

Անկասկած է, որ վկաները լուրջ ազդեցություն ունենին դատավարության ընթացքի վրա նույնիսկ մինչև «արիստոտելյան» ժամանակաշրջանը²: Ամենին հնարավոր է, որ վկաների և տուժողների պաշտպանության խնդիրն առաջացել է վկայության ինստիտուտի հետ միասին: Սակայն մինչդեռ այս պաշտպանության ձևը ձեռք բերեց հանրային երանգներ, փոփոխվեցին շատ ու շատ պետության կառավարման ձևեր:

Խնդրի այժմյան վիճակը վկաների և տուժողների պաշտպանության հետ կապված պետք է հասկանալ 1990-ական թվականներից սկսած բարեփոխումների գործընթացների ասպեկտում: Հենց այդ ժամանակ ԽՍՀՄ-ի Քրեական դատավարության հիմքերում (այսուհետ՝ Հիմքեր) ավելացավ 271-րդ հոդվածը, որում մասնավորապես նշվում էր. «Բավարար հիմքերի առկայության դեպքում, որ տուժողին, վկային կամ դատավարությանը մասնակցող այլ անձանց, կամ այդ անձանց ընտանիքի անդամներին, կամ մոտիկ բարեկամներին սպանության, ուժի կիրառման, գույքի վնասման կամ ոչնչացման, կամ այլ հակաօրինական գործողությունների սպառնալիքի դեպքում՝ հետաքննության մարմինը, քննիչը, դատախազը, դատավորը պարտավոր են կատարել օրենքով նախատեսված գործողություններ այդ անձանց կյանքի, առողջության, սեփականության, պատվի և արժանապատվության իրավունքները պաշտպանելու համար, ինչպես նաև բացահայտել մեղավորներին և նրանց ենթարկել քրեական պատասխանատվության»³: Միևնույն ժամանակ Հիմքերը համալրվեցին ֆունկցիոնալ նորմերով, որոնք ուղղված էին վերջին նշված անձանց պաշտպանությանը: 12-րդ հոդվածի համաձայն՝ նախատեսվում էր փակ դատական նիստ, իսկ 351-րդ հոդվածով թույլ էր տրվում վկաների և տուժողների հետախուսների

լուսն, որոնք ենթարկվել էին, կամ կարող էին ենթարկվել կանոնախախտների կողմից հակաօրինական ազդեցությանը: Այս ոլորտում օրինաստեղծ գործունեության հետ համատեղ, ակտիվորեն սկսեց զարգանալ նաև գիտական գործունեությունը: Այդպիսի օժանդակող անձանց պաշտպանությունը դարձավ ակտուալ⁴ և համատարած⁵: Այս հարցին ուշադրությունն արդիական է մինչ օրս⁶:

Այս ամենից առաջանում է հարց. «Իսկ ի՞նչ, վկաները և տուժողները մինչ 1990-ական թվականները պաշտպանության կարիք չունեին»: Միանշանակ ունենին: Սակայն այս հարցը թե՛ ըննարկումների չէր դրվում ոչ պրակտիկների կողմից, ոչ էլ գիտնականների: Վերջիններին ավելի շատ հետաքրքրում էր վկաների և տուժողների պատիվը և արժանապատվությունը⁷, այլ ոչ թե կյանքը, առողջությունը և սեփականությունը, և միևնույն ժամանակ պայքարը սուտ ցուցմունք տալու դեմ⁸: Նույնիսկ Վ.Բ. Սմիլովի «Վկան տվետական քրեական դատավարությունում» մենագրությունում, որում գրված են նույնիսկ վկայության մանրուքները, մեզ չհաջողվեց հանդիպել ոչ մի բառ վկաների պետական պաշտպանության վերաբերյալ:

70-80-ական թվականների գիտնականների աշխատություններում մենք շատ դեպքերում հանդիպում ենք ոչ թե վկայի պաշտպանության, այլ վկայից և դատավարության մասնակցող անձանցից ավելի պահանջկոտ լինելու տենդենցին: Յուրաքանչյուր վկային հարց էր տրվում, թե ինչո՞ւ նա ինքնակամ չի ներկայացել վկայություն տալու⁹: (Այժմ վկաների չներկայանալու պատճառը շատ գիտնականների և պրակտիկների համար ներկայացնում է իրենից ոչ այնքան, ինչքան որ Պոլիչենելի գաղտնիք¹⁰): Վկայությունն այն ժամանակ դիտարկվում էր որպես պատվի գործ¹¹: Այսպես, «Վկայի տեղակատու»-ում որպես պրոֆիլակտիկ աշխատանք վկային բացատրվում էր սուտ ցուցմունք տալու դեպքում անպատվաբերության մասին: Ավելի հետաքրքիր էր խորհրդատվական բնույթի այլ հրատարակություն, որն իր հեղինակների կարծիքով ավելի կհեշտացներ

ՄԱՐՏ 2014 3 (177)

ՂԱՏԱԿԱՆ
Ինստիտուտ

Քրեական դատավարություն

վկայություն կորզելը: Այս խորհրդատվության միջոցով վկաներին հավատացնում էին իրենց անվտանգության մասին:

Հետաքրքիր է ինչն էր այդպիսի վստահություն առաջացնում այս «խորհրդատվության» հեղինակների մոտ, սա այն դեպքում, երբ այս հարցի լուծման հետ կապված կար միայն ԽՍՀՄ քրեական օրենսգրքի (1960թ.) 183-րդ հոդվածում նշված դրույթ, որով նախատեսում էր պատիժ այն անձանց նկատմամբ, ովքեր կստիպեն վկային տալ սուտ ցուցմունք: Այս հիպոթեզի հաստատումը կարող ենք գտնել «Սովետական քրեական դատավարության «Ընդհանուր մաս» գրքում, որտեղ հեղինակը՝ պրոֆեսոր Ա.Ս. Կորիկովը նշում է, որ վկայի պարտականությունների իրականացումը մի շարք դեպքերում առաջացնում է որոշակի խնդիրներ, այդ թվում՝ գործով շահագրգիռ անձանց կողմից անօրինական ազդեցության վկաների վրա: Հետագա մտորումների արդյունքում գիտնականը եկել էր այն եզրահանգման, որ պետք է ընդգրկվեն այնպիսի նորմեր, որոնք ավելի արդյունավետ կպաշտպանեն վկաներին կողմնակի ազդեցություններից¹²:

Ամենայն հավանականությամբ կարելի է ենթադրել՝ նուստալգիկ կերպով, որ օրինախախտներն այն ժամանակ ավելի օրինավախ են եղել և այն հանգամանքը, որ քրեական օրենսգրքում նշված էր վկաների նկատմամբ անօրինական ազդեցության դեպքում հնարավոր էր սանկցիաների կիրառում, ինքնին հետ էր պահում նրանց դիմելու այդպիսի քայլերի:

Ամենևին էլ ոչ, կարելի է հստակ ասել, որ դա այդպես չի եղել: Միայն քրեաիրավական այդպիսի անթույլատրելիությունը խանգարող հանգամանքը չէր կարող խոչընդոտ հանդիսանալ անձանց համար զերծ մնալ անօրինական ազդեցությունից վկաների և տուժողների վրա:

Այս ամենի հետ մեկտեղ վկայի կամ տուժողի վրա ազդեցությունը երբեք չի ազատել նրանց վկայություններ տալու պարտավորությունից: Յուրաքանչյուր չտալու կամ սուտ ցուցմունք տալու համար նրանք պարտադիր կենթարկվեն պատժի՝ անկախ այդ հակաիրավական արարքի հանգամանքներից, որի հետևանքով առաջացել է այդ հակաօրինական արարքը: Որոշ գիտնականների պնդմամբ վրեժի վախը մեղադրյալի կողմից ընդամենը շարժառիթ է

կատարելու հանցագործություն արդարադատության դեմ (կանխամտածված սուտ ցուցմունք տալ կամ վկայությունից հրաժարվելը) և ոչ ավելին¹³: Dura lex, sed lex:

ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ հոդվածում նշվում է, որ պետությունն ապահովում է մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը¹⁴: Մարդու իրավունքների և ազատությունների պետական պաշտպանության կարևորագույն դրսևորումներից է նրանց պաշտպանությունը խնդրահարույց քրեական դատավարության ոլորտում:

90-ական թվականներից սկսած՝ անօրինական ազդեցությունը վկաների, տուժողների, հետաքննիչների, քննիչների, դատախազների, դատավորների, նրանց ազգականների և մտերիների վրա ստացավ ավելի սուր բնույթ ինչպես Հայաստանի Հանրապետությունում, այնպես էլ հետխորհրդային երկրներում: Այս հանգամանքը կարգավորելու համար ընդունվեցին մի շարք հատուկ նորմեր:

Այսպես՝ Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության 12-րդ գլխում առաջին անգամ նախատեսվել է քրեական դատավարության մասնակցող անձանց պաշտպանության ինստիտուտը¹⁵: Դատավարության մասնակցող անձանց պաշտպանության միջոցները դատավարական օրենսգրքում ամրագրելու փաստը դիտարկվում է որպես՝

1. քրեական դատավարությանը մասնակցող անձանց օրինական շահերի ապահովման երաշխիք.
2. քրեական դատավարության խնդիրներին հասնելու միջոց.
3. վտանգավոր հանցագործություններին հակազդելու առավել արդյունավետ գործիք.
4. ներպետական օրենսդրությունը միջազգային չափորոշիչներին համապատասխանեցնելու պետության ձգտում:

Այս խնդրի կարգավորումն իր տեղն է գտել ինչպես նաև ԱՊՀ մոդելային քրեական դատավարության օրենսգրքի 16-րդ գլխում, որը նվիրված է դատավարությանը մասնակցող անձանց պաշտպանությանը (135-137-րդ հոդվածներ), այնպես էլ 1998 թվականի դեկտեմբերին ընդունված «Դատավորի, իրավապահ մարմինների աշխատակիցների և վերահսկող մարմինների պետական պաշտպանության մա-

սին» նմուշ օրենքում և 1997 թվականի դեկտեմբերի 6-ին «Տուժողների, վկաների և քրեական դատավարությանը աջակցող այլ անձանց պետական պաշտպանության մասին» նմուշ օրենքում:

Ղազախստանի Հանրապետության 1997 թվականի դեկտեմբերին ընդունված քրեական դատավարության օրենսգրքի 12-րդ գլուխը նվիրված է քրեական դատավարությանը մասնակցող անձանց անվտանգության ապահովմանը (98-101-րդ հոդվածներ): Ղազախստանի Հանրապետության քրեական դատավարության 100-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ վկաների, կասկածյալների, մեղադրյալների և քրեական դատավարությանը մասնակցող անձանց անձնական անվտանգության ապահովման կարգը սահմանվում է օրենքով: Հինք ընդունելով այս ամենը՝ 2000 թվականի հուլիսի 5-ին ընդունվել է «Քրեական դատավարությանը մասնակցող անձանց պետական պաշտպանության մասին» օրենք:

Ռուսաստանի Դաշնության քրեական դատավարությանը մասնակցող անձանց պետական պաշտպանության հետ կապված հարաբերությունները կարգավորված են և քրեական դատավարության օրենսգրքով և հատուկ օրենքով: Ռուսաստանի Դաշնության քրեական դատավարության օրենսգրքի 11-րդ հոդվածի 3-րդ մասում նախատեսված է քրեական դատավարությանը մասնակից անձանց պաշտպանության հինգ միջոցառում՝

1. քննչական գործողության արձանագրություններում պաշտպանվող անձի վերաբերյալ տվյալներ չնշելը.

2. հեռախոսային խոսակցության և այլ հաղորդումների վերահսկողությունը և ձայնագրառումը.

3. ճանաչման ներկայացնելը տեսողական դիտարկումից դուրս.

4. քրեական գործի քննությունը դռնփակ դատական նիստում անցկացնելը.

5. դատարանում նրան հարցաքննելը առանց նրա մասին իրական տվյալները հրապարակելու և դատաքննության մասնակիցների տեսողական դիտարկումը բացառող պայմաններում:

Բացի վերը նշված միջոցառումներից, 2004 թվականի օգոստոսի 20-ին ընդունված «Տուժողների, վկաների, և քրեական դատավարության այլ մասնակիցների պետական պաշտպանության մասին» դաշնային օրենքը նախատեսում է ևս ութ միջոց՝

1. անձնական պահպանություն, պաշտպանվող անձի բնակարանի և գույքի պահպանություն.

2. անհատական պաշտպանության, կապի և վտանգի մասին տեղեկացման հատուկ միջոցների տրամադրում.

3. պաշտպանվող անձի մասին տեղեկությունների գաղտնիության ապահովում.

4. պաշտպանվող անձին այլ բնակության վայր տեղափոխելը.

5. փաստաթղթերը փոխելը.

6. արտաքինը փոխելը.

7. աշխատանքի կամ ուսման վայրը փոխելը՝ ժամանակավորապես անվտանգ վայր տեղափոխելը:

1. *Аристотель* Риторика. М., 1994, с. 69.
 2. *Чельцов-Бebutov M.A.* Курс советского уголовно-процессуального права. Том 1. М., 1957, с. 99.
 3. Закон СССР от 12 июня 1990 г. «О внесении изменений и дополнений в Основы уголовного судопроизводства СССР и СР» // Ведомости съезда народных депутатов СССР и ВС СССР. 1990, N26, с. 495.
 4. *Тихонов А. К.* О процессуальной безопасности свидетеля и потерпевшего // Советская юстиция. 1993, N 20, с. 26-27; *Петуховский А.А.* Уголовно-процессуальные аспекты обеспечения безопасности свидетелей, потерпевших и других граждан, содействующих уголовному судопроизводству // Актуальные проблемы расследования преступлений. М., 1995, с. 94-98, и др.
 5. *Минева Г.П.* Уголовно-правовая охрана свидетеля и потерпевшего. Дис. ... канд. юрид. наук. М., 1991; *Зайцев О.А.* Теория и практика участия свидетеля в уголовном процессе. Дис. ... канд. юрид. наук. М., 1992 и др.
 6. *Брусницин Л.В.* Правовое обеспечение безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: временной и субъективный аспекты // Государство и право. 1996, N9, с. 76-83; Он же. О порядке применения мер безопасности к лицам, содействующим правосудию // Государство и право. 1997, N2, с. 92-97; *Юцусов А.А.* Защита интересов потерпевшего в уголовном судопроизводстве // Правовые средства и методы защиты законопослушного гражданина: Вестник

ННГУ. — Н.Новгород, 1996, с.130—134; *Азутин А.В.* Частный детектив на стороне потерпевшего: постановка вопроса и некоторые проблемы // Указ, сборник, с. 149-156.
 7. *Белковский А.В., Придорова Н.А.* Охрана чести и достоинства личности в СССР. М., 1971; *Ной И.С.* Охрана чести и достоинства личности в советском уголовном праве. Саратов, 1959.
 8. *Фельдман В.С.* Уголовная ответственность за заведомо ложное показание: Дис. ... канд. юрид. наук. М., 1972; *Карнеева Л.М.* Интересы расследования и правовое положение свидетеля // Социалистическая законность, 1974, N10.
 9. *Томин В.Т.* Взаимодействие органов внутренних дел с населением в борьбе с преступностью. Омск, 1975, с. 107.
 10. Պոլշինի-Ֆրանսիական տիկնիկային բաարոնի կառավարվական կիրառ: Պոլշինի գաղտնիք- գաղտնիք, որը հայտնի է թղթին:
 11. Справочник следователя Ред. Селиванов Н.А. Выпуск 1. М., 1990, с. 157.
 12. Курс советского уголовного процесса. Общая часть. М., 1989, с. 577-578.
 13. Комментарий к УК РСФСР/ отв. ред. В.Н. Радченко. М., 1994, с. 346; Комментарий к УК РФ/Ред. А.В. Наумов. М., 1996, с. 726.
 14. ՀՀ Սահմանադրություն - 2005թ նոյեմբերի 27-ի փոփոխություններով:
 15. ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք - ընդունված 01.07.1998:

Կրիստինա ԽԱՆԻԿՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի
և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ

ESSENCE AND GENERAL CHARACTERISTICS OF MUSLIM RIGHT

KRISTINA KHANIKYAN

**POST-GRADUATE STUDENT OF THE INSTITUTE OF PHILOSOPHY,
SOCIOLOGY AND LAW OF THE NAS OF THE RA**

In the present article the author thoroughly discusses the essence of Muslim right and its special characteristics. Practical significance of Muslim right in the Islamic system of Iran, in the system of prudential regulators of public relations is underlined in the article.

Keywords: Muslim right, Koran, norms of the Shariah, features of Muslim sense of justice

Բանալի բառեր - մուսուլմանական իրավունք, Դուրան, Շարիաթի նորմեր, մուսուլմանական իրավագիտակցության առանձնահատկություններ

ՄԱԼՏ 2014 3 (177)

ՄՈՒՍՈՒՄԱՆԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Երկրի վրա ավելի քան մեկ միլիարդ մարդ իր կյանքի հիմնարար ծրագիրը համարում է 'Գուրանը': Իսլամի հայրենիքը Սաուդյան Արաբիան է՝ պետություն Ասիայի հարավ-արևմուտքում: Բնակչությունը 19.5 մլն մարդ է (1996թ.), հիմնականում՝ արաբներ: Պետական կրոնը վահաբիտական մեկնաբանության իսլամն է (սունիզմ): Մուսուլմանները կազմում են բնակչության ընդհանուր թվի 98.8 տոկոսը:

Այստեղ մուսուլմանական իրավունքն իրավունքի աղբյուրի իր գերիշխող դերը երբեք չի զիջել և մինչ այժմ էլ մնում է իրավական համակարգի առանցքը, որն ամրագրված է իշխանության մասին հիմնական նիզամում, որի համաձայն՝ երկրի գլխավոր օրենքը հանդիսանում են 'Գուրանը և Սուննան, իսկ իշխանությունն իր լիազորությունները քաղում է այդ աղբյուրներից, որոնք ընկած են երկրում կիրառվող բոլոր իրավական ակտերի հիմքում: Այս սկզբունքը հաշվի առնելով՝ կարելի է առանձնացնել Սաուդյան Արաբիայի իրավական համակարգի երեք հիմնական տարրերը:

Առաջինը ներկայացված է հենց մուսուլմանական իրավունքով, որն ամբողջապես մնում է չօրենսդրականացված և գործում է հայեցակարգի ավանդական ձևով: Ընդ որում, եթե մինչև Թագավորության կազմավորումը սաուդյան դատավորներին հանձնարարված է եղել կիրառել հանբալիթյան հայեցակարգը (մերժում է համարժեքը որպես իրավունքի աղբյուր), ապա ներկայումս դրանք կապված չեն որևէ որոշակի մեկնաբանությամբ: Իրավական համակարգի երկրորդ տարրն օրենսդրությունն է, որն ուղղակիորեն ամրագրում է մուսուլմանաիրավական նորմերը (օրինակ՝ վակ-

ֆաների կամ բողոքների գերատեսչությունների մասին):

Վերջապես երրորդ տարրը նորմատիվ-իրավական ակտերն են՝ նվիրված այն հարցերին, որոնք ավանդական մուսուլմանական իրավունքը չի կարգավորել: Այդպիսի ակտերը դիտարկվում են որպես ընթացակարգային և կազմակերպական հարցերի լուծման ձևեր, որոնք անհրաժեշտ են մուսուլմանական իրավունքի գործողության համար:

Երկրում ընդունված պաշտոնական իրավաստեղծ հայեցակարգը ելնում է նրանից, որ միակ օրենսդիրը հանդիսանում է Ալլահը, որի կամքն արտահայտված է շարիաթում ('Գուրանում և Սուննայում'), իսկ պետությունն իրականացնում է նորմաստեղծ գործառնություն միայն նրա շրջանակներում: Այդ պատճառով երկրում գործող իրավական ակտերն անվանվում են նիզամներ, այսինքն՝ կանոնակարգեր, իսկ դրանք ընդունող մարմինները դիտվում են որպես կանոնակարգող իշխանություն: Բոլոր նիզամների գործողությունը կախման մեջ է դրված մուսուլմանական իրավունքին չհակասելու պայմանից:

Այդ նույն սկզբունքն է դրված մարդու իրավունքների և ազատությունների հարցի հիմքում: Այսպես, իշխանության մասին հիմնական նիզամի համաձայն՝ պետությունը պաշտպանում է մարդու իրավունքներն ու ազատությունները իսլամական շարիաթին համապատասխան, իսկ Սաուդյան հասարակությունը կազմավորվում է նրա բոլոր անդամների՝ Ալլահի կամքին խստորեն հետևելու հիման վրա, բարո և բարեպաշտության արարման նրանց փոխգործակցության վրա, նրանց սերտ համերաշխության և միմյանց միջև պառակտումներ թույլ չտալով,

ՄԱՍԸ 2014 Յ 3 (177)

ՊԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

որը պատգամում է Ղուրանը:

Իշխանության մասին հիմնական նիզամի երաշխավորած իրավունքների մեջ բացակայում են այնպիսիք, ինչպիսիք են հավատի, արտահայտվելու, ժողովների և քաղաքական ազատությունները: Սաուդյան Արաբիայի իրավական համակարգի սկզբունքային կախվածությունը մուսուլմանական իրավունքից, չի խոչընդոտում փոխառնել օրենսդրության արևմտյան ձևից, նախևառաջ գործարար, ֆինանսական, բանկային գործի, գյուտարարական և հեղինակային իրավունքի ոլորտներում: Մի շարք բնագավառներում (օրինակ՝ ինտելեկտուալ սեփականություն, միջազգային առևտրային արբիտրաժ) Սաուդյան Արաբիան ամբողջությամբ ընդունել է միջազգային կոնվենցիաների և արևմտյան երկրների օրենսդրության նորմերը:

Իրանի պետական կրոնը շիիական մեկնաբանության իսլամն է (հետևորդ է բնակչության 99.1 տոկոսը): Իրանի ժամանակակից իրավական համակարգը կրում է խառը բնույթ, նրանում սերտորեն փոխհաջորդում են մուսուլմանական և ռոմանագերմանական իրավական համակարգերի տարրերը: 1979 թվականի Սահմանադրությունն ամրագրել է դրույթ բոլոր ընդունվող օրենքների՝ շարիաթի հետ համապատասխանելու պարտադիրության մասին: Իրանում հրատարակվել են օրենքներ, որոնք կողմնորոշված են իրենց հողվածներում ջաֆարիտյան դպրոցի ընդհանուր սկզբունքների ամրագրմանը: Միևնույն ժամանակ նախկին կողիֆիկացված օրենսդրության հիմնական զանգվածը, փոխառնված եվրոպական երկրներից, փոփոխվել է միայն իսլամական իրավական սահմանումների հետ համապատասխանեցմամբ:

Ներկայումս մուսուլմանական իրավունքի նորմերն ու սկզբունքները խորը ազդեցություն են թողնում սահմանադրական օրենսդրության և Իրանում ձևավորվող կառավարման ձևի վրա: Իրանում իրավունքի հիմնական աղբյուրը համար-

վում է օրենքը: Սահմանադրության 4-րդ հոդվածի համաձայն՝ բոլոր քաղաքացիական, քրեական, ֆինանսական, տնտեսական, կառավարչական, մշակութային, ռազմական, քաղաքական և այլ օրենքներ և որոշումներ պետք է հիմնված լինեն իսլամական նորմերի վրա:

Նշված հոդվածը գերադաս է Սահմանադրության մյուս հոդվածների, ինչպես նաև օրենքների և որոշումների նկատմամբ: Իսլամական նորմերին օրենքների համապատասխանության մասին եզրակացությունը տրվում է Սահմանադրության և իսլամական նորմերի պաշտպանության խորհրդի ֆակիհների կողմից: Դատական պրակտիկան պաշտոնապես չի ճանաչվում որպես իրավունքի աղբյուր, դատավորը պետք է որոշում ընդունի օրենքի հիման վրա, և այդպիսի որոշումը չի կարող ձևակերպվել որպես ընդհանուր նորմ (1939 թվականի քաղաքացիական-ընթացակարգային օրենսգրքի 5-րդ հոդված): Միևնույն ժամանակ դատական որոշումները, նախևառաջ գերագույն դատարանի կողմից ընդունված, փաստորեն ընդունվում են որպես պարտադիր ստորադաս դատական մարմինների համար:

Իսլամը («իրեն Աստծուն նվիրաբերելը», «աստվածավախություն») հետևորդների թվով երկրորդ միաստված կրոնն է, որի արմատները գնում են դեպի Իբրահիմի (Աբրահամ) հավատը: Իսլամի ի հայտ գալը վերագրվում է մ.թ. 7-րդ դարին, երբ Մուհամեդ մարգարեն ելույթ ունեցավ այդ կրոնի քարոզով Արաբիայում:

Իսլամի ուսմունքը կազմում է մուսուլմանական իրավունքի էությունը և բովանդակության հիմնական աղբյուրները:

Իսլամն առավելապես պրակտիկ կրոն է և յուրաքանչյուր մուսուլման պետք է պահպանի նվազագույնը հինգ պարտադիր պատվիրան, որոնք կոչվում են իսլամի 5 հիմնաքարեր².

1. Հավատալ Ալլահին և Նրա մարգարե Մուհամեդին, որն արտահայտվում է

մուսուլմանների օգտագործած Շախա-
դա կոչվող (արաբ. «վկայություն») գլխա-
վոր բանաձևով. «Վկայում եմ, որ չկա
աստված, բացի Միսանական աստծուց
(Ալլահից) և վկայում եմ, որ Մուհամեդը
Նրա առաքյալն է»: Բացի այդ, Դուրանը
մուսուլմաններին կոչ է անում հավատալ
Ամենաբարձրայի բոլոր մարգարեներին՝
սկսած Ադամից և վերջացրած Մովսեսով,
Հիսուսով և Մուհամեդով, ինչպես նաև
սուրբ գրեթին, որոնք առաքված են աստ-
ծո կողմից մարգարեների միջոցով մինչև
Դուրանի գալը. «Առաքյալը հավատաց-
նում է, որ իրեն է ուղարկվել Տիրոջ կող-
մից և բոլոր հավատացյալները նրա հետ
հավաստեցին: Ամեն ոք հավատաց Ամե-
նաբարձրային, Նրա հրեշտակներին,
Նրա գրքերին և Նրա մարգարեներին:
Մենք տարբերություն չենք դնում նրանց
միջև»³:

2. Ամեն օր աղոթել հինգ անգամ դրա
համար հատկացված ժամին:

3. Պահքի մեջ լինել Ռ-ամադանի ամ-
սին. «Նրանց մասին, ովքեր հավատա-
ցին: Պատվիրված է ձեզ պահք, այնպես,
ինչպես այն պատվիրվել էր նրանց, ով-
քեր ձեզվից առաջ են եղել: Միգուցե դուք
աստվածավախ կլինեք»:

4. Ողորմություն տալ և օգնություն
ցուցաբերել կարիքավորներին:

5. Կյանքում զոհե մեկ անգամ ուխտի
զմալ սուրբ քաղաք Մեքքա և նրա սրբա-
վայր Կաաբու. «Եվ մարդկանց պատմել
ուխտի մասին...»:

Կատարելով տվյալ պատվիրանները
և հաճախ հիշատակելով Ալլահին՝ մու-
սուլմանը ձեռք է բերում Աստծու բարե-
հաճությունը ինչպես երկրի վրա, այնպես
էլ Դատաստանի օրը, «աշխարհիկ»
վարքագիծը նույնպես հանդիսանում է
նրա հավատի արտահայտությունը և իր
վրա կրում է կրոնաէթիկական սահմա-
նումների հետքերը: Դրա հետ մեկտեղ
ֆրանսիացի հետազոտող Ռ. Շարլը
նշում է. «Չպետք է հետևություն անել իս-
լամում կրոնի և իրավունքի որևէ միա-
խառնման գոյության մասին»:

Մուսուլմանական իրավական հայե-
ցակարգը ճշգրտորեն որոշում է այդ սահ-
մանը, որն առանձնացնում է կրոնական
պարտականությունները մարդկանց
վարքի կանոններից միմյանց հետ փոխ-
հարաբերություններում: Մասնավորա-
պես, Շարիաթն իր մեջ ներառում է ինչ-
պես մուսուլմանների՝ Աստծո հետ հարա-
բերությունները, ծիսական պրակտիկան,
հավատացյալ համայնքի կրոնապաշ-
տամունքային կյանքը (Ալ-իբադա)
որոշող նորմերը, այնպես էլ նորմեր,
որոնք սահմանում են միմյանց միջև, պե-
տական իշխանության հետ, ինչպես նաև
ուրիշ դավանանքների ներկայացուցիչ-
ների հետ մուսուլմանների հարաբերու-
թյունները և սոցիալական բնույթի այլ
հարցեր, որոնք որոշում են մուսուլմանա-
կան իրավունքի համակարգի նորմա-
տիվ-կարգավորիչ հիմքը (Ալ-մուամա-
լաթ):

Շարիաթի նորմերը բաժանվում են
նաև թույլատրողների, թույլատրելիի
նկատմամբ պատվիրաններ ձևավորող-
ների (հալալ), և արգելող՝ արգելածի
նկատմամբ (հարամ): Միաժամանակ գո-
յություն ունեն միջանկյալ հասկացու-
թյուններ՝ առաջարկվող և նախադատող:
Ի տարբերություն «ձեռակերտ» իրա-
վունքի, շարիաթի նորմերի չպահպանու-
մը հանգեցնում է (բացի հնարավոր
մարդկային պատժից) ի վերուստ տրված
անխուսափելի պատժի:

Դուրանը կազմված է 114 սուրաներից
(զուլխներից), որոնք դասավորված են
դրանց ծավալների սպառման կարգով:
Իսլամի հետևորդները համարում են, որ
Դուրանի սուրբ էությունը հնարավոր է
ըմբռնել միայն արաբերեն և ցանկացած
լեզվով նրա թարգմանությունն ընդունակ
չէ հաղորդել դուրանական այաթների
իմաստը:

Կախված նրանից, թե ինչպիսի տեքս-
տեր են ճանաչվում, բացի Դուրանից,
հավատացյալների կողմից, իսլամը բա-
ժանվում է երկու մեծ ուղղությունների՝
սուննիթներ և շիաներ:

Սուննիթները գերադասում են Սուննան՝ Մուհամեդի ուսմունքը՝ հիմնված հենց մարգարեի խոսքերի և նրա մասին հիշատակությունների վրա, հավաքված և հետևողներին փոխանցված Մուհամեդի համախոհների կողմից հաղիսների տեսքով:

Հաղիսների մեծամասնությունում դիտարկման են առնվում մուսուլմանական իրավունքի առանձնահատկությունները, բայց դրանցից մի քանիսը նվիրված են հավատի, բարոյականության և էսխատոլոգիայի հարցերին: Սուննայի վեց մեծ կազմողներ են համարվում Բուգխարին, Մուսլիմը, Աբու-Դավուդը, ատ-Տիրմիզին, ան-Նասային և իբն-Մաջախը, ավելի մեծ հեղինակություն են վայելում Բուգխարին և Մուսլիմը:

«Իվմ ալ-խադիս»-ի տեքստերի ժողովածուն սահմանում է հաղորդված նյութերի արժանահավատության ցուցանիշները՝ դրանք բաժանելով հետևյալ կերպ՝ «առողջներ», «պարարտներ» և «թույլեր» կամ «ոչ հզորներ»:

Նրանցից առավել նշանակալի է հանդիսանում «ան-Նավավիի քառասուն «հաղիսներ» ժողովածուն, որը մինչ այժմ էլ զարմացնում է իր լակոնիկ արտահայտչականությամբ, նրբորեն արտահայտելով մուսուլմանական հոգևորության էությունը: Իսլամի համար մեկ ուրիշ մեծ հեղինակություն վայելող ժառանգություն է հանդիսանում Մուհամեդ Մարգարեի կենսագրականը՝ «Միրատ Ռասուլ Ալլահ» (արաբ. «Ալլահի առաքյալի ճանապարհը»), որը կազմվել է իբն-Իշակի կողմից:

Շիիթական ավանդույթն իսլամում ունի հաղիսների իր ժողովածուները, որոնք տարբերվում են, թեկուզև ոչ շատ, սուննիթական ժողովածուներից, սակայն նրանք ավելի քիչ հեղինակություն են վայելում շիաների մոտ, քան Սուննան սուննիթների շրջանում: Շիաներն ավելի շատ առանձնանում են Ալիի հատուկ գերադասությամբ:

Ուղղակի բխելով Աստվածային

հայտնության տեքստից՝ իսլամական իրավունքն ավելի քան հազար տարվա ընթացքում, բոլոր պատմական ժամանակաշրջաններում կարգավորել է մուսուլմանական հանրության կենսագործունեության տարբեր կողմերը: Մուսուլմանական իրավունքի բնույթի ճիշտ ընկալման համար կարևոր է պարզել նրա հիմնարար սկզբունքը, որի համաձայն՝ իրավունքը մարդկային մտքի ստեղծագործություն չէ, այլ Աստվածային կամքի արտահայտություն է»:

Մուսուլմանական օրենսգետները գրավում են ոչ թե իրավաստեղծությամբ բառի ուղղակի իմաստով, այլ գտնում են իրավական լուծումներ իսլամական հավատի ուսմունքի շրջանակներում: Իսլամական իրավական հայեցակարգը, ինչպես նաև նրա կողմից ձևավորվող նորմերը, ստացել են ֆիկհա անվանումը, որն արաբերենից թարգմանած նշանակում է «իմացություն», «ըմբռնում»: Ֆիկհայի հաստատման սկիզբը վերագրվում է դեռ Մարգարե Մուհամեդի գործունեության ժամանակներին, երբ նրա խոսքերից և իր համակիրների խոսքերով գրվում էին առաջին խաղիսները:

Մարգարեի մահվամբ ֆիկհայի զարգացումը չի ընդհատվել: Դուրանական էկզեգետիկայի և հաղիսաբանության ձևավորման, որոնք հանդիսանում են իսլամական իրավագիտության հիմքերը, և Մարգարեի ժամանակ կիրառված իրավաբանական պրակտիկայի հետագա զարգացման գործում իրենց ներդրումն ունեցան նրա մերձավոր համակիրները՝ Մարգարե Աիշի կինը, Աբդուլա իբն Ումարը, Աբդուլա իբն Մասուդը և ուրիշներ: Արդեն այդ ժամանակ կուտակվել էին իսլամի ապագա աստծո խոսք - իրավական մագհաբների (դպրոցների) տեսական հիմքերը:

Իրավունքի հիմնական աղբյուրները, այսպես կոչված, «ֆիկհայի արմատները» (ուսուլ ալ-ֆիկհ), իսլամում հանդիսանում են Սուրբ Դուրանը, Մուհամեդ Մարգարեի Սուննան, իջման (քննարկ-

վող հարցերի վերաբերյալ անվանի ֆակիլիտների (մուսուլմանական իրավագետների) միաձայն կարծիքը), ինչպես նաև դիյասը (ռացիոնալիստական դատողություններ համարժեքների վերաբերյալ, երբ որոշումը դուրս է բերվում լուծվող հարցի մոդելի և ավելի վաղ լուծում ստացած նմանատիպ հարցի մոդելի միջև կատարվող համեմատության հիման վրա)⁴:

Մարգարեի համակիրները, այնուհետև և իսլամական իրավագետները, լուծելով կոնկրետ վեճեր, դիմել և դիմում են Դուրանին և Սուննային, որոնք, իրավունքի մուսուլմանական հայեցակարգի համաձայն, հավերժական և անփոփոխ են, և որոնք սկզբունքորեն պարունակում են պատասխաններ ցանկացած հարցադրումների համար:

Այն դեպքերում, երբ Դուրանը և Սուննան պարունակում են այնպիսի կարգադրեր, որոնց հնարավոր է լինում տալ ոչ միանշանակ մեկնաբանություններ, կամ եթե որևիցե հարցի վերաբերյալ ակնհայտ պատասխան չեն պարունակում, ապա իրավագետներն ինքնուրույնաբար իրականացնում են անհրաժեշտ լուծումների որոնումներ՝ հենքային տեքստի ռացիոնալ և ստեղծագործական մեկնաբանությունների հիման վրա: Ընդ որում, հատկապես իսլամական իրավական գիտության արշալույսին, Դուրանի և Սուննայի կողմից չկարգավորվող հարցերի այդպիսի բնութագրական լուծում է իրենից ներկայացնում միաձայն կարծիքի հիման վրա, Մարգարեի համախոհների և առավել հեղինակավոր իրավագետների հետ համապատասխան խորհրդակցություններից հետո, կատարվող որոշումը⁵:

Այդպիսի մոտեցումը հիմնված է Յեմենում դատավոր նշանակված իր համակիր Մուազի հետ Մարգարե Մուհամեդի գրույցի մասին հայտնի ավանդության (հադիսի) վրա. «Ինչի՞ հիման վրա դու պիտի դատես, եթե հարցեր ծագեն» - հարցրեց Մարգարեն: «Իհարկե՝ Աստծո Պատվիրանի», - պատասխանեց Մուազը: «Իսկ եթե դու այնտեղ պատասխան

չգտնե՞ս», - կրկին հետաքրքրվեց Մարգարեն: «Աստծո Առաքյալի Սուննայով», - չուշացրեց պատասխանը Մուազը: «Իսկ եթե այնտեղ ևս քեզ չհաջողվի գտնել պատասխանը», - շարունակեց հարցնել Մարգարեն: «Գատավարությունն այդ ժամանակ ես կտանեմ սեփական մտածողությամբ, չսփոսալով ճիշտ որոշման որոնումների համար ծախսել ուժերս», - եղավ պատասխանը: «Փառք Ալլահին, որ քեզ դրել է Իրեն հարկավոր ճանապարհի վրա», - բացառական Մուհամեդ Մարգարեն (կօրհնի նրան Ամենաբարձրյալը և ողջունում է):»:

Իսլամական իրավունքի աղբյուրների նկարագրվող հայեցակարգը կապված է մուսուլմանական հասարակության կյանքի փոփոխվող պայմանների հետ, որոնք ծնում են իրավական բնույթի բազմաթիվ հիմնահարցեր, նաև բացահայտում է իսլամական ուսմունքի ունիվերսալիզմը. Աստվածային հայտնության անբեկանելի սահմանումների գերակայության անվերապահ ճանաչումն օրգանապես համատեղվում է առաջացող իրավական հարցերի ռացիոնալ իմաստավորման մեթոդների որոնումների հետ: Իռացիոնալ գիտելիքն Աստծուց ֆիկհում գտնում է իր ռացիոնալ կիրառությունը:

Դուրանի և Սուննայի բոլոր նորմերը, ըստ մուսուլմանական իրավական հայեցակարգի հետ համապատասխանության, բաժանվում են երկու կարգի: Առաջինն են վերաբերում բացարձակապես ճշգրիտ և տարատեսակ մեկնաբանություններ չթույլատրող սահմանումները, որոնց մեջ են մտնում կրոնական պաշտամունքի բոլոր կանոնները և մարդկանց փոխհարաբերությունները կարգավորող որոշ նորմեր: Երկրորդ առանձնատեսակի մեջ են մտնում սուրբ տեքստերի ոչ բավականաչափ պարզ ցուցումները, որոնք թույլ են տալիս ոչ միայն դրանց իմաստի տարակերպ ըմբռնումներ, այլ նաև դրա հետ մեկտեղ, ենթադրել են տալիս դրանց կոնկրետացման անհրաժեշտության մասին:

Ֆակիհների՝ շարիաթի գիտականների խնդիրն է դարձել հանձնարարականներ «կորզել» Ղուրանի և Սուննայի ոչ միանշանակ և ընդարձակ մեկնաբանության ենթարկվող դրույթներից: Շարիաթի հիման վրա իրավական հարցերի ռացիոնալ լուծումների փաստարկների, մեթոդների և հնարքների որոնումն ստացել է իջթիհադ անվանումը («ջանքերի ցուցաբերում», «համառություն»)՝: Գիտնական իրավագետներին, ովքեր իրավունք ունեն ինքնուրույն աստվածաբանական-իրավաբանական եզրակացություններ կատարել՝ իրականացնել իջթիհադ, անվանում են մուջթահիդներ:

Խիջրայի երկրորդից մինչև չորրորդ հարյուրամյակի կեսը (VIII-X դդ.) ընկած ժամանակաշրջանն իսլամական իրավունքի պատմագետներն անվանում են իջթիհադի «ուկեդարը»: Այդ շրջանում ձևավորված իրավական դպրոցներից (մագհաբներից) հետագա գործնական զարգացում և լայն տարածում ստացել են միայն չորս դասական մագհաբներ. իմամ ան-Նուման իբն Սաբիտ Աբու Խանիֆայի (խիջրայի 80-150 / 699-767) - խանաֆիտյան դպրոց, իմամ Մալիք իբն Անասի (խիջրայի 93-179 / 713-795) - մալիկիտյան, իմամ Մուհամեդ իբն Իդրիս աշ-Շաֆիի (խիջրայի 150-204 / 767-820) - շաֆիիտյան, իմամ Ահմադ իբն անբալա աշ-Շալբանիի (խիջրայի 164-241 / 780-855) - խանբալիտական: Շիիտական մագհաբներից առավելագույն տարածում ստացել է իմամ Ջաֆար ա-Սադիկի (խիջրայի 80-148 / 699-765) անվամբ կոչված մագհաբը՝:

Ժամանակակից իսլամական աշխարհում իջթիհադն ընդունվում է այդ աստվածախոս - իրավական դպրոցների շրջանակներում, աստվածաբանների տեսական շինվածքները մոտեցնելով առօրյա կյանքի պահանջներին, ապահովելով ունիվերսալ իսլամական իրավունքի համապատասխանեցումը տարբեր պատմական, սոցիալ-մշակութային պայմաններին:

Միևնույն ժամանակ իջթիհադ չի նշանակում որոշումներ ընդունելու բացարձակ ազատություն: Իջթիհադի էությունն այն է, որ խնդրի ռացիոնալ լուծման (այն խնդիրների, որոնք բացակայում են Ղուրանում և Սուննայում) որոնումը մուջթահիդը պետք է դուրս բերի իսլամական հավատի ուսմունքի, նրա նպատակների և հոգևոր-բարոյական արժեքների շրջանակներում:

Այս կապակցությամբ հարկավոր է նշել իջթիհադի կողմնորոշվածությունը դեպի երկրային, առտնին հիմնախնդիրներն ու մարդու պահանջմունքները, նրա աշխարհիկ հետաքրքրությունների և իրավունքների բավարարումը, նրա ձգտումն է՝ մարդուն չկաշկանդել չափից ավելի պարտականություններով:

Իջթիհադի շնորհիվ մեծ գիտնական իրավագետների համար հնարավորություն է ստեղծվել լուծելու բազմաթիվ հիմնախնդիրներ, որոնք մուսուլմաններին հանդիպում են Միասնական Աստծո վերջին Մարգարեի մարգարեական առաքելության դադարումից հետո: Օրինակ՝ մարդկային օրգանների փոխպատվաստման, արհեստական պոդաբերության և ժամանակակից այլ հիմնախնդիրներ պահանջում են մուջթահիդների ստեղծագործական, ռացիոնալիստական մոտեցումներ իսլամի հիմնարար հոգեկրոնական պոստուլատների հիման վրա:

Նման մոտեցումը ենթադրում է ամբողջովին խիստ պահանջներ մուջթահիդների պատրաստման մակարդակի հանդեպ: Տարբեր իրավական հարցերով մուսուլմանական գիտնական-իրավագետների աստվածաբանական-իրավական եզրակացությունները կոչվում են ֆաթվաներ:

Ուշագրավ է, որ միևնույն հարցով տարբեր մուջթահիդների ֆաթվաները կարող են չհամընկնել, դրանով հանդերձ իսլամի կանոնների հետ հակասություններ չունենալով: Հայտնի է իմամ Աբու Խանիֆի հետևյալ արտահայտությունը.

«Մենք գիտենք, որ դա ընդամենը դատողություն է, և դա լավագույնն է, որ մենք կարողացանք անել: Ով կկարողանա անել մեկ ուրիշ բան, նա ունի այն, ինչ մտածում է, իսկ մենք ունենք այն, ինչ մենք ենք մտածում»:

Սրանում տեսանելի է կարևոր առավելությունը, որը մերժում է մեկընդմիջտ կարծրացած մոտեցումներին կուրորեն հետևելը, ենթադրում է ընտրության իրավունք, կարծիքների և որոշումների պլյուրալիզմ, ստեղծագործական մոտեցում իրավական հարցերի լուծմանը, կախված տեղից, ժամանակից և պայմաններից: Մուսուլմանական իրավունքին, ինչպես որ ցանկացած իրավական համակարգի, յուրահատուկ է իրավունքի երեք հիմնական դրսևորումների՝ իրավաձևավորման (իրավական նորմի առաջացման), իրավախրացման (իրավակիրառություն, իրավահարաբերություններ) և իրավագիտակցության միջև փոխադարձ կապերի առանձնահատկությունը: Մուսուլմանական իրավունքն առանձնանում է միմյանց միջև դրանց մերձեցմամբ, երբ իրավական նորմը հավատացյալների կողմից ընկալվում է որպես իրենց պատկերացում հարկավորի և արդարի մասին, որն էլ կանխորոշում է նաև պատրաստակամություն՝ իր վարքը ենթարկել տվյալ նորմին:

Լ.Ռ. Սյուկիայնեն ոչ առանց հիմնավորվածության նշում է, որ վերը բերված եռյակում կենտրոնական դերը պատկանում է հատկապես իրավագիտակցությանը, դրա բարձրագույն մակարդակն իրականության մեջ ապահովող հայեցակարգը ծառայում է ոչ միայն որպես իրավունքի առաջատար աղբյուր, այլ նաև ապահովում է գերիշխող զանգվածային իրավագիտակցությանը նրա համապատասխանությունը⁸:

Կրոնը դիտարկելով որպես իրավունքի հիմք՝ մուսուլմանական իրավագիտակցությունը ելնում է պետական օրենսդրության հանդեպ Աստվածային օրենքի գերակայությունից: Այն փաստը,

որ Դուրանում իրավական նորմերը կազմում են նրա բովանդակության ընդամենը մի փոքր մասը, արտացոլում է իրավունքի բնութագրական համակեցությունը՝ «աշխարհիկ կարգուկանոնի» հետ: Շարիաթի նորմերի ազդեցության մեխանիզմի առանձնահատկությունն այն է, որ դրա ապահովման հիմնական գործոնը հանդիսանում է ոչ այնքան պետական հարկադրանքի հնարավորությունը, որքան որ դրանց չպահպանման համար Աստվածային գալոսյթի անխուսափելիությունը:

Բնական է, որ մուսուլմանական հասարակության մեջ մարդն ավելի շատ երկյուղում է Դատաստանի օրից, քան պետական արդարադատությունից: Այս կապակցությամբ իրավացի է Ռ. Շարլի նկատառումը, որը հավաստում է, թե Ամենաբարձրայի կանխորոշած ուղիղ ճանապարհից շեղվելու համար մուսուլմաններին նախևառաջ «զապում է այն աշխարհի դժոխքը, այլ ոչ թե երկրային ժանդարմը»⁹:

Մուսուլմանական իրավագիտակցության առանձնահատկությունները պայմանավորում են նաև հետևյալ միտումը, գրեթե բոլոր արաբական երկրներում մարդիկ հազվադեպ են դատարան դիմում ընտանեկան և ժառանգության հարցերով¹⁰: Դա բացատրվում է երկու հանգամանքով, առաջին՝ ընտանեկան հարաբերությունները բոլոր երկրներում առաջվա պես դեռ կարգավորվում են շարիաթի նորմերով, երկրորդ՝ շարիաթն արտադատարանական լուծման հնարավորություն է տալիս մի շարք ընտանեկան և ժառանգության հարցերի (ամուսնալուծություն «թալակ», ժառանգության գույքի բաժանում և այլն): Դրան էլ նպաստում է այն փաստը, որ դիտարկվող հարաբերություններին վերաբերող նորմերը հիմնականում պարունակվում են Դուրանում և Մուննայում: Այդ նորմերի Աստվածային բնույթը մուսուլմանի

համար ավելորդ է դարձնում պետության սահմանաձև դատական գործընթացի ձևական ընթացակարգերի պահպանումը: Արաբական երկրների իրավական համակարգերում անձնական կարգավիճակի հարցերի կարգավորման (ընտանեկան, ժառանգության, գույքային հարաբերությունների) իրավունքի ճյուղերն իսլամական իրավունքի ամենաշատ ազդեցությունն են կրում: Արաբական շատ երկրներում ընտանեկան օրենսդրությունն ամբողջապես հիմնված է Դուրանի և Սուննայի դրույթների վրա: «Իրավունքի այս ճյուղը,- ինչպես գրում է Լ. Ռ. Սյուկիայենն,- առավել սերտ է կապված իսլամի կրոնական և բարոյական նորմերի ու սկզբունքների, մուսուլմանական երկրների բնակչության լայն զանգվածների աշխարհայացքի և մշակութային ավանդույթների հետ»¹²:

XIX դարի երկրորդ կեսից սկսած՝ մուսուլմանական իրավունքի դրույթներում ընդհանուր առմամբ և նրա որոշ աղբյուրներում տեղի են ունեցել լուրջ փոփոխություններ: Դրանք նախևառաջ կապված են եղել այն բանի հետ, որ առավել զարգացած մուսուլմանական երկրների իրավական համակարգերում շարիաթն աստիճանաբար առաջատար դիրքերը զիջեց արևմտաեվրոպական մեթոդներով ստեղծված օրենսդրությանը:

Դրա հետ մեկտեղ մուսուլմանական իրավունքի աղբյուրների հարաբերակցության վրա էական ազդեցություն ունեցավ 1869-1876թթ. անցկացված՝ մուսուլմանական իրավունքի մի շարք ճյուղերի և ինստիտուտների կոդիֆիկացիան:

Այդ գործունեության արդյունքը եղավ Մաջալայի Օսմանյան կայսրության յուրահատուկ քաղաքացիական և քաղաքացիաընթացակարգային օրենսդրության ստեղծումը, որը գործեց մի շարք արաբական երկրներում ընդհուպ մինչև

քսաներորդ դար: Մաջալան եղավ առայժմ միակ ակտը, որը մուսուլմանական իրավունքի նորմերը որպես պետական օրենքներ հաստատեց այդպիսի լայն մասշտաբներով:

Դրա հետ մեկտեղ արաբական երկրների ներկայումս գործող սահմանադրությունների¹¹ մակարդակով, որոնք կան, բացի Օմանից, տարածաշրջանի բոլոր երկրներում, առաջվա պես հստակ զգացնել է տալիս իսլամի էական ազդեցությունը: Ակտի ձևն ինքը՝ Սահմանադրություն, եվրոպական ծագման է, սակայն բովանդակության մեջ համարյա ամենուրեք շարիաթն է հռչակվում որպես օրենսդրության աղբյուր (Եգիպտոս, Զուվեյթ, Բահրեյն, Սիրիա և այլն), կամ էլ որպես պետական կրոն ամրագրվում է իսլամը (Հորդանան, ԱՄԷ և այլն): Ուրիշ մի քանի երկրներում համատեղ գործածվում են երկու սկզբունքներն էլ: Տարածաշրջանի առանձին պետություններում Դուրանը ճանաչվում է երկրի հիմնական օրենք:

Արդյունքում նշված երկրների քաղաքացիները (հպատակները) հանդես են գալիս կարծես թե երկու դեմքով, միաժամանակ լինելով համապետական իրավունքի և մուսուլմանական իրավունքի սուբյեկտներ: Նրանց կարգավիճակի մասն երկակիությունը հասարակության ավանդապաշտական շերտերում ծնունդ է հաճախակի անհամապատասխանություն հասարակության արդյունք համակարգում անհատի դիրքի և արժեքների բնույթի, որոնց նա հետևում է, ու մտածելակերպի և վարքի միջև:

Դրանից բացի, գոյություն ունի ևս մեկ հիմնահարց: Իսլամական իրավագիտակցության վրա իր յուրահատուկ ազդեցություն է թողնում մուսուլմանական իրավունքի նորմերի տարանջատումը «աստվածայինի» և «ձեռակերտի»:

Նշված նորմերից առաջիններն ունեն

միանույլ, չտարբերակված բնույթ, միևնույն ժամանակ, երկրորդներն արդեն առանձնացվում են որպես հենց իրավական կարգավորիչներ:

Այդուհանդերձ, առաջինները ժամանակակից իրականության իսլամական մեկնաբանության համար ծառայում են որպես հիմք, իսկ երկրորդները կապված են այդ իրականությունը և մուսուլմանական իրավունքը միմյանց հարմարեցնելու հիմնախնդրի հետ:

Արդյունքում հնարավորություն է առաջանում հասարակության տարբեր շերտերի կողմից տիպաբանորեն ոչ համարժեքորեն ընկալել քաղաքական-իրավական երևույթները, որի պատճառով վերջինս ստանում է յուրատեսակ բազմաչափություն, իսկ երբեմն էլ՝ փոխբացատրող իմաստ: Այսպես, Սահմանադրությանը կամ օրենքներին իսլամական «երանգավորում» տալու դեպքում հավատացյալների կողմից դրանք ընկալվում են որպես իսլամի դրույթների հիման վրա ընդունված ակտեր, թեկուզև Ղուրանի և

Սուննայի սկզբունքներն ու նորմերը կարող են և չմտնել նշված ակտերի մեջ: Արդյունքում իրավունքի այդպիսի նորմերը հավատացյալների աչքում ինտեգրվում են մուսուլմանական իրավունքի համակարգի մեջ, իսկ դրանց կատարումն էլ դառնում է կրոնական պարտավորություն:

Ամփոփելով ժամանակակից կրոնաիրավական համակարգերի, որոնց շրջանակներում շարունակում է զարգանալ կրոնական իրավական ավանդույթը, վերաբերյալ անցկացված ուսումնասիրության արդյունքները՝ կարելի է եզրակացնել, կրոնական իրավունքի մոդելը սերտ շփման մեջ է աշխարհիկ ավանդույթի իրավական կառույցների հետ: Կրոնաիրավական համակարգերի տարածման տիրույթում գտնվող երկրները մի կողմ չեն մնում ժամանակակից ինտեգրացիոն գործընթացներից, իրավագիտության ոլորտում կատարվող արդիականացումից և նորարարական առաջընթացից:

1. Тора. Дварим (Второзаконие), 17:8-11, 32:7.
2. **Коран** Перевод Крачковского И.Ю М., 1990. Также: Коран. Перевод смыслов и комментарий Иман Валерии Пороховой. М., 2002.
3. **Аляутдинов** Путь к вере и совершенству. М., 2001, с. 95.
4. Ղուրան, Կորովա, 2.285:
5. **Аляутдинов Ш.** Фикх: Теология права, обращенная к человеку. Путь к вере и совершенству. М., 2001, с. 252.
6. **Сюкияйнен Л.Р.** Мусульманское право: вопросы теории и практики. М., 1986, с. 65.
7. **Хишам Абдель Малжид Раххал** Эволюция правовых систем арабских стран. Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2002, с. 44.
8. **Аляутдинов.** Фикх: Теология права, обращенная к человеку. Путь к вере и совершенству. М., 2001. с. 254.

9. **Сюкияйнен Л.Р.** Шариат и мусульманско-правовая культура. М., 1997, с. 13-14.
10. **Шарль Р.** Мусульманское право. М., 1959. с. 15.
11. **Խիշամ Արդիլ Մաջիթ Ռախալ,** նշված աշխատ., էջ 36:
12. **Մյուկիայենն Լ. Ռ.,** նշված աշխատ., էջ 159:
13. **Сюкияйнен Л.Р.** Доктрина, как источник мусульманского права //Государство в развивающихся странах. Источник права. М., 1985, с. 13-14.
14. Конституции арабских государств. М., 1982.
15. **Муромцев Г.И.** Типологическая характеристика правовых систем и проблема традиционного права в развивающихся странах Азии и Африки. Вестник РУДН. Серия юридических наук. М., 1998, N1, с. 58.

Մասուդ ՀԵՅԴԱՐԻ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի
և իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ

**THE LIMITATIONS OF CRIMINAL LIABILITY
OF LAW REGARDING MINORS IN ISLAMIC REPUBLIC
OF IRAN'S LAW**

MASUD HEYDARI

**POST-GRADUATE STUDENT OF THE INSTITUTE OF PHILOSOPHY,
SOCIOLOGY AND LAW OF THE NAS**

With no doubt determining the age and the criminal liability of the minors are considered as the fundamental axioms in penal law. The essence of this issue originates from the fact that when a teenager becomes a juvenile offender he/she is judged under the same rules through which the adults are judged. After the Islamic Revolution of Iran the criminal liability age was reduced from 18 years (solar) to 15 years (solar) for boys and to 9 years (solar) for girls. The legal criminal liability age begins from maturity that is 15 and 9 years (solar). The existing legal procedures regarding maturity and criminal liability are uniform where the age of the juvenile is based on 15 and 9 years of age.

Keywords: maturity, penal liability, juvenile offender

Բանալի բառեր - ժամկետ, քրեական պատասխանատվություն,
անչափահաս հանցագործ

ՄԱՐՏ 2014 3 (177)

ԱՆՉԱՓԱՀԱՍՆԵՐԻ

ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ

ԻՐԱՆԻ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱԴԵՏՈՒԹՅԱՆ

ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Անչափահասների քրեական պատասխանատվության սահմանները զատորոշելուց առաջ անհրաժեշտ է նախ՝ լուսաբանել նրանց տարիքի և կատարած հանցագործությունների միջև առկա փոխկապակցվածությունը: «ԻԻՀ՝ Ընդհանուր Իրավունք»-ի մեջ երեխայի գիտակցության չափանիշը նրա տարիքն է, բացառությամբ ԻԻՀ Քաղաքացիական օրենսգրքի 1210-րդ կետի՝ 2-րդ հոդվածի, որի համաձայն. «Տասնութը չլրացրած երեխայի մտավոր հասունության և գիտակցության զարգացման աստիճանն ապացուցելի է իրավունքի, օրենքի և դատական բժշկի միջոցով»: Այլ կերպ ասած՝ չնայած օրենքը տասնութ տարին լրացած երեխային է միայն չափահաս համարում, այնուամենայնիվ անհրաժեշտության դեպքում մասնագետները կարող են ապացուցել՝ արբունքի տարիքը շրջանցած և ֆիզիկապես հասունացած երեխայի մտավոր հասունությունը:

Բնականաբար, քրեական իրավունքի մեջ նույնպես տարիքն է որոշում տվյալ անձի քրեական պատասխանատվության սահմանները: Օրինակ՝ ըստ ԻԻՀ Քրեական օրենսգրքի՝ բացառապես բոլոր մանուկներն ազատված են քրեական պատասխանատվությունից, թվում է, թե օրենսդիր մարմինների խորին համոզմամբ՝ որոշակի տարիքից հետո, երեխան ի վիճակի է գիտակցել իր կատարած արարքների, այս դեպքում՝ հանցագործության ծանրության մասին ու պատասխան տալ դրանց համար: Ինչպես տեսնում ենք, ԻԻՀ Իրավունքի մեջ, բացի տարիքային սահմանագծից, կա նաև չափահասության մեկ այլ չափանիշ՝ ֆիզիկական հասունությունը, կամ՝ արբունքի տարիքը, որը սահմանվում է ըստ իսլամական Սուրբ Գրքի՝ Աուրանի: Գաղտնիք չէ, որ արբունքը ֆիզիկական հասունության եզրագիծն է՝ մարդու կենսաբանական աճի ու հասունության չափանիշը,

մտավոր ու գիտակցական զարգացման, հոգեկան ու բարոյական նորմերի ճանաչման, հասարակական ու կենցաղային բազմաթիվ բարդ գործընթացների սկզբնավորումը: Չարգացում, որի արդյունքում արդեն կենսաբանորեն չափահաս համարվող անձին հասարակության կողմից տրվում է մի շարք իրավական թույլտվություններ, որոնցից է նաև ամուսնությունը: «Իսլամում մատնանշված չափահասության հիմնական չափանիշը հենց ֆիզիկական չափահասությունն է, արբունքի փուլի ավարտը»²: Այստեղ հիմնական չափանիշը ֆիզիկական արբունքն է, որն ի հայտ է գալիս սեռական հարաբերությունների և բազմացման տեսքով: 1982 թվականից ի վեր վերոհիշյալը նույնպես ներառվեց ԻԻՀ Քրեական օրենսգրքում (իսլամական օրենքը չափահաս է ճանաչում՝ 9-ը լուսնային տարին լրացած աղջիկներին և 15-ը լուսնային տարին բոլորած տղաներին), որպես իսլամական օրինաչափություն, և ուժի մեջ մտավ հենց նույն թվականից:

«Պատմաբաններն ուսումնասիրում են պատմության շրջափուլերը, խոսում տասնութերորդ դարից ի վեր սկիզբ առած լուսավորական շարժումների, քաղաքական, հասարակական ու իրավական տեղաշարժերի մասին և այն անվանում «ժամանակակից շրջան»³: Ըստ անգլիացի մի իրավաբանի՝ չափահասության տարիքի սահմանումն ու քրեական պատասխանատվության ուղղվածության շրջադարձը հասնում է մինչև 12-րդ դար, երբ չափահասության եզրագիծը շրջանցող երեխաները համարվում էին «չարիքի» ու «նոր մեղքի» նորեղյակ հատիկներ, որոնք պետք է բազմանային, և որոնցից ամեն ինչ սպասելի էր: Ու քանի որ նրանք իրենց ընտանիքների կամ ցեղախմբերի մի մասնիկն էին համարվում, ուստի նրանց կողմից կատարված հանցանքները պետք է փոխհատուցվեին ընտանիքի կամ

նույն խմբի այլ անդամների միջոցով, որոնց ամբողջի վրա էր տարածվում պատիժը:

Մի շարք իրավաբաններ ու պատմաբաններ եվրոպական երկրներում ձևավորվող քրեական պատասխանատվության հասկացության սահմանումը հասցնում են մինչև 18-րդ դարը: Իրավական մարմինների կողմնակալ ու անարդար վարվելակերպը, ժողովրդի նկատմամբ վարած նրանց բռնակալ քաղաքականությունը, մարդկային անպաշտպան ու խեղճ խավերի նկատմամբ անմարդկային պատժամիջոցների կիրառումն ու նրանց անտեղի մահվան դատապարտելը, ի վերջո, Եվրոպայում զանգվածային դժգոհությունների ու ապստամբությունների գլխավոր պատճառ է դառնում, ինչը ձևավորում է զանգվածային լուսավորական շարժումները: Այսպիսով, 18-րդ դարակեսին եվրոպական մի շարք երկրներում տեղի է ունենում իրավական հեղաշրջում, ինչը բազմաթիվ իրավաբանների կողմից կոչվում է նաև «իրավական լուսավորության շրջան»:

Անցումային այս դարաշրջանում իրակասացվող տեղաշարժերը մարդկային հասարակությունը խթանում էին դեպի նոր ու աննախադեպ՝ իրավական ուղիներ. հատկապես հասարակական պաշտպանության դպրոցը մեծ դերակատարություն ունեցավ իրավական նախկին ծայրահեղական մոտեցումներից խուսափելու հարցում: Այստեղ հարկ ենք համարում նշել, որ 18-րդ դարում Եվրոպայի իրավական համակարգի և ընկալումների մեջ իր հետքն է թողել իսլամական շարիայի օրենքների համակարգը, մասնավորապես՝ քրեական իրավաբանության և քրեական պատասխանատվության ուղղությամբ, որոնք համընդհանուր ընդունելության են արժանացել. այդ թվում՝ հանցագործի անհատական քրեական պատասխանատվության սկզբունքը, հանցագործի հոգեկան վիճակի և բարոյական պատասխանատվության աստիճանի մասին սկզբունքները, անչափահասներին պատժից և քրեական պատասխանատվությունից զերծ պահելու մասին սկզբունքը և այլն, որոնք իրավական համակարգն առաջնորդել են ավելի արդար ու մարդկային մոտեցումների ու քայլերի որդեգրմանը՝ քրեական պատասխանատվության հարցերում:

Ըստ «Իսլամական պատիժներ» Օրենսգրքի 49-րդ կետի, որն Իրանում վավերացվել է 1370 թվականին. «Անչափահաս երեխաներն ազատվում են բոլոր տեսակի քրեական պատասխանատվությունից, սակայն նրանց վերադաստիարակության պարտականությունը, ըստ դատը վարող դատարանի հայեցողության՝ հանձնարարվում է «Անչափահասների ուղղիչ տան» պատասխանատուին»: Նույն կետի առաջին հոդվածով սահմանվում է. «Անչափահաս է համարվում նա, ով դեռ չի շրջանցել կրոնական սկզբունքների հիմամբ որոշված արբունքի տարիքը»: Նշենք սակայն, որ «Իսլամական պատիժներ» Օրենսգրքը, բազմիցս ակնարկելով անչափահասների քրեական պատասխանատվության տարիքի ստույգ որոշման կարևորության մասին, որոշակիորեն չի նշում «կրոնական արբունքի» տարիքը: Ուստի ստիպված դիմում ենք իրավաբանական այլ օժանդակ աղբյուրների օգնությանը⁴: Հատկանշական է սակայն, որ ԻԻՀ Քաղաքացիական օրենսգրքում առանձնացվում են տղաների ու աղջիկների «կրոնական արբունքի» տարիքը, որի 1110-րդ կետի առաջին հոդվածում (1982 թվականին վավերացվել է Իրանի Իսլ. Խորհրդարանի միջոցով) նշված է. «Չափահաս են համարվում, լուսնային տարով՝ 15-ը լրացած տղաները և 9-ը լրացած աղջիկները»: Այսպիսով, ըստ Դուրանի և իսլամական օրենքի, մանկության ավարտն ու չափահասության սկիզբը համարվում է 9-ը և 15 տարեկանը՝ աղջիկների և տղաների համար, որից հետո նրանք համարվում են չափահաս և այդուհետ քրեական պատասխանատվություն են կրում: Անհրաժեշտ է նշել նաև այն, որ լուսնային տարեթիվը հաշվարկ կատարելու դեպքում մի քանի ամսով դարձյալ նվազում է՝ իսլամական օրենքում մատնանշված արբունքի տարիքը, քանի որ այնտեղ նշված ինը տարին, արեգակնային տոմարի հաշվարկով կազմում է ութ տարի և ինը ամիս, իսկ տղաների դեպքում 15-ը՝ նվազում և դառնում է 14 տարի ու 7 ամիս: Այլ կերպ ասած՝ հիմք ընդունելով իսլամական օրենքի հորդորը, այսօր ԻԻՀ Քրեական ու Քաղաքացիական օրենսգրքերն ութը տարին ու ինը ամիսը լրացած աղջկան և տասնչորս տարին ու յոթը ամիսը լրացրած տղային չափահաս

են համարում ու նրանց դեմ կիրառում մեծահասակներին հատուկ օրենքներն ու պատիժները: Հետաքրքիր է նաև այն հանգամանքը, որ վերոհիշյալ տարիքային սահմանը հատած երեխաներն ի վիճակի չեն տնօրինել սեփական գույքը, չեն կարող պաշտոնապես աշխատել, անդամակցել որևէ քաղաքական ու հասարակական կազմակերպությանը, մասնակցել երկրում իրականացվող ընտրություններին և քվեարկել իրենց նախընտրած թեկնածուի օգտին, սակայն քրեական խախտում կամ հանցանք իրականացնելու դեպքում պարտավորվում են կրել մեծահասակներին հավասար պատասխանատվություն: Կարելի է եզրակացնել, որ ըստ իսլամական օրենքի՝ չափահաս են համարվում նրանք, ովքեր արդեն ֆիզիկական արբունքի են հասել: Ուշադրության արժանի ևս մեկ կետ է նկատվում այս հարցում. ԻԻՀ-ում օրենսդիրը քրեական պատասխանատվության տարիքի համար հիմք է ընդունել ֆիզիկական չափահասության տարիքը, հետևաբար հարց է ծագում, թե արդյոք ֆիզիկական չափահասության տարիքի և քրեական պատասխանատվության տարիք միջև գոյություն ունի տրամաբանական անհրաժեշտ կապը:

Գաղտնիք չէ, որ արբունքը ֆիզիկական աճի շրջափուլերից մեկն է, որն ի հայտ է գալիս տվյալ անձի մարմնական ցայտուն փոփոխությամբ, սեռական օրգանների աճով և առհասարակ՝ ֆիզիոլոգիական հասունությանը: Այն դրսևորվում է ոչ միայն մարմնական արտաքին փոփոխությունների, այլև սեռական ցանկությունների, հետևաբար՝ բազմանալու կարողությամբ, ինչպես նաև հոգեբանական ու հասարակական մի շարք փոփոխությունների տեսքով: «Ըստ իրավաբանական օրենքի՝ «մանկության» ավարտը համարվում է աղջիկների ու տղաների արբունքի տարիքը, որը լրացնելուց անմիջապես հետո նրանց թույլատրվում է ամուսնանալ»⁵: Կրոնական չափահասության գլխավոր չափանիշը՝ ամուսնանալու և բազմանալու կարողությունն է, իսկ այդ տարիքի ընդունումը ԻԻՀ Քրեական ու Քաղաքացիական օրենսգրքերում բխում է իսլամական օրենքներին հետևելու և դրանք երկրի իրավական օրենքների հիմնաքարը դարձնելու նպատակով, թեև

դա հաճախ չի համապատասխանում հասարակության մեջ առկա իրականությանը:

Անհատներին մարմնական-ֆիզիկական վնասներ պատճառելու հանցանքի պարագայում երեխաների քրեական պատասխանատվության մասին նշենք, որ ԻԻՀ «Իսլամական պատժիչ օրենքը» թելադրում է՝ եթե անչափահաս երեխան սպանության, մարմնական վնասվածքներ հասցնելու կամ հարվածելու և ծեծելու հանցանքները գործեց, նրա հայրական կողմի արական սեռի խնամակալ-պատասխանատուն (*աղել*⁶) երաշխավոր է դառնում փոխհատուցել գործված հանցանքի պատճառած վնասները⁷: Այս մասին նույն օրենքի 295-րդ կետի ծանոթագրության մեջ նշված է. «Ֆեյզազարի և անչափահասի կողմից կանխամտածված և համարյա դիտավորյալ ոճիրը, համարվում է գուտ սխալմունք»: Նաև նույն օրենքի 306-րդ կետի ծանոթագրության մեջ, արյան գնի (*դիյե*)⁸ նյութական փոխհատուցման համար պատասխանատու անձի մասին կրկին նշվում է, որ խելագարի և անչափահասի կողմից կանխամտածված և համարյա դիտավորյալ ոճիրը համարվում է գուտ սխալմունք⁹ և դրա հատուցումը կատարում է նրա խնամակալ-պատասխանատուն (*աղելե*): ԻԻՀ «Իսլամական պատժիչ օրենք»-ի 294-րդ կետի համաձայն. «Արյան գինն (*դիյե*) այն ունեցվածքն է, որը մարդու կյանքի կամ մարմնի օրգանների դեմ կատարված հանցագործության հետևանքով, տրվում է գոհին կամ նրա ծնողներին կամ ամենամոտ ազգականներին»: Հետևաբար, մեր համոզմամբ անչափահաս երեխան, գիտակից լինի նա, թե մտավոր խանգարմամբ, եթե որևէ մեկին կանխամտածված կամ համարյա դիտավորյալ կերպով սպանի, կամ նրան մարմնական վնասվածք հասցնի կամ հարվածի, սպանվածի կամ վիրավորվածի համար օրենքով սահմանված նյութական փոխհատուցումը (*դիյե*) պիտի կատարի անչափահաս հանցագործ երեխայի խնամակալ-պատասխանատուն:

Հաշվի առնելով այս հանգամանքը՝ հարկ ենք համարում հստակեցնել, որ օրենքն ում է համարում անչափահասի խնամակալ-պատասխանատու: «Իսլամական պատժիչ օրենքի» 307-րդ կետի համաձայն. «Խնամա-

կալ-պատասխանատու են համարվում անձի հայրական և մայրական համատեղ ազգակցական կապի արական սեռի ազգակիցները կամ հայրական կողմի¹⁰ արական սեռի ազգակիցները, ժառանգականության կարգի համաձայն, որոնք անձի մահվան ժամանակ համարվում են նրա ժառանգները, հավասարապես հանձն են առնում դիյե-ի (արյան գնի նյութական փոխհատուցման) վճարումը»: Այսպես, եթե անչափահաս երեխան կատարեց այնպիսի հանցանք, որը պահանջում է արյան գնի նյութական փոխհատուցում, այդ հատուցումը կատարում է նրա խնամակալ-պատասխանատուն (*աղելե*) հետևյալ առաջնահերթության կարգով՝ հայրը, որդիները, հայրական պապը, նրա եղբայրը և նրա որդիները, հորեղբայրը և հորեղբոր որդիները: Հիշյալ անձինք նյութական հատուցման հնարավորություն ունենալու պարագայում պարտավոր են վճարել այն, իսկ եթե հատուցման համար նշանակվել են մասնավճարների կարգը, նյութական հնարավորությունն ունենալու պարագայում պետք է ժամանակին կատարեն վճարումները:

Եթե անչափահաս հանցագործի խնամակալ-պատասխանատուն, աղքատ լինելով, ի վիճակի չլինի կատարել նյութական փոխհատուցումը, «Իսլամական պատժիչ օրենք»-ի 312-րդ կետի համաձայն. «Երբ անչափահաս հանցագործը խնամակալ-պատասխանատու չունենա կամ նրա խնամակալ-պատասխանատուն (*աղելե*) աղքատության կամ նյութական տկարության պատճառով, ի վիճակի չլինի մինչև երեք տարի կատարել դիյե-ի (արյան գն) վճարումը, դիյե-ը կվճարվի պետության սնդուկից»: Այս պարագայում ըստ իս՝ խնամակալ-պատասխանատուն (*աղելե*) զերծ է պահվում նյութական փոխհատուցման պատասխանատվությունից: Այս մասին մի մատնանշում ևս. անչափահաս երեխայի միջոցով սպանություն կատարելու կամ մարմնական վնասվածք ու վիրավորանք պատճառելու պարագայում, եթե նույնիսկ այդ անչափահաս հանցագործը դրամական կամ նյութական ունեցվածքի տեր է, դարձյալ նրա խնամակալ-պատասխանատուն (*աղելե*) է պարտավոր կատարել նյութական հատուցումը և այդ հատուցման դիմաց չի կարող իր պատասխանատվության տակ գտնվող անչափահաս հանցագործի ունեցվածքի նկատմամբ պահանջ ներկայացնել կամ դրանից յուրացնել¹¹: Դա բացատրվում է «Իսլամական պատժիչ օրենք»-ի նախատեսությանը՝ անչափահաս երեխաների այն հանցագործության վերաբերյալ, որն ուղղված է մարդու կյանքի դեմ կամ պատճառում է մարմնական վնասվածքներ, որի համաձայն՝ միայն անչափահաս հանցագործի խնամակալ-պատասխանատուն (*աղելե*) է համարվում նրա երաշխավորը¹²: Նույն օրենքի 314-րդ կետի համաձայն. «Անչափահաս երեխա հանցագործի միջոցով զուտ սխալմունքի հետևանքով կատարված սպանության պարագայում, դատարանը պարտավոր է հանցագործությանը վերահասու լինելու ժամանակ հրավիրել նրա խնամակալ-պատասխանատուին՝ նրան պաշտանելու համար»: Մեր կարծիքով, խնամակալ-պատասխանատուի դատավարության չներկայանալը չի կարող կանխել և արգելել դատական միտքի կայացումը և նրա բացակայության պատճառով չի կասեցվելու դատավարության ընթացքը:

Անչափահաս երեխաների կողմից այլոց ունեցվածքի նկատմամբ կատարված հանցագործության պարագայում, ըստ «Իսլամական պատժիչ օրենք»-ի 50-րդ կետի վերջին բաժնի. «...Անձանց ունեցվածքին հասցված վնասի դեպքում, անչափահաս երեխան ինքն է երաշխավոր, իսկ վնասի հատուցման իրագործումը հանձնարարվում է նրա ծնողին կամ ծնողին փոխարինող անձին»: Մեր համոզմամբ, օրենքի սույն կետի հիմամբ, եթե անչափահաս երեխան այնպիսի հանցանք գործի, ինչի հետևանքով վնասվի ուրիշ անձի ունեցվածքը, այս պարագայում նա անձամբ է պատասխանատվություն կրելու վնասի հատուցման համար, և ի հարկե նրա խնամակալ-պատասխանատուն (*աղելե*) որևէ իրավական ու քաղաքացիական պատասխանատվություն չի ունենալու անչափահաս երեխայի հանցագործության պատճառած վնասների հատուցման համար:

Օրինակ՝ եթե մի անչափահաս երեխա միտումնավոր և կանխամտածված ձևով քար նետի մի ինքնաշարժի վրա և կոտրի դրա սպակին, դրանով ավերածություն է պատճառում

և կանխամտածված ձևով քար նետի մի ինքնաշարժի վրա և կոտրի դրա սպակին, դրանով ավերածություն է պատճառում

ռում, ինչը հանցանք է, և անչափահաս երեխան իրավականորեն պատասխանատու է իր պատճառած վնասվածքի համար, հետևաբար կարելի է անձամբ նրա ունեցվածքից պահանջել վնասի հատուցումը՝ պատկան դատական ատյանի միջոցով: Այս պարագայում անչափահաս երեխայի խնամակալ-պատասխանատուն (*աղելե*) որևէ կերպ պատասխանատվություն չի կրում նրա պատճառած վերոնշյալ վնասների հատուցման համար: Այսպիսով, գտնում են, որ եթե անչափահաս երեխան բավարար ունեցվածք չունենա հատուցելու պատճառած վնասը, նյութական հանցագործության բերումով տուժած կողմն իրավունք չունի դիմելու և հատուցում պահանջելու հանցագործ անչափահաս երեխայի ծնողից կամ նրան փոխարինող անձից: Հանցագործ երեխան ունեցվածքի տեր լինելու պարագայում հանցագործությունից տուժած կողմը կարող է դիմել այն դատարանին կամ դատախարակական պատկան ատյանին, որը վարում է բուն հանցագործության դատական գործը, և պահանջել հատուցում: Անչափահաս հանցագործի ունեցվածքի առկայությունը դատարանում կամ պատկան ատյանում ապացուցվելուց և համապատասխան վճիռ կայացվելուց հետո «Իսլամական պատժիչ օրենք»-ի 50-րդ կետի երկրորդ բաժնի հիմամբ, նրա ծնողը կամ նրան փոխարինող անձը պարտավոր է գործադրել դատարանի վճիռը¹³:

Անչափահաս երեխաների կողմից հասարակական կարգի խախտման, հանրության հանգստի ու բնականոն կյանքը խանգարող արարքների և երկրի անվտանգության դեմ ուղղված հանցագործությունները, այդ թվում նաև փաստաթղթերի ու դրամի կեղծարարությունը, թմրանյութերի առնչությամբ հանցագործությունները, ըստ էության, երկու ընդհանուր դասակարգման են ենթարկվում: Դրանց մի մասն էապես բարդ արարքներ են, և երեխաներն իրենց կարողությունների կամ հնարավորությունների նկատառումով ի վիճակի չեն դրանք իրագործել, այդ թվում՝ փաստաթղթերի կեղծումը կամ կեղծ թղթադրամի տպագրությունը և նմանօրինակ այլ արարքներ: Մյուս տեսակի հանցագործությունները, օրինակ՝ պետական գույքը և հանրային սեփա-

կանություն համարվող միջոցները ոչնչացնելը, ավերելը կամ վնասելը, հասարակական կարգը խախտելը և թմրանյութերի առքովաճառքն այնպիսի են, որ երեխաները ևս կարող են դրանք գործել:

Յուրաքանչյուր հասարակություն, սեփական ավանդությունների ու սովորույթների, բարոյական ու կրոնական համոզումների ու հավատամքի, հասարակական, տնտեսական ու քաղաքական կացության հիմամբ ձևավորել ու ստեղծել է սկզբունքների ու օրենքների մի համակարգ: Եթե այդ հասարակության որևէ անդամ չհարգի դրանք ու խախտի հանրային կարգը, հանցագործ է համարվում և հետապնդման ու պատժի է ենթակա: Հասարակության կողմից անվայել, դատապարտելի և հանրային կարգի խախտում են համարվում՝ թմրամոլությունը, խուլիգանությունն ու շրջանիկությունը, մուրացկանությունը և անբարոյականությունը:

Հաշվի առնելով այն իրողությունը, որ անչափահաս երեխաները կարող են հասարակության կարգն ու անդորրը խախտող մի շարք հանցանքներ գործել, հետևաբար տեղին է, որ իրենք ևս պատասխանատվություն կրեն այդ հանցանքների ու հասարակությանը հասցված վնասների համար, իսկ նրանց ծնողները պարտավոր են հանցագործ երեխայի ունեցվածքից ու գույքից հոգալ նյութական վնասների հատուցումը: Ինչ վերաբերում է այդ կարգի հանցանքներ գործելու դեպքում անչափահաս երեխաների քրեական պատասխանատվությանը, նշենք, որ նրանք քրեական պատասխանատվության ենթակա չլինելով, գերծ են պատժից, սակայն դատարանը պարագայաբար կարող է հիշյալների համար մարմնական պատիժ սահմանել և դատախարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ նշանակել:

Քրեական պատասխանատվության տարիքը՝ միջազգային վավերագրերում. ՄԱԿ-ի հռչակագրի (հայտնի է նաև որպես «Պեկինի հռչակագիր») համաձայն՝ նվազագույն ստանդարտն անչափահասների քրեական պատասխանատվության տարիքի կապակցությամբ հետևյալ կերպ է բնորոշվել.

Հռչակագրի առաջին բաժնի 2-րդ կետի 2-րդ հոդվածում նշված է. «Պատանի է հա-

մարվում այն երեխան, որն ըստ տվյալ երկրի իրավական համակարգի, հանցանք կատարելու դեպքում արժանանում է մեծահասակներից տարբեր՝ առավել մեղմ մոտեցումներին»։ Նույն հռչակագրում մատնանշվում է նաև այն, որ յուրաքանչյուր երկիր պարտավոր է սահմանել չափահասության տարիքն ու որոշակիորեն պարզաբանել նրա հետ կապված բոլոր մանրամասնությունները։

Հռչակագրի 4-րդ կետը հորդորում է. «Յուրաքանչյուր երկրի իրավական համակարգի կողմից սահմանված չափահասության տարիքը չպետք է գերազանցի նվազագույն չափահասության տարիքը։ Այն պետք է լիովին համապատասխանի և՛ երեխայի ֆիզիկական, և՛ մտավոր, և՛ զգացամունքային աճին ու չափահասությանը»¹⁴։ Հոդվածի սույն կետն անկասկած պարունակում է նաև հետևյալ իմաստը. «Չնայած չափահասության նվազագույն տարիքը յուրաքանչյուր երկրում կարող է փոփոխական լինել և ըստ տվյալ երկրի մշակութային ու հասակական սկզբունքների՝ չհամապատասխանել այս կամ այն երկրում սահմանված տարիքին, այնուամենայնիվ, այն չպետք է նվազեցվի այնքանով, որ երեխան ֆիզիկապես անկարող լինի կրել քրեական պատասխանատվությունը, այլապես՝ «անիմաստ» կլինի նման տարիքի սահմանումը։ Հետևաբար պետք է ջանալ անչափահասների քրեական պատասխանատվության տարիքը նվազեցնել այն աստիճան, որը միջազգայնորեն ընդունելի նորմերի մակարդակում լինի»¹⁵։ Անհրաժեշտ է քրեական պատասխանատվության տարիքը համապատասխանեցնել «անհատի լիարժեք քաղաքացի» համարվելու տարիքին։ Այսինքն՝ «սկսած այն ժամանակից, երբ արդեն ձևավորված անհատը, շրջանցում է արբունքի տարիքը, հասարակությանը ներկայանում է որպես լիարժեք անհատ, օժտված է հասարակական իրավունքներով և ի վիճակի է կրել հասարակական ու քաղաքացիական պարտականություններ։ Սակայն նկատենք, որ պատանու արբունքի շրջանը և նրա անցումը մեծ տարիքին մի աստիճանական գործընթաց է, որն ամբողջությամբ ենթակա է հասարակական այն միջավայրի ներգործությանն ու ազդեցությանը, որտեղ անհատը ծնվել ու

մեծացել է։ Հավելենք նաև, որ այս պայմանները տարբեր հասարակությունների ու երկրների մեջ կարող են տարբեր լինել, շատ հաճախ նույնիսկ տարբերվել՝ մի երկրի տարբեր տարածքներում կամ մի հասարակության տարբեր շերտերում»¹⁶։

Երեխաների իրավունքի կոնվենցիայի կոմիտեն քննության է ենթարկել տարբեր երկրներից ստացած զեկույցները՝ քրեական պատասխանատվության նվազագույն տարիքի կապակցությամբ, որոնց մեջ ամենավտյուր տարիքն սկսել է 7-ից, իսկ ամենամեծը՝ 16-ից՝ անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու համար։ Կոնվենցիան այնուհետև տարբեր երկրներին ընդհանուր հայտարարի բերելու, նրանց ուղղորդելու կամ առկա դժվարությունները հաղթահարելու նպատակով, մանրագլին ու ծավալուն կերպով բնորոշել է քրեական պատասխանատվության նվազագույն տարիքի խնդիրը, որը ներառված է իր թիվ 10 ընդհանրական վերլուծության մեջ. «Քրեական պատասխանատվության նվազագույն տարիքն այն է, որը հանցանք գործածելու հրահանգը, չի կարող պատասխանատու ճանաչվել քրեական դատավարության ընթացակարգում, իսկ եթե հանցագործ երեխան հարաբերական (մասնակի) իրավունակություն ունի, չի կարելի նրան պաշտոնական քրեական դատաքննության ենթարկել, թեև անհրաժեշտ է հատուկ քայլեր ձեռնարկել հանրության գերադաս շահերը պաշտպանելու համար։ Եթե հանցանք կատարած անհատը գտնվում է քրեական պատասխանատվության նվազագույն տարիքի և տասնութ տարեկանի միջև, ապա արդեն կարելի է նրան մեղադրանք ներկայացնել և քրեական դատավարության ենթարկել»¹⁷։ Կա մի հանգամանք ևս. «Քրեական դատավարության հիշյալ ընթացակարգերն անհրաժեշտ է վարել Երեխաների իրավունքի կոնվենցիայի սկզբունքների և օրենքների հիմամբ»¹⁸։

Երեխաների իրավունքի կոնվենցիայի կոմիտեն իր անդամ երկրներին հորդորում է. «Հնարավորության սահմաններում բարձրացնել քրեական պատասխանատվության տարիքը»¹⁹։ Օրինակ՝ կոմիտեն Կատարում գործող նույն կոմիտեի ներկայացրած զեկու-

ցագրի վերաբերյալ նշում է. «Կոմիտեն խիստ մտահոգված է այն հարցով, որ 18 տարեկանից փոքր անհատներն իրենց կատարած հանցանքների համար, հետապնդվեն իրավապահ մարմինների կողմից, այնպես, ինչպես կատարվում է չափահաս կամ մեծ տարիք ունեցող անձանց պարագայում (այսինքն՝ առանց հատուկ դատական ընթացակարգի) ու ենթարկվեն չափահասներին հավասար պատժական տնօրինումների: Կոմիտեն իր բոլոր անդամ երկրներին հորդորում է որդեգրել քրեական պատասխանատվության այնպիսի նվազագույն տարիք, որը համապատասխանի կոնվենցիայի սկզբունքներին ու օրենքներին»²⁰: Սիս հենց այս նվազագույն տարիքի պարագան է, որ պետք է հստակեցվի Իրանի Իսլամական Հանրապետության քրեական օրենսդրության մեջ՝ քրեական պատասխանատվության ենթարկելու համար, որպեսզի առհասարակ այդ տարիքից ավելի փոքր երեխաները դուրս բերվեն քրեական օրենսդրության, պատասխանատվության, հետապնդման ու դատաքննության գործընթացներից ու ցիկլից:

Երեխաների իրավունքի կոնվենցիայի կոմիտեն նույն թեմայի շուրջ հորդորում է տարբեր երկրների պետություններին շատ փոքր տարիք չսահմանել քրեական պատասխանատվության նվազագույն տարիքի համար ու միաժամանակ հայտատարարում. «Քրեական պատասխանատվության նվազագույն տարիքի համար 12 տարեկանից փոքր տարիքն ընդունելի չէ կոմիտեի կողմից» և այն պետություններին, որոնք ավելի բարձր տարիք են նկատի առել քրեական պատասխանատվության համար, դիմում է՝ այդ տարիքը չպակասեցնել²¹:

Նվազագույն տարիքային պայմանը կամ շեմը քրեական պատասխանատվության հարցում, իրականում ապահովում է այդ տարիքից ցածր երեխաներին՝ զերծ մնալ դատական համակարգի միջամտություններից: Սակայն կարևոր է, որ դատական համակարգը առնվազն տեսականորեն, միակ երաշխավորված ճանապարհը կամ միջոցն է անձի արդար դատավարությունների իրավունքը պաշտպանելու համար: Դատական համակարգից դուրս դատավարություններն ու վճիռ-

ները, ինչպես վարչական կամ այլ կառույցների միջոցով ընդունված որոշումներն են, ենթակա չեն պաշտոնական դատարանների ու դատական համակարգի համար սահմանված օրենքներին ու կարգին, որի հետևանքով հավանական է դառնում ինքնագլուխ ու ըստ կամքի ու ճաշակի՝ որոշումների ընդունումը: Եթե անչափահասները չեն ներառվում երկրի պաշտոնական-իրավական համակարգերի գործառույթի սահմաններում, ապա դյուրությամբ կարող են ենթարկվել այդ համակարգից դուրս այլ կառույցների որոշումներին ու քննաճշտության: Ուստի յուրաքանչյուր երկրի համար ոչ միայն պիտանի, այլև անհրաժեշտ է միասնական ընթացակարգերի առկայությունը»²²:

Երեխաների իրավունքի կոնվենցիայի կոմիտեն բազմիցս հորդորում է պետություններին քրեական պատասխանատվության նվազագույն տարիքից մինչև 18, տարիքային սահմանում գտնվող պատանիների համար մշակել հատուկ օրենքներ՝ և՛ նրանց դատավարության մասնավոր կանոնների ու ընթացակարգի, և՛ հետաքննության եղանակների և ուղիների փոփոխության ոլորտներում»²³:

Եզրակացնելով այս նյութը՝ նշենք, որ ԻԻՀ իրավական համակարգում նույնպես հույժ կարևոր տեղ են զբաղեցնում հանցագործ աշխարհում հայտնվող անչափահաս երեխաները: «Իսլամական պատժիչ օրենք»-ի ընդհանուր օրենքների 4-րդ գլուխն սկսվում է երեխաների քրեական պատասխանատվության սահմանների ճշտորոշմամբ (1991 թվական): Օրենսգրքի 49-րդ կետում նշված է. «Երեխաները հանցանք գործելու պարագայում զերծ են քրեական պատասխանատվությունից, իսկ նրանց դատարարությունը դատարանի որոշմամբ հանձնարարվում է նրանց խնամակալին կամ ըստ պահանջի ու հարմարության երեխաների դատարարական ուղղիչ կենտրոնին»: Իսկ նույն կետի 1-ին ծանոթագրության մեջ ասված է. «Երեխա է համարվում նա, ով չի շրջանցել կրոնական հիմունքներով սահմանված արբունքի տարիքը», նաև ԻԻՀ Քաղաքացիական օրենսգրքի 1210-րդ կետի համաձայն՝ կցված ծանոթագրությունը տղաների արբունքի տարիքը համարում է լուսնային ամբողջ 15 տարին և աղջիկներինը՝ 9 լուս-

նային ամբողջ տարին: Այստեղից հետևություն, որ ԻԻՀ-ում քրեական պատասխանատվության նվազագույն տարիքը, ըստ սենի, տարբեր տարիքներում է գործադրվում անհատների համար:

«Իսլամական պատժիչ օրենք»-ի 49-րդ կետի 2-րդ ծանոթագրությունով որոշված է. «Եթե հանցագործ անչափահասի համար անհրաժեշտ է ֆիզիկական պատիժ նշանակել, ապա դա պետք է լինի շրջահայացորեն՝ գործը վարող դատավորի հայեցողությամբ»:

Փոքր երեխաները լավն ու վատը, բարին ու չարը միմյանցից տարանջատելու և դրանց նշանակությունը գիտակցելու կարողության տեսանկյունից երկու հատուկ խմբավորումների են բաժանվում, որի նկատառումով կարելի է այդ խմբավորումներն անվանել գիտակցաբար տարբերակման ունակություն ունեցող և չունեցող երեխաներ: Սա այն դեպքում, երբ օրենսդիրն անչափահաս երեխաների համար այդպիսի տարբերակում նկատի չի առել, ուստի, մեր կարծիքով, օրենքի հոդվածների ու կետերի բովանդակությունից կարելի է հետևություն անել, որ հագիվ վեց տարեկանը լրացած երեխան, ով դեռևս գիտակցական տարբերակման ունակություն չունի, ու տասնչորսը լրացած պատանին գտնվում է քրեական պատասխանատվությունից զերծ լինելու միևնույն մակարդակում: ԽՆդիրն այն է, որ 49-րդ կետում երեխաների քրեական պատասխանատվության սկզբունքի ընդհանրությունն ու դրանում ներառված դրույթները տարածվում են անչափահաս երեխաների կողմից հանցագործությունն սկսելու, հանցագործությունը նպաստելու և մասնակցելու, հանցագործությունը կրկնելու և դրանց քանակի վրա, հետևաբար այս պարագաներում ևս անչափահասներն ազատվում են քրեական պատասխանատվությունից: Մյուս կողմից՝ երկրորդ ծանոթագրության մեջ դատարանն իրավասու է համարվում անչափահաս հանցագործ երեխայի համար մարմնական-ֆիզիկական պատժամիջոցներ կիրառել՝ այդ կարգի պատիժների անհրաժեշտության դեպքում, և ինչ չափով, որ դատարանն ինքը նպատակահարմար կգտնի ու նույնիսկ գիտակցական տարբերակման ունակություն չունեցող անչափահաս երեխան զերծ չի պահվել մարմնա-

կան պատիժներից:

ԻԻ Հանրապետության իրավական կառույցում քրեական պատասխանատվության մասով առավել համապատասխան համակարգ ստեղծելու առաջադրանքով, հաշվի առնելով այն իրողությունը, որ աղջիկների համար ինը և տղաների համար տասնհինգ տարեկանն արբունքի և չափահասության տարիք որոշելու և որպես այդպիսին դրանք քրեական պատասխանատվության նվազագույն տարիք համարելու համար, բացակայում են հզոր հիմնադրույթներն ու փաստարկները, նպատակահարմար ենք գտնում երկրի բնակլիմայական պայմանների ազդեցությունն անհատների չափահասության առաջացման հարցում նկատի առնելով, օրենսդիրը հիմնական վերատեսության ենթարկի անհատներին քրեական պատասխանատվությունից բացարձակապես զերծ պահելու նվազագույն տարիքը՝ այն ավելի համապատասխանեցնելով անձի չափահասության իրական տարիքին: Առհասարակ, շատ կարևոր է քրեական օրենքներում բարձրացնել երեխաների քրեական պատասխանատվության նվազագույն տարիքը, քանի որ այդ տարիքը ցածր լինելով (հատկապես աղջիկ երեխաների պարագայում), իրականում օրինականացնում և պաշտոնական է դարձնում մասնակցելու ու երեխաների դեմ բռնությունները:

Այս առումով վերանայության անհրաժեշտություն ենք տեսնում նաև անչափահաս երեխայի խնամակալ-պատասխանատուի պատասխանատվության օրինական դրույթներում, որոնք պետք է կատարվեն օրենսդիր իշխանության միջոցով՝ անձնական պատասխանատվության սկզբունքի նկատառումով: Դա իրատեսական ու գործադրելի մտեցում է, հատկապես նկատի ունենալով ներկայիս սպառնալից համակարգի դրամական ու տեխնիկական հսկայական ու ծավալուն հնարավորությունների առկայությունը, որոնց միջոցով կարելի է հատուցել և՛ նյութական, և՛ ֆիզիկական, և՛ կյանքին հասցված վնասները, մասնավորապես՝ այն պարագայում, երբ վնասների հատուցումը հնարավոր չէ կամ անկարելի է վնասը պատճառած կամ հանցանք գործած անհատի միջոցով:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Աստրի, Արդո Ռեզա** «Քրեական պատասխանատվության տարիքը՝ ըստ իրավական իրավունքի», «Աստվածաբանություն և իրավունք» (Էլաիհաբ վա հոդուդ- պարսկերեն) եռամսյա պարբերական, համար 2, Թեհրան, 1380:
2. **Էբադի, Շիրին**, «Երեխաների իրավունքը», 4-րդ տպագրություն, «Քանուն» հրատարակչություն, Թեհրան, 1375:
3. **Գասնզադե, Սեյեդ Մոթթեզա**, «Արբունքի տարիքը», «Իրավական հայացքներ» (Դիրգահայե հոդուդի-պարսկերեն) եռամսյա պարբերական, համար 25, Թեհրանի պետական իրավաբանական համալսարանի հրատարակչություն, Թեհրան, 1381:
4. **Յունիսեհ**՝ Քրեական պատասխանատվության տարիքի գեկույց, «Պատանիների հատուկ դատավարություն» (Դադրեսիյե վիժեյե նոջավա-

նան-պարսկերեն) հանդես:

5. **Շանքիանի, Հուշանգ** «Հանցագործ երեխաներն ու պատանիները», առաջին տպագրություն, «Ժուբին» հրատարակչություն, 1375, Թեհրան:
6. **Վալիդի, Մեհամմադ Մալեհ** «ԻԻՀ՝ Քրեական և ընդհանրական իրավունք, քրեական պատասխանատվություն, հանցագործություն և հանցակցություն», հատոր 3, առաջին տպագրություն, «Դադ» հրատարակչություն, Թեհրան, 1372:
7. **Van Bueren, Geraldine** A commentary on the United Nations convention on the Rights of the child (Article 40), MartinusPublisher, Boston, 2006.
8. United Nations manual on juvenile justice.
9. CRC/C/15/add/163.2001.concluding observation: Qatar.

1. **ԻԻՀ** Իրանի Իսլամական Հանրապետություն.
2. **Գասնզադե, Սեյեդ Մոթթեզա**, Արբունքի տարիքը, հանդես Իրավական հանգրվանների, հ. 25, Թեհրան, 1381, Թեհրանի պետական իրավաբանական համալսարանի հրատարակչություն, էջ 31:
3. **Վալիդի, Մեհամմադ Մալեհ**, ԻԻՀ՝ Քրեական և ընդհանրական իրավունք, քրեական պատասխանատվություն, հանցագործություն և հանցակցություն, հ. 9, Թեհրան, 1372, Դադ հրատարակչություն, էջ 94:
4. **Աստրի, Արդ Օրեզա**, Քրեական պատասխանատվության տարիքը՝ ըստ իրավական իրավունքի, հանդես Աստվածաբանության և իրավունքի, հատոր Բ, Թեհրան, 1380, էջ 79-94:
5. **Գասնզադե, Սեյեդ Մոթթեզա**, նշված աշխ., էջ 31:
6. **Միջին** սա արաբերենից պարսկերենի իրավական բառարան ներածված եզր է, բառացի նշանակում է իմաստուն, ինչպես, իսկ դրա իրավական բացատրությունը, որը հիմնված է իսլամական կրոնի սկզբունքներին, նշանակում է՝ անձի հայրական ազգակցական կապի օղակների մեջ արական սեռի անձինք, հայրը, որոշները, եղբայրները, հոր հայրը, հորեղբայրները, հորեղբոր որդիները և այլն: Հետևանքով *արեհե* եզրի փոխարեն օգտագործել ենք խնամակալ-պատասխանատու եզրը, հայերենում դրա հոմանիշ եզրը չի կրելու պատճառով:
7. **ԻԻՀ՝ «Վսլանական պատմիչ օրենք»**, 50-րդ հոդված, առաջին բաժին.
8. **Արդան զին ղիե** - դա արաբերեն բառ է, իսլամական կրոնի մեջ օգտագործվող եզր, որը ներառվել է պարսկերենի մեջ, որն իսլամական օրենքներում բացատրվել է անձին հասցված մարմնական վնասվածքի դեպքում կամ որևէ մեկին սպանելու հետևանքով տուժածի անձին, կամ գոնավազի ընտանիքին նյութական հատուցում. այս առումով իսլամական կրոնի մեջ ճշտված են յուրաքանչյուր պարագայի նյութական փոխհատուցման չափը, որը կրչվում է զին արյան զին:
9. ԻԻՀ-ի Քրեական իրավունքի մեջ, անստիվ իսլամական կրոնի հիմունքներին, անհատների մարմնական-ֆիզիկական ամբողջականության դեմ հանցագործությունները երեք տեսակ են՝ ա. կանխատեսված կամ դիտավորյալ հանցագործություն, որի պարագայում հանցագործը ընդհանրական և թե՛ մասնավոր բացասական և չար միտում և մտադրություն է ունեցել, բ. համարյա կանխատեսված կամ կիսով չափ դիտավորյալ հանցագործություն, որի պարագայում հանցագործն ընդհանրական մտադրություն և միտում է ունեցել հանցանքի համար, բայց ոչ անստիվ, գ. հանցանք, որը պարագայես սխալմունքի հետևանք է, որի պարագայում հանցագործը ոչ անստիվ և ոչ էլ ընդհանրական միտում ու մտադրություն չի ունեցել հանցանքը կատարելու համար: Առաջին երկու տեսակի

- հանցանքների պարագայում, հանցագործն ինքն է կատարում մարմնական վնասվածքի նյութական հատուցումը (ոչնե-ի հատուցումը), իսկ երրորդ տեսակի հանցանքի դեպքում, հատուցումը կատարում է հանցագործի խնամակալ-պատասխանատուն: Իսկ անչափահասների կանխատեսված կամ համարյա դիտավորյալ հանցագործությունների դեպքում, արյան զին նյութական հատուցումը կատարվում է նրա խնամակալ-պատասխանատուի միջոցով: Այդ նկատառումով է, որ օրենքն անչափահաս երեխաների կանխատեսված կամ համարյա դիտավորյալ հանցանքների վերաբերում է ինչպես երրորդ կարգի հանցագործությունների՝ զուտ սխալմունքի հետևանքով հանցանքների պարագայում:
10. ԻԻՀ՝ Քուրաբացիական օրենքների հիմանք, որը նույնպես ընդուն է իսլամական շարիախի օրենքներից, մարդու ազգակցական կապերը երեք տեսակ են: Առաջին՝ հայրական ազգակցություն, որոնք միայն անձի հոր միջոցով են ազգակցական կապի մեջ նրա հետ, ինչպես օրինակ՝ հորեղբայրը, որը միայն հոր միջոցով է կապվում անձին և եղբայրը, եթե սերում է միևնույն հորից, սակայն տարբեր մոր ծնունդ է: Երկրորդ՝ մայրական ազգակցություն, որոնք միայն մոր միջոցով են ազգակցական կապի մեջ անձի հետ, ինչպես անձի մորաքույրը և մորեղբայրը և այն եղբայրը, որը միևնույն մոր ծնունդ է, սակայն տարբեր հորից է սերում: Երրորդ՝ հայրական և մայրական ազգակցություն, որոնք և՛ հոր, և՛ մոր հետ ազգակցական կապով են կապվում անձի հետ, ինչպես այն եղբայրը, որը միևնույն հորից և մորից է սերում:
11. **Էբադի, Շիրին** «Հորադե բուդաբ» (Երեխաների իրավունքները), հատոր Ա, Հայացք Իրանում երեխաների իրավական խնդիրներին, «Քանուն» հրատարակչություն, 4-րդ տպագրություն, 1375 թ., էջ 151-152.
 12. «Վսլանական պատմիչ օրենք»-ի 50-րդ կետ.
 13. **Էբադի, Շիրին**, նույնը, էջ 152:
 14. **Beijing Rules**, Art 4.
 15. **Van Bueren, Geraldine**, A commentary on the United Nations convention on the Rights of the child (Article 40). Boston. MartinusPublisher: 2006 page.26.
 16. United nations manual on juvenile justice. Page 59.
 17. CRC/C/GC/10.Para 16.
 18. Ibid.
 19. CRC/C/15add.2000.Concluding observation: Australia
 20. RC/C/15/add/163.2001.concluding observation: Qatar
 21. CRC/C/GC/10.Para 17.
 22. **Յունիսեհ**՝ Քրեական պատասխանատվության տարիքը, Պատանիների դատավարության մասնագիտական հանդես, էջ 5:
 23. CRC/C/GC/10.Para 20.

ՄԱՍՏ 2014 Յ 3 (177)

ՊԱՏԱԿԱՆ
ԻՆՏԵՆՍԻՎ
ԻՆՏԵՆՍԻՎ
69

Ռատական պրակտիկա

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ
Ո Ր Ո Շ ՈՒ Մ
ՀԱՆՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՀՀ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԶՐԵԱԿԱՆ ԴԱՍԱՏԸ
(ԱՅՍՈՒՇԵՏ՝ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ)**

2013 թվականի նոյեմբերի 28-ին

ք. Երևանում

դռնբաց դատական նիստում, քննության առնելով նոր հանգամանքի հետևանքով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի քրեական և զինվորական գործերով պալատի 2005 թվականի մայիսի 13-ի որոշման դեմ Գրիշա Յաշայի Վիրաբյանի ներկայացուցիչ Ալեքսանդր Սիրունյանի վճռաբեկ բողոքը,

Պ Ա Ր Զ Ե Ց

1. Գործի դատավարական մախապատմությունը.

1. 2004 թվականի ապրիլի 23-ին Արարատի մարզի դատախազությունում հարուցվել է թիվ 27203404 քրեական գործը ՀՀ քրեական օրենսգրքի 316-րդ հոդվածի 1-ին մասի հատկանիշներով:

2004 թվականի մայիսի 3-ին Գրիշա Վիրաբյանը ներգրավվել է որպես մեղադրյալ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 316-րդ հոդվածի 3-րդ մասով:

2004 թվականի մայիսի 21-ից քրեական գործի քննությունը շարունակվել է Երևանի Էրեբունի և Նուբարաշեն համայնքների դատախազությունում:

Երևանի Էրեբունի և Նուբարաշեն համայնքների դատախազ Հ.Բաբայանը, ղեկավարվելով ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 37-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետով, 2004 թվականի օգոստոսի 30-ի որոշմամբ Գ.Վիրաբյանի նկատմամբ քրեական հետապնդումը դադարեցրել է և քրեական գործի վարույթը կարճել այն պատճառաբանությամբ, որ Գ.Վիրաբյանի առողջությանը նույնպես միջին ծանրության վնաս է պատճառվել, և փաստորեն, զրկանքներ կրելով նա քավել է մեղքը, ուստի նպատակահարմար չէ նրա նկատմամբ քրեական հետապնդում իրականացնել:

2. Երևանի Էրեբունի և Նուբարաշեն համայնքների դատախազի 2004 թվականի օգոստոսի 30-ի որոշումը Գ.Վիրաբյանը բողոքարկել է Երևանի Էրեբունի և Նուբարաշեն համայնքների առաջին ատյանի դատարան:

Երևանի Էրեբունի և Նուբարաշեն համայնքների առաջին ատյանի դատարանի 2004 թվականի նոյեմբերի 12-ի որոշմամբ Գ.Վիրաբյանի բողոքը մերժվել է:

Գ.Վիրաբյանի վերաքննիչ բողոքի քննության արդյունքում ՀՀ քրեական և զինվորական գործերով վերաքննիչ դատարանը 2004 թվականի դեկտեմբերի 24-ի որոշմամբ բողոքը մերժել է:

Գ.Վիրաբյանի վճռաբեկ բողոքի քննության արդյունքում ՀՀ վճռաբեկ դատարանի քրեական և զինվորական գործերով պալատը 2005 թվականի փետրվարի 4-ի որոշմամբ բեկանել է ՀՀ քրեական և զինվորական գործերով վերաքննիչ դատարանի 2004 թվականի դեկտեմբերի 24-ի որոշումը և նյութերը վերադարձրել նույն դատարան՝ նոր քննության:

ՄԱՐՏ 2014 3 (177)

ԴԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

3. Նոր քննության արդյունքում ՀՀ քրեական և զինվորական գործերով վերաքննիչ դատարանը 2005 թվականի մարտի 3-ի որոշմամբ Երևանի Էրեբունի և Նուբարաշեն համայնքների առաջին ատյանի դատարանի 2004 թվականի նոյեմբերի 12-ի որոշումը թողել է անփոփոխ, Գ.Վիրաբյանի վերաքննիչ բողոքը՝ առանց բավարարման:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանի քրեական և զինվորական գործերով պալատը, քննելով ՀՀ քրեական և զինվորական գործերով վերաքննիչ դատարանի 2005 թվականի մարտի 3-ի որոշման դեմ Գ.Վիրաբյանի վճռաբեկ բողոքը, 2005 թվականի մայիսի 13-ի որոշմամբ այն թողել է անփոփոխ, իսկ Գ.Վիրաբյանի բողոքը՝ առանց բավարարման:

4. Գ.Վիրաբյանի գանգատի հիման վրա Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը (այսուհետ նաև՝ Եվրոպական դատարան) 2012 թվականի հոկտեմբերի 2-ին *Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի* (գանգատ թիվ 40094/05) գործով վճիռ է կայացրել, որով ճանաչել է Գ.Վիրաբյանի իրավունքի խախտման փաստը:

Որպես նոր հանգամանք վկայակոչելով Եվրոպական դատարանի 2012 թվականի հոկտեմբերի 2-ի *Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի* գործով վճիռը՝ Գ.Վիրաբյանի ներկայացուցիչ Ա.Սիրունյանը ՀՀ վճռաբեկ դատարանի քրեական և զինվորական գործերով պալատի 2005 թվականի մայիսի 13-ի որոշման վերանայման վարույթ հարուցելու վերաբերյալ բողոք է ներկայացրել, որի հիման վրա վճռաբեկ դատարանի 2013 թվականի հոկտեմբերի 24-ի որոշմամբ հարուցվել է ՀՀ վճռաբեկ դատարանի քրեական և զինվորական գործերով պալատի 2005 թվականի մայիսի 13-ի որոշման վերանայման վարույթ:

5. 2013 թվականի սեպտեմբերի 24-ին ստացվել է Արտակ Ջեյնայանի և Արա Վազարյանի դիմումն այն մասին, որ միանում են Գ.Վիրաբյանի ներկայացուցիչ Ա.Սիրունյանի վճռաբեկ բողոքին:

Գատավարության մասնակիցների կողմից բողոքի պատասխան չի ներկայացվել:

2. Վճռաբեկ բողոքի քննության համար էական նշանակություն ունեցող փաստերը.

6. Երևանի Էրեբունի և Նուբարաշեն համայնքների դատախազի 2004 թվականի օգոստոսի 30-ի որոշման համաձայն. «2004 թվականի ապրիլի 23-ին՝ ժամը 17⁰⁵-ին, ոստիկանության Արտաշատի բաժին ահազանգ է ստացվել այն մասին, որ Արարատի մարզի Շահումյան գյուղի բնակիչ Գրիշա Յաշայի Վիրաբյանը 2004 թվականի ապրիլի 12-ին Երևան քաղաքում տեղի ունեցած հանրահավաքին մասնակցել է զենքով և շարունակել իր վրա զենք կրել:

Այդ հանգամանքը ստուգելու համար ոստիկանության Արտաշատի բաժնի պետի տեղակալ Արմեն Գարբուզյանի հանձնարարությամբ՝ ոստիկանության բաժին բերելու նպատակով, Գ.Վիրաբյանի բնակության հասցեով մեկնել են քրեական հետախուզության բաժնի օպերիվազոր Ռուդիկ Մահակյանը և պրոֆիլակտիկայի բաժանմունքի տեղամասային տեսուչ Արրահան Մահակյանը: Նրանք Գրիշա Վիրաբյանին հանդիպել են իր տան մոտակայքում և հրավիրել են ոստիկանության Արտաշատի բաժին: Գ.Վիրաբյանը ոգելից խմիչք օգտագործած վիճակում զագրախոսել է, հրաժարվել է ենթարկվել ոստիկանության աշխատակիցների օրինական պահանջներին, իսկ այնուհետև՝ նստելով նրանց ավտոմեքենան, սկսել է վիրավորանքներ հասցնել ոստիկանության աշխատակիցներին: Ոստիկանության Արտաշատի բաժնում Գ.Վիրաբյանի հետ՝ զենք կրելու և հանրահավաքներին դրանով մասնակցելու կապակցությամբ, զրուցել է քրեական հետախուզության բաժանմունքի պետ Հովհաննես Մովսիսյանը: Գ.Վիրաբյանը հերքել է զենք կրելու և ընդհանրապես այն ունենալու հանգամանքը: Գ.Վիրաբյանի կողմից զագրախոսելու և լկտի պահվածք դրսևորելու մասին Հ.Մովսիսյանը զեկուցել է ոստիկանության Արտաշատի բաժնի պետի օպերատիվ գծով տեղակալ Ա.Գարբուզյանին, որի ներկայությամբ նույնպես Գ.Վիրաբյանը դրսևորել է

Դատական պրակտիկա

նույն պահվածքը, և Ա.Գարբուզյանը հանձնարարել է վարչական իրավախախտման վերաբերյալ նյութեր նախապատրաստել: Օպերիվագոր Ռ.Սահակյանի աշխատասենյակում նույն բաժնի օպերիվագոր Արսեն Մկրտչյանը Գ.Վիրաբյանի կողմից կատարված վարչական զանցանքի վերաբերյալ նյութեր է նախապատրաստել, որի ժամանակ վերջինս հրաժարվել է բացատրություն տալ և իր վերաբերյալ որևէ տեղեկություններ հայտնել: Ժամը 18³⁰-ի սահմաններում աշխատասենյակ է եկել Հ.Մովսիսյանը, և տեսնելով, որ Գ.Վիրաբյանը չի ենթարկվում ոստիկանության աշխատակիցների օրինական պահանջներին, փորձել է Գ.Վիրաբյանին բացատրել, որ նա պարտավոր է իր վերաբերյալ տեղեկություններ հայտնել, սակայն վերջինս անտեսել է Հ.Մովսիսյանի բացատրությունը և շարունակել է զագրախոսել: Հ.Մովսիսյանը կրկին փորձել է Գ.Վիրաբյանին կարգի հրավիրել, ապա հայտնել է, որ վարչական իրավախախտման վերաբերյալ նախապատրաստվող նյութերը պետք է ուղարկվեն մարզի առաջին ատյանի դատարանի քննարկմանը: Այդ լսելով, Գ.Վիրաբյանը, գործադրելով առողջության համար վտանգավոր բռնություն, սեղանի վրա դրված բջջային հեռախոսի լիցքավորման սարքով հարվածել է իշխանության ներկայացուցիչ հանդիսացող և իր ծառայողական պարտականությունները կատարող Հ.Մովսիսյանի աջ աչքի շրջանին և նրա առողջությանը դիտավորությամբ պատճառել է միջին ծանրության վնաս, այնուհետև սեղանի վրայից վերցրել է լարային հեռախոսի ապարատը և փորձել նրանով նույնպես հարված հասցնել Հ.Մովսիսյանին, սակայն աշխատասենյակում գտնվող Ա.Արսենյանին հաջողվել է կանխել հարվածը, որից հետո Գ.Վիրաբյանը հարձակվել է Հ.Մովսիսյանի վրա և վերջինս պաշտպանվելու համար ոտքով հարվածել է Գ.Վիրաբյանի ամորձիներին, գրկախառնվել նրա հետ և միասին վայր են ընկել աթոռին, ապա հատակին:

Դեպքի հետևանքով Գ.Վիրաբյանի ամորձին վնասվել, վիրահատության միջոցով հեռացվել է և նրա առողջությանը նույնպես պատճառվել է միջին ծանրության վնաս:

Քանի որ Հ.Մովսիսյանը գործել է անիրաժեշտ պաշտպանության սահմաններում, նրա նկատմամբ քրեական հետապնդում չի իրականացվել, իսկ Գ.Վիրաբյանը ՀՀ քրեական օրենսգրքի 316-րդ հոդվածի 3-րդ մասով ներգրավվել է որպես մեղադրյալ և գործը քննիչի կողմից ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 272-րդ հոդվածի կարգով ներկայացվել է համայնքների դատախազին՝ մեղադրական եզրակացությունը հաստատելու և առաջին ատյանի դատարան ուղարկելու համար:

Նկատի ունենալով, որ իր կատարած հանցագործության ընթացքում մեղադրյալ Գ.Վիրաբյանի առողջությանը նույնպես միջին ծանրության վնաս է պատճառվել՝ նրա ամորձին վնասվել և վիրահատվել, հեռացվել է, որն անբուժելի է, և փաստորեն գրկանքներ կրելով՝ նա քավել է իր մեղքը, իսկ նման պայմաններում նպատակահարմար չէ նրա նկատմամբ քրեական հետապնդում իրականացնել (...))» (տե՛ս նյութեր, էջ 11-12):

3. Վճռաբեկ բողոքի հիմքերը, հիմնավորումները և պահանջը.

Վճռաբեկ բողոքը քննվում է հետևյալ հիմքերի ու հիմնավորումների սահմաններում.

7. Բողոք բերած անձը փաստարկել է, որ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը 2012 թվականի հոկտեմբերի 2-ին *Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի* գործով վճիռ է կայացրել, որով հիմնավորվել է «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայով (այսուհետ՝ նաև Կոնվենցիա) նախատեսված՝ Գ.Վիրաբյանի իրավունքների խախտման փաստը:

Եվրոպական դատարանը, մասնավորապես, արձանագրել է, որ թիվ 27203404 քրեական գործի քննության և դատարանում Գ.Վիրաբյանի բողոքի քննության ընթացքում տեղի են ունեցել՝

- Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի էական խախտում՝ Գ.Վիրաբյանը ենթարկվել է խոշտանգումների,

- Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի ընթացակարգային խախտում՝ պետական մարմիններն արդյունավետ քննություն չեն իրականացրել Գ.Վիրաբյանին խոշտանգումների ենթարկելու մասին նրա բողոքների առնչությամբ,

- Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի խախտում՝ խախտվել է Գ.Վիրաբյանի անմեղության կանխավարկածը,

- Կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածի ընթացակարգային խախտում՝ չի իրականացվել արդյունավետ քննություն Գ.Վիրաբյանի՝ քաղաքական դրդապատճառներով պայմանավորված իր նկատմամբ վատ վերաբերմունքի մասին բողոքների առնչությամբ:

Ըստ բողոքաբերի՝ ՀՀ քրեական և զինվորական գործերով վերաքննիչ դատարանի 2005 թվականի մարտի 3-ի որոշման եզրափակիչ մասի վերանայումը տվյալ դեպքում անհրաժեշտ է, քանի որ թիվ 27203404 քրեական գործի շրջանակներում Գ.Վիրաբյանի և ոստիկանության աշխատակիցների գործողություններին տրվել են ոչ համարժեք գնահատականներ, այն է՝ Գ.Վիրաբյանին խոշտանգելը և նրա իրավունքների մյուս խախտումները որակվել են որպես անհրաժեշտ պաշտպանություն, իսկ Գ.Վիրաբյանի գործողությունները որակվել են որպես քրեորեն պատժելի արարք՝ խախտելով անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը: Բացի այդ, *Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի* գործով վճռում Եվրոպական դատարանն արձանագրել է այնպիսի հանգամանքներ, որոնք ունեն ՀՀ քրեական օրենսգրքով նախատեսված արարքների հատկանիշներ և որոնց պետք է քրեաիրավական գնահատական տրվի:

Սեջբերելով *Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի* գործով վճռում արտահայտված իրավական դիրքորոշումները՝ բողոքաբերը խնդրել է հարուցել դատական ակտի վերանայման վարույթ, բեկանել ՀՀ քրեական և զինվորական գործերով վերաքննիչ դատարանի 2005 թվականի մարտի 3-ի որոշումը, փոփոխել այն և Երևանի Էրեբունի և Նուբարաշեն համայնքների առաջին ատյանի դատարանին ուղղված Գ.Վիրաբյանի բողոքը բավարարել:

4. Վճռաբեկ դատարանի պատճառաբանությունները և եզրահանգումը.

8. ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 426.1-րդ հոդվածի համաձայն.

«1. (...) [Ն]որ հանգամանքներով վերանայման ենթակա է միայն օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտը:

2. (...) [Ն]որ հանգամանքներով առաջին ատյանի դատարանի դատական ակտը վերանայում է վերաքննիչ դատարանը, իսկ վերաքննիչ և վճռաբեկ դատարանների դատական ակտերը՝ վճռաբեկ դատարանը»:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 426⁴-րդ հոդվածի համաձայն.

«1. Նոր հանգամանքների հետևանքով դատական ակտերը վերանայվում են հետևյալ դեպքերում.

(...)

2) Հայաստանի Հանրապետության մասնակցությամբ գործող միջազգային դատարանի՝ ուժի մեջ մտած վճռով կամ որոշմամբ հիմնավորվել է անձի՝ Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրով նախատեսված իրավունքի խախտման փաստը.

(...)

Դատական պրակտիկա

2. Սույն հոդվածի առաջին մասի (...) 2-րդ կետ[ով] նախատեսված նոր հանգամանքները հաստատված են համարվում (...) Հայաստանի Հանրապետության մասնակցությամբ գործող տվյալ միջազգային դատարանի որոշմամբ դրանց ուժի մեջ մտնելու պահից:

(...)»:

Մեջբերված քրեադատավարական նորմերի վերլուծությունից հետևում է, որ Հայաստանի Հանրապետության մասնակցությամբ գործող միջազգային դատարանի ուժի մեջ մտած վճիռը կամ որոշումը, որով հաստատվել է անձի՝ միջազգային պայմանագրով նախատեսված իրավունքի խախտման փաստը, նոր հանգամանք է օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերը վերանայելու համար:

1. Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի խախտումը

9. Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի համաձայն. «Ոչ ոք չպետք է ենթարկվի խոշտանգումների կամ անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի»:

Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի գործով կայացված վճռում Եվրոպական դատարանը, վերահաստատելով Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի վերաբերյալ իր նախադեպային իրավունքի շրջանակներում բազմիցս արտահայտած իրավական դիրքորոշումները, նշել է. «[Կոնվենցիայի] 3-րդ հոդվածում սահմանվում են ժողովրդավարական հասարակությունների ամենահիմնարար արժեքները: Նույնիսկ ամենաբարդ հանգամանքներում, ինչպես, օրինակ՝ ահաբեկչության և կազմակերպված հանցագործության դեմ պայքարում Կոնվենցիայով բացարձակ իմաստով արգելվում են խոշտանգումները և անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքը կամ պատիժը՝ անկախ գոհի պահվածքից (տե՛ս Labita v. Italy [GC], թիվ 26772/95, «119, ՄԻԵԿ 2000-IV, և Chahal v. the United Kingdom, 1996 թվականի նոյեմբերի 15, «79, Ձեկույցներ 1996-V): 3-րդ հոդվածով որևէ բացառություն չի նախատեսվում, և Կոնվենցիայի 15-րդ հոդվածի 2-րդ կետի համաձայն՝ չի թույլատրվում որևէ շեղում կատարել այդ պայմանից, նույնիսկ ազգի կյանքին սպառնացող արտակարգ դրության դեպքում (տե՛ս Selmouni v. France [GC], թիվ 25803/94, «95, ՄԻԵԿ 1999-V, և Assenov and Others v. Bulgaria, 1998 թվականի հոկտեմբերի 28, «93, Ձեկույցներ 1998-VIII):

(...) [Վ]րատ վերաբերմունքը պետք է լինի նվազագույն ծանրության, որպեսզի համարվի 3-րդ հոդվածով նախատեսված: Այս նվազագույն հասկացության որոշումը հարաբերական է. այն կախված է գործի բոլոր հանգամանքներից, ինչպես, օրինակ՝ վերաբերմունքի տևականությունից, դրա ֆիզիկական և հոգեկան ազդեցություններից և որոշ դեպքերում՝ տուժողի սեռից, տարիքից և առողջական վիճակից (տե՛ս Labita, վերևում մեջբերված, «120, և Assenov and Other, վերևում մեջբերված, «94): Ազատությունից զրկված անձի նկատմամբ ֆիզիկական ուժ գործադրելը, եթե դա չի արվել վերջինիս սեփական պահվածքից առաջացած խիստ անհրաժեշտության հանգամանքներում, նվաստացնում է մարդկային արժանապատվությունը և ըստ էության հանդիսանում է Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածում սահմանված իրավունքի խախտում (տե՛ս Ribitsch v. Austria, 1995 թվականի դեկտեմբերի 4, «38, Մերիա Ա թիվ 336, Selmouni, վերևում մեջբերված, «99, և Sheydayev v. Russia, թիվ 65859/01, «59, 2006 թվականի դեկտեմբերի 7):

Երբ Դատարանը գնահատում էր այն ապացույցները, որոնց վրա անհրաժեշտ էր հիմնվել 3-րդ հոդվածով նախատեսված խախտման մասին որոշում կայացնելիս, այն գլխավորապես կիրառել է ապացուցման «ողջամիտ կասկածից դուրս» չափանիշը: Այնուամենայնիվ, նման ապացույցը կարող է բխել այն հանգամանքից, որ առկա են բավարար լուրջ, պարզ և համապատասխան հետևություններ կամ փաստի նման անհերքելի կանխավարկածներ (տե՛ս Ireland v. the United Kingdom, 1978 թվականի հուն-

վարի 18, «161, Սերիա Ա թիվ 25, Labita, վերևում մեջբերված, «121, և Jalloh v. Germany [GC], թիվ 54810/00, «67, ՄԻԵԿ 2006-IX):

Այն դեպքում, երբ իրավասու մարմիններն ամբողջությամբ կամ մեծամասամբ ծանոթ են խնդրահարույց իրադարձություններին, ինչպես, օրինակ՝ իրենց վերահսկողության տակ անազատության մեջ գտնվող անձանց դեպքում, փաստի մասին մնացած վանավորման ընթացքում ծագող վնասվածքների առումով լուրջ կանխավարկածներ կարող են առաջանալ: Իրականում, ապացուցման պարտականության առումով կարելի է համարել, որ մարմինների պարտականությունն է տալ բավարար և համոզիչ բացատրություն (տե՛ս *Salman v. Turkey* [GC], թիվ 21986/93, «100, ՄԻԵԿ 2000-VII, և *Varnava and Others v. Turkey* [GC], թիվ 16064/90, 16065/90, 16066/90, 16068/90, 16069/90, 16070/90, 16071/90, 16072/90 և 16073/90, «183, ՄԻԵԿ 2009-...): Նմանապես, երբ անհատին առողջ տանում են ոստիկանության ձերբակալվածներին պահելու վայր, իսկ ազատվելուց պարզվում է, որ նա վնասվածքներ է ստացել, ապա պետության պարտականությունն է տալ արժանահավատ բացատրություն այն մասին, թե ինչպես են առաջացել այդ վնասվածքները (տե՛ս, այլ մարմինների շրջանակում, *Aksoy v. Turkey*, 1996 թվականի դեկտեմբերի 18, «61, Ջեկույցներ 1996-VI, *Selmouni*, վերևում մեջբերված, «87; և *Gafgen v. Germany* [GC], թիվ 22978/05, «92, ՄԻԵԿ 2010...): Այլապես, խոշտանգումների կամ վատ վերաբերմունքի կասկածները փարատվում են հոգուտ դիմումատուի, և այս կապակցությամբ հարց կարող է բարձրացվել Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի համաձայն (տե՛ս *Mikheyev v. Russia*, թիվ 77617/01, «127, 2006 թվականի հունվարի 26)» (տե՛ս *Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի* գործով Եվրոպական դատարանի 2012 թվականի հոկտեմբերի 2-ի վճիռը, գանգատ թիվ 40094/05, կետեր 148-151):

10. Վերոգրյալ դրույթների լույսի ներքո գնահատելով սույն գործի փաստական հանգամանքները՝ Գ.Վիրաբյանի ստացած վնասվածքների և դրանց շուրջ հետաքննության ընթացքում տրված բացատրությունների առումով Եվրոպական դատարանը գտել է, որ «(...) թե՛ Կառավարության և թե՛ ներպետական մարմինների կողմից դիմումատուի վնասվածքների առումով տրված բացատրությունը խիստ կասկածելի է և անհավանական: Միևնույն ժամանակ, այն նշում է, որ հետաքննության բոլոր փուլերում դիմումատուն ներկայացրել է համապատասխան և մանրամասն նկարագրություն այն մասին, թե ով է իր նկատմամբ վատ վերաբերմունք ցուցաբերել և ինչպես է դա տեղի ունեցել: Նրա պնդումները համապատասխանում էին տարբեր բժշկական արձանագրություններում առկա նրա վնասվածքների նկարագրությանը (...):

Վերոնշյալը հաշվի առնելով՝ Դատարանը չի կարող դիմումատուի վնասվածքների վերաբերյալ Կառավարության բացատրությունը համարել բավարար և համոզիչ, և հետևաբար, այն եզրակացնում է, որ նրա վնասվածքները վերաբերելի են վատ վերաբերմունքի այն դրսևորումներին, որոնց մասով մարմինները պատասխանատու էին» (տե՛ս *Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի* գործով Եվրոպական դատարանի վճիռը, կետեր 154-155):

11. Վերոգրյալի հիման վրա Եվրոպական դատարանը եզրահանգել է, որ «(...) դիմումատուն ենթարկվել է առանձնապես դաժան վատ վերաբերմունքի, որը նրան պատճառել է սուր ֆիզիկական և հոգեկան ցավ և տառապանք: Մասնավորապես, նրա ամորձիներին շարունակաբար հասցվել են հարվածներ ոտքերով, ձեռքերով և մետաղական առարկաներով: Այս վնասվածքները երկարատև հետևանքներ թողեցին նրա առողջության վրա, քանի որ նրա ձախ ամորձին այնպես էր պատռվել, որ այն ստիպված հեռացվեց: Այնուհետև նրան, ձեռնաշղթաներով ձեռքերը մեջքին կապած, ծեծի էին ենթարկել, և նա ստացել էր հարվածներ կրծքավանդակին և կողոսկրներին:

Դատական պրակտիկա

Այս գործի հանգամանքներից կարելի է լուրջ հետևություններ անել, որ դիմումատուի նկատմամբ մտադրաբար է ցուցաբերվել վատ վերաբերմունք՝ նրան պատժելու կամ ահաբեկելու նպատակով, կամ էլ երկուսը միասին: Հաշվի առնելով վատ վերաբերմունքի բնույթը, աստիճանը և նպատակը՝ Դատարանը գտնում է, որ այն կարելի է բնորոշել որպես խոշտանգումների ենթարկելու գործողություններ (տե՛ս Selmouni, վերևում մեջբերված, «96-105, և Salman, վերևում մեջբերված, «115») (տե՛ս *Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի* գործով Եվրոպական դատարանի վճիռը, կետ 157):

Արդյունքում Եվրոպական դատարանը վճռել է, որ տեղի է ունեցել Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի էական խախտում:

II. Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի ընթացակարգային խախտումը

12. Անդրադառնալով իր նկատմամբ վատ վերաբերմունքի մասին Գ.Վիրաբյանի պնդումների շուրջ արդյունավետ քննություն իրականացնելու վերաբերյալ հարցին՝ Եվրոպական դատարանը նշել է. «Դատարանը վերահաստատում է, որ երբ անհատը ենթադրաբար պնդում է այն մասին, որ նրա նկատմամբ 3-րդ հոդվածի խախտմամբ ցուցաբերվել է խիստ վատ վերաբերմունք ոստիկանության կողմից կամ Պետության այլ նման գործակալների կողմից, ապա այդ դրույթով, որն ընթերցվում է Կոնվենցիայի 1-ին հոդվածի համաձայն՝ Պետության հիմնական պարտականությունն է մասին դրույթի հետ հետևյալ կերպ՝ «իրենց իրավագործության ներքո գտնվող յուրաքանչյուրի համար ապահովելու են այն իրավունքներն ու ազատությունները, որոնք սահմանված են Կոնվենցիայի ...», [ա]նուղակի կերպով պահանջվում է արդյունավետ պաշտոնական հետաքննության իրականացում (տե՛ս Assenov and Others, վերևում մեջբերված, «102, և Labita, վերևում մեջբերված, «131):

Հետաքննություն իրականացնելու պարտականությունը «արդյունքի պարտականությունն է, այլ միջոցների պարտականությունն է»: Պարտադիր չէ, որ յուրաքանչյուր հետաքննություն լինի հաջողված կամ հանգի մի եզրակացության, որը համապատասխանում է դիմումատուի կողմից նշված դեպքերի շարադրանքին, սակայն դրա միջոցով գործնականում պետք է հնարավոր լինի արձանագրել գործի փաստերը, և այն դեպքում, երբ պարզվում է, որ պնդումները ճիշտ են, ապա նաև հանգեցնի հանցանքի համար պատասխանատուների բացահայտմանը, ու արդարացված լինելու դեպքում՝ նրանց պատժելուն: Այսպիսով, վատ վերաբերմունքի մասին լուրջ պնդումներով հետաքննությունը պետք է ամբողջական լինի: Դրանից հետևում է, որ մարմինները միշտ պետք է լրջորեն ձգտեն պարզել, թե ինչ է տեղի ունեցել և չպետք է հիմնվեն հապճեպ արված կամ անհիմն եզրակացությունների վրա իրենց հետաքննությունը փակելու կամ դրանք իրենց որոշումների հիմք դարձնելու համար: Նրանք պետք է ձեռնարկեն բոլոր հնարավոր ողջամիտ միջոցները՝ միջադեպի հետ կապված ապացույցները պարզելու համար, որը ներառում է, մասնավորապես, առերեսումը, դատաբժշկական փորձաքննության ապացույցները և այլն: Հետաքննության ցանկացած թերություն, որը կարող է խաթարել վնասվածքների պատճառի կամ հանցանքի համար պատասխանատու անձանց ինքնության հաստատմանը, կարող է այս չափանիշին չհամապատասխանելու վտանգ առաջացնել (տե՛ս Mikheyev, վերևում մեջբերված, «108, և Akulinin and Babich, վերևում մեջբերված, «46, և Vladimir Fedorov, վերևում մեջբերված, «67):

Ավելին, հետաքննությունը պետք է նպատակահարմար լինի: Կոնվենցիայի 2-րդ և 3-րդ հոդվածներով նախատեսված դեպքերում, երբ պաշտոնական հետաքննության արդյունավետությունը կասկած է առաջացնում, Դատարանը հաճախ գնահատում է այն փաստը, թե արդյոք մարմինները պատշաճ և համապատասխան ժամկետներում

են արձագանքել բողոքներին (տե՛ս Labit, վերևում մեջբերված, «133-135): Ուշադրություն է դարձվում հետաքննությունը սկսելու, ցուցմունքներ վերցնելը ուշացնելու (տե՛ս Timurtas v. Turkey, թիվ 23531/94, «89, ՄԻԵԿ 2000 VI, և Tekin v. Turkey, 1998 թվականի հունիսի 9, «67, Չեկույցներ 1998 IV), ինչպես նաև հետաքննության ընթացքում պահանջված ժամկետի տևողության վրա (տե՛ս Indelicato v. Italy, թիվ 31143/96, «37, 2001 թվականի հոկտեմբերի 18):

Վերջապես, Դատարանը վերահաստատում է այն հանգամանքը, որ որպեսզի Պետության գործակալների կողմից ենթադրյալ վատ վերաբերմունքը հետաքննության արդյունավետության նպատակով համարվի արդյունավետ, այն պետք է լինի անկախ: Հետաքննության անկախությամբ ենթադրվում է ոչ միայն ենթակայության կամ ինստիտուցիոնալ կապի բացակայություն, այլ նաև գործնական իմաստով անկախություն (տե՛ս Ogur v. Turkey [GC], թիվ 21594/93, «91, ՄԻԵԿ 1999 III, Mehmet Emin Yuksel v. Turkey, թիվ 40154/98, «37, 2004 թվականի հուլիսի 20, ինչպես նաև Ergi v. Turkey, 1998 թվականի հուլիսի 28, «83, Չեկույցներ 1998 IV, երբ աղջկա մահը հետաքննող պետական դատախազը անվտանգության ուժերի և PKK-ի ենթադրյալ բախման ժամանակ անկախության պակաս ցույց տվեց՝ հիմնվելով միայն դեպքի մեջ ներգրավված ոստիկանների կողմից տրամադրված տեղեկությունների վրա» (տե՛ս Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի գործով Եվրոպական դատարանի վճիռը, կետեր 161-164):

13. Վերոգրյալ դրույթները կիրառելով սույն գործի փաստական տվյալների նկատմամբ՝ Եվրոպական դատարանը, ընդունելով հանդերձ, որ սույն գործով քրեական վարույթը հարուցվել է դիմումատուի նկատմամբ ենթադրյալ վատ վերաբերմունքի ցուցաբերման հենց նույն օրը և սկսվել է հետաքննություն, այնուամենայնիվ նշել է, որ «(...) քրեական գործի հանգամանքները բացառապես հիմնվել են իրադարձությունների մասին ոստիկանների կողմից տրամադրված տարբերակի վրա, ներառյալ՝ հանցագործություն կատարած ենթադրյալ անձանց և նրանց այն գործընկերների կողմից տրամադրված տեղեկությունների վրա, ովքեր բոլորը որոշակիորեն ներգրավված էին 2004 թվականի ապրիլի 23-ի իրադարձություններում՝ չլսելով նույնիսկ դիմումատուին կամ որևէ այլ վկայի: Ավելին, հենց սկզբից իրադարձությունների մասին այս տարբերակը համարվել է հաստատված փաստ (տե՛ս, օրինակ՝ վերոնշյալ «34 մեջ նշված դատաբժշկական փորձաքննություն կարգադրելու մասին քննիչի որոշումը) և ամբողջ հետաքննությունն իրականացվել է այդ կանխավարկածով: Ամիրաժեշտ է նշել, որ ոստիկանության տարբերակը քննիչի կողմից հենց այդպես ընդունվել է այն ժամանակ, երբ նա նույնիսկ իր տրամադրության տակ չի ունեցել դիմումատուի վնասվածքների բնույթի և հնարավոր պատճառների մասին դատաբժշկական փորձաքննության եզրակացությունները: Արդյունքում, դիմումատուն դարձել է այդ վարույթի միակ մեղադրյալը, մինչդեռ նշված ոստիկանները երբեք չեն համարվել հնարավոր կասկածյալներ և, ավելին, մասնակցել են միայն որպես վկաներ, իսկ ոստիկանության աշխատակից Հ.Մ.-ի դեպքում՝ որպես գոհ» (տե՛ս Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի գործով Եվրոպական դատարանի վճիռը, կետ 165):

Եվրոպական դատարանը, կասկած հայտնելով, որ հետաքննություն իրականացնող մարմնի միակ նպատակն է եղել դիմումատուին քրեական պատասխանատվության ենթարկելը և դրա շուրջ ապացույցներ հավաքելը, նշել է, որ «Հետաքննություն իրականացնող մարմինները հետաքննության ոչ մի փուլում չեն տրամադրել որևէ բացատրություն այն մասին, թե ինչու են նրանք համարում ոստիկանների կողմից տրված ցուցմունքները հավաստի, իսկ դիմումատուի ցուցմունքները՝ ոչ վստահելի: Վատ վերաբերմունքի մասին իր պնդումների առումով ամբողջական հետաքննություն իրականացնելու և հանցագործություն կատարած անձանց քրեական պատասխանատվության ենթարկելու և պատժելու մասին դիմումատուի բազմաթիվ պահանջները անտեսվել են, կամ դրանց տրվել է մակերեսային պատասխան (տե՛ս, օրինակ՝ վերոնշյալ «54): Այսպիսով, պարզվում է, որ հետաքննություն իրականացնող

Դատական պրակտիկա

մարմինները առանց որևէ հիմնավորման նախապատվությունը տվել են ոստիկանների կողմից տրամադրված վկայությանը և դրանով կարելի է ասել չեն ցուցաբերել անհրաժեշտ օբյեկտիվությունը և անկախությունը» (տե՛ս *Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի* գործով Եվրոպական դատարանի 2012 թվականի հոկտեմբերի 2-ի վճիռը, կետ 167):

Այնուհետև Եվրոպական դատարանը, փաստելով, որ հետաքննությունը սկսվելուց մոտ մեկ ամիս անց դիմումատուի դեմ քրեական գործը մարզի դատախազությունից ուղարկվել է Երևան քաղաքի դատախազություն, նշել է, որ «(...) դիմումատուի դեմ հարուցված քրեական գործի ուղարկումը, անկախ դրա պատճառից և նպատակից, առանձնապես տարբեր արդյունքներ չի տվել, քանի որ Երևան քաղաքի դատախազությունը առանց վարանելու անփութորեն մերժել է վատ վերաբերմունքի մասին դիմումատուի պնդումները (...) և շարունակել է իրականացնել նույն տիպի հետաքննություն՝ հիմնվելով իրադարձությունների մասին նույն տարբերակի վրա» (տե՛ս *Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի* գործով Եվրոպական դատարանի 2012 թվականի հոկտեմբերի 2-ի վճիռը, կետ 168):

Անդրադառնալով իր նկատմամբ վատ վերաբերմունքի մասին Գ.Վիրաբյանի պնդումների շուրջ քննությանը՝ Եվրոպական դատարանը նշել է, որ քննության ընթացքում առկա են եղել մի շարք էական բացթողումներ և անհամապատասխանություններ, որոնք կարող էին վտանգել դրա վստահելիությունը և արդյունավետությունը:

Եվրոպական դատարանը, մասնավորապես, անդրադառնալով դիմումատուի դատաբժշկական փորձաքննության անցկացման կարգին, նշել է, որ «Նման փորձաքննություն անցկացնելու կարգադրություն տվող քննիչի որոշումը կայացվել է ենթադրյալ վատ վերաբերմունքի ցուցաբերման հաջորդ օրը, մասնավորապես՝ 2004 թվականի ապրիլի 24-ին (...): Դիմումատուն ակնդել է, որ դատաբժշկական փորձագետ Գ-ն սկսել է իր փորձաքննությունը միայն 2004 թվականի մայիսի 5-ին: Փորձագետի զեկույցից միանգամայն պարզ չէ, թե արդյո՞ք դա այդպես է, սակայն կարելի է վստահաբար ենթադրել, որ փորձագետը չի սկսել փորձաքննությունը քննիչի որոշումից հետո առնվազն երեք օրվա ընթացքում (...): Անհրաժեշտ է նշել, որ արդյունքում կազմված փորձագետի զեկույցը չէր պարունակում որևիցե նշում դիմումատուի կրծքավանդակի և կողոսկրների վնասվածքների մասին (...), ինչն ընդամենը մի քանի օր առաջ արձանագրվել էր Արտաշատի հիվանդանոցի բժիշկների կողմից (...): Այսպիսով, չի կարելի բացառել, որ դատաբժշկական փորձագետի կողմից այս բացթողման պատճառ է հանդիսացել հենց նշված ուշացումը: Չի կարելի բացառել նաև այն, որ դա արվել է հպանցիկ քննության արդյունքում՝ հնարավոր անկախության պակասի պատճառով: Ամեն դեպքում, այս հանգամանքը ստիպում է Դատարանին կասկածել դատաբժշկական եզրակացությունների հավաստիության մեջ: Ավելին, եթե դատաբժշկական փորձագետն արձանագրեր այս վնասվածքները, ապա նրա՝ դիմումատուի վնասվածքների հնարավոր պատճառների մասին եզրակացությունները կարող էին միանգամայն տարբեր լինել» (տե՛ս *Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի* գործով Եվրոպական դատարանի վճիռը, կետ 170):

Եվրոպական դատարանը շեշտել է նաև, որ դատաբժշկական փորձագետ Գ-ի կողմից կազմված զեկույցում առկա են մի շարք կարևոր թերություններ՝ նշելով. «(...) ինչպես հետաքննության ամբողջ ընթացքը, այնպես էլ այստեղ կասկածելի է, որ զեկույցը, որը ամբողջությամբ հիմնված էր իրադարձությունների մասին հասցեյալ ընդունված ոստիկանության տարբերակի վրա, կարող էր համարվել այնպիսի միջոց, որն իսկապես ուղղված էր և կարող էր տալ անկախ և օբյեկտիվ բացատրություն դիմումատուի վնասվածքների հնարավոր պատճառների մասին (...): Երկրորդ՝ զեկույցով որևէ պատասխան չէր տրվել քննիչի կողմից առաջադրված հիմնական հարցերից մեկին, այն է՝ թե արդյո՞ք դիմումատուի ամորձիին հասցված վնասվածքը պատճառվել է մեկ, թե մի քանի հարվածով, ինչը, ելնելով գործի հանգամանքներից և միմյանց հակասող իրադարձությունների մասին տարբերակներից, էական նշանակություն ուներ հետաքննության համար: Երրորդ՝ փորձագետի նախնական եզրակացությունը պարունակում

Էր հետևյալ արտահայտությունը՝ «Ձախ ամորձիին հասցված վնասվածքը տրավմատիկ բնույթի է և կարող էր պատճառված լինել ցանկացած տեսակի հարվածով» (...), որով առաջարկվում էր դիմումատուի վնասվածքների հնարավոր պատճառների լայն շրջանակ, բայց որը, անբացատրելի պատճառներով, հանվել է նույն եզրակացության թարմացված տարբերակից (...): Սա ևս մեկ անգամ կասկած է առաջացնում դատաբժշկական փորձագետի թե՛ անկախ լինելու և թե՛ ամբողջական փորձաքննություն անցկացնելու մեջ, ինչպես նաև նրա եզրակացությունների հավաստիության մեջ» (տե՛ս *Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի* գործով Եվրոպական դատարանի վճիռը, կետ 171):

Եվրոպական դատարանը, արձանագրելով, որ հետաքննություն իրականացնող մարմինները նշյալ դատաբժշկական փորձաքննության որևէ թերության չեն անդրադարձել, և դատաբժշկական նոր փորձաքննությունն անցկացվել է դեպքից մոտ երեք ամիս անց, եզրահանգել է. «(...) Դատարանը համոզված է, որ մնան հետաձգված փորձաքննությամբ հնարավոր չէր լինի ճշգրիտ կերպով արձանագրել դիմումատուի վնասվածքները և հետևաբար տալ հավաստի եզրակացություններ: Այսպիսով Դատարանը լրջորեն կասկածում է, որ այս եղանակով հնարավոր եղավ շտկելու առաջին դատաբժշկական փորձաքննության թերությունները: Սա հաստատվեց նաև այն փաստով, որ նոր փորձաքննության արդյունքում կազմված գեկույցը պարունակում էր այնպիսի եզրակացություններ, որոնք ըստ էության նույնն էին, ինչ որ առաջին գեկույցի եզրակացությունները (...):» (տե՛ս *Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի* գործով Եվրոպական դատարանի վճիռը, կետ 172):

Եվրոպական դատարանն արձանագրել է նաև, որ հետաքննություն իրականացնող մարմինները չեն իրականացրել այլ բժշկական սպաքննությունների գնահատում, մասնավորապես, չեն գնահատվել Արտաշատի հիվանդանոցի արձանագրությունները, հիվանդանոցի բժիշկները հարցաքննվել են դեպքից մոտ երկուսուկես ամիս հետո: Այս սպաքննությունների և դատաբժշկական փորձաքննությունների եզրակացությունների միջև առկա հակասությունները չեն պարզվել և պատասխան չի տրվել այն հարցին, թե արդյոք դիմումատուի վնասվածքներն ամբողջությամբ կարող էին պատճառված լինել ոստիկանների կողմից նշված հանգամանքներում (տե՛ս *Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի* գործով Եվրոպական դատարանի վճիռը, կետ 173):

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ Եվրոպական դատարանը եզրահանգել է, որ հետաքննություն իրականացնող մարմիններին չի հաջողվել համապատասխան ժամկետներում իրականացնել հետաքննության արդյունավետ արդյունքի հասնելու համար կարևոր նշանակություն ունեցող բժշկական սպաքննությունների պատշաճ և օբյեկտիվ ձեռքբերում և գնահատում (տե՛ս *Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի* գործով Եվրոպական դատարանի 2012 թվականի հոկտեմբերի 2-ի վճիռը, կետ 174):

Անդրադառնալով այլ սպաքննությունների՝ Եվրոպական դատարանը նկատել է նաև, որ «(...) հետաքննություն իրականացնող մարմինները անմիջապես չեն մեկուսացրել և հարցաքննել դեպքի մեջ ներգրավված ոստիկաններին՝ դրանով իսկ չեն կանխել հնարավոր հանցավոր պայմանավորվածությունը»: Անդրադառնալով ոստիկանների հարցաքննության ընթացակարգին և բովանդակությանը՝ Եվրոպական դատարանը գտել է, որ «(...) տվյալ հարցաքննությունները ունեցել են պարզապես ձևական բնույթ, և Դատարանը չի կարող դրանք համարել լուրջ և պատշաճ ժամկետներում կատարված փորձ, ուղղված պարզելու այն հանգամանքները, որոնց ժամանակ դիմումատուն ստացել է իր վնասվածքները»:

Եվրոպական դատարանն արձանագրել է նաև, որ ոստիկանության աշխատակիցներից ցուցմունքներ վերցնելու ընթացքում ջանքեր չեն գործադրվել դիմումատուի ձերբակալության, ոստիկանության բաժին բժիշկների այցի, դիմումատուի հարբածության վիճակի գնմության և վնասվածքները ստանալու ժամերի հետ կապված գործի նյութերում առկա անհամապատասխանությունները պարզաբանելու համար: Համապատասխան հարցեր չեն տրվել նաև բժիշկ Ա.Գ.-ին, ով դեպքի օրը երկու անգամ այցելել է ոստիկանության բաժին (տե՛ս *Վիրաբյանն ընդ-*

Դատական պրակտիկա

դեմ Հայաստանի գործով Եվրոպական դատարանի վճիռը, կետեր 175-176):

Վերոգրյալից բացի, Եվրոպական դատարանը նշել է մի շարք այլ թերություններ և բացթողումներ, այն է՝ չեն հարցաքննվել Գ.Վիրաբյանի փաստաբանն ու ոստիկան Օ.Բ-ն, դիմումատուի և ոստիկանների առերեսումներն անցկացվել են մեկուկես ամսից մինչև երեք ու կես ամիս ուշացումներով, իսկ դիմումատուի և ոստիկանապետի տեղակալ Գ-ի միջև առերեսում չի անցկացվել: Արդյունքում Եվրոպական դատարանը եզրահանգել է, որ դրանով զգալիորեն նվազագույնի է հասցվել այդ միջոցների արդյունավետությունը: Եվրոպական դատարանը նշել է նաև, որ պարզ չէ, «(...) թե ինչ հիմքերով է քրեական վարույթը կարճելու մասին դատախազի որոշմամբ սահմանվում, որ ոստիկան Հ.Ս-ն ինքնապաշտպանվելու նպատակով է ոտքով հարվածել դիմումատուի ամորձիներին (...) այն դեպքում, երբ գործի ապացույցները նման պնդում չեն պարունակում: Վերջապես, ներպետական դատարանները հետաքննության ընթացքում լիովին չեն անդրադարձել վերոնշյալ հետաքննության թերություններից որևիցե մեկին, և պարզվում է, որ այդ ընթացքում իրականացվել է դիմումատուի պնդումների միայն մակերեսային քննություն (...)» (տե՛ս Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի գործով Եվրոպական դատարանի վճիռը, կետ 177):

14. Ամփոփելով վերոգրյալը՝ Եվրոպական դատարանը եզրահանգել է, որ «(...) վատ վերաբերմունքի մասին դիմումատուի պնդումների առումով մարմինների կողմից ձեռնարկված հետաքննությունը եղել է անարդյունավետ, ոչ պատշաճ և միանգամայն թերի: Դրանով հնարավոր չի եղել տալ հավաստի եզրակացություններ և արձանագրել գործի փաստերը: Իրավասու մարմինները բավականաչափ բարեխիղճ չեն եղել, և չի կարելի ասել, որ մտադրված են եղել բացահայտելու և պատժելու հանցագործներին» (տե՛ս Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի գործով Եվրոպական դատարանի վճիռը, կետ 178):

Հետևաբար, Եվրոպական դատարանը վճռել է, որ տեղի է ունեցել Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի ընթացակարգային խախտում:

III. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի խախտումը

15. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի համաձայն. «Յուրաքանչյուր ոք, ով մեղադրվում է քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ, համարվում է անմեղ, քանի դեռ նրա մեղավորությունն ապացուցված չէ օրենքին համապատասխան»:

Անդրադառնալով քրեական գործի վարույթը կարճելու մասին որոշմամբ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը խախտելու վերաբերյալ դիմումատուի պնդումներին՝ Եվրոպական դատարանը, վկայակոչելով իր նախադեպային իրավունքի շրջանակներում բազմիցս արտահայտած իրավական դիրքորոշումները, նշել է, որ «(...) 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետով սահմանված անմեղության կանխավարկածը արդար քրեական դատավարության այն բաղադրիչներից մեկն է, որը պահանջվում է 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով (տե՛ս Deweer v. Belgium, 1980 թվականի փոտրվարի 27, «56, Սերիա Ա թիվ 35, և Minelli v. Switzerland, 1983 թվականի մարտի 25, «27, Սերիա Ա թիվ 62): Այն կխախտվի, եթե քրեական իրավախախտման մեջ մեղադրվող անձի վերաբերյալ պետական պաշտոնյայի ցուցմունքում կարծիք արտահայտվի այն մասին, որ նա մեղավոր է, նախքան դա ապացուցված կլինի օրենքի համաձայն: Նույնիսկ որևիցե պաշտոնական եզրակացության բացակայության պայմաններում, դա բավարար պատճառ կարող է հանդիսանալ կարծելու, որ պաշտոնյան գտնում է, որ մեղադրյալը մեղավոր է (տե՛ս Dakaras v. Lithuania, թիվ 42095/98, «41, ՄԻԵԿ 2000 X): Ավելին, անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը կարող է խախտվել ոչ միայն դատավորի կամ դատարանի կողմից, այլ նաև այլ պետական մարմինների կողմից, այդ թվում նաև դատախազների կողմից (տե՛ս Allenet de Ribemont v. France, 1995 թվականի փոտրվարի 10, «36, Սերիա Ա թիվ 308, և Dakaras, վերևում մեջբերված, «42):

Բացի դրանից, հայտարարությունն այն մասին, որ անձին պարզապես կասկածում են

հանցագործություն կատարելու մեջ, պետք է հստակորեն տարբերակվի այն բացահայտ արված հայտարարությունից, որ անհատը, թեպետ դեռ չի կայացվել վերջնական մեղադրական եզրակացություն, կատարել է տվյալ հանցագործությունը (տե՛ս Matijašević v. Serbia, թիվ 23037/04, «48, ՄԻԵԿ 2006 X, և Khaydarov v. Russia, թիվ 21055/09, «149, 2010 թվականի մայիսի 20): Վերջինով խախտվում է անմեղության կանխավարկածի դրույթը, մինչդեռ առաջին տեսակի հայտարարությունը Դատարանի կողմից քննված գանազան իրավիճակներում համարվել է անառարկելի (տե՛ս Garycki v. Poland գործը, թիվ 14348/02, «67, 2007 թվականի փետրվարի 6): Այն հարցը, թե արդյոք պետական պաշտոնյայի կողմից արված հայտարարությունը խախտվել է անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը, պետք է որոշվի այն կոնկրետ հանգամանքների համատեքստում, որոնց պայմանում արվել է վիճարկվող հայտարարությունը (տե՛ս Dakaras, վերևում մեջբերված՝ «43» (տե՛ս *Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի* գործով Եվրոպական դատարանի վճիռը, կետեր 185-186):

16. Վերոգրյալ իրավական դիրքորոշման լույսի ներքո մեկնաբանելով Երևանի Էրեբունի և Նուբարաշեն համայնքների դատախազ Հ.Բաբայանի 2004 թվականի օգոստոսի 30-ի որոշումը, որով Գ.Վիրաբյանի նկատմամբ քրեական հետապնդումը դադարեցվել է և քրեական գործի վարույթը կարճվել է՝ (տե՛ս սույն որոշման 1-ին կետը) Եվրոպական դատարանը նշել է, որ «(...) այս որոշումը ձևակերպվել է այնպես, որ կասկած չի առաջացել այն առումով, որ դատախազի կարծիքով դիմումատուին հանցանք է կատարել: Մասնավորապես, դատախազը սկզբում ամփոփ տեսքով հավաքել է գործի փաստական հանգամանքները, ինչպես նշված են դիմումատուի դեմ ներկայացված մեղադրանքի մեջ, և ներկայացրել այնպես, որ դրանով առաջարկվում էր հաստատել, որ ոստիկան Հ.Մ-ն գործել է ինքնապաշտպանության նկատառումներով, իսկ դիմումատուին կանխամտածված վնասվածքներ էր հասցրել նրան: Այնուհետև դատախազը եզրակացրել է, որ նպատակահարմար չէր քրեական հետապնդում իրականացնել դիմումատուի նկատմամբ, քանի որ կատարվածի պատճառով նա նույնպես վնասվել է: Սա նշելով՝ դատախազը հատուկ օգտագործել է «Հանցանքը կատարելու ժամանակ [դիմումատուին] նույնպես վնաս է ստացել» և «զրկանքների միջոցով [դիմումատուին] քավել է իր մեղքը» բառերը (...):

Եվրոպական դատարանը նշել է նաև, որ վերաքննիչ և վճռաբեկ դատարաններն անփոփոխ են թողել դատախազի որոշումը և ըստ էության, չեն առարկել դրա դեմ, և շեշտել է, որ դատարաններում անցկացվող վարույթներով չի որոշվել դիմումատուի քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հարցը, այլ որոշվել է այն հարցը, թե արդյոք անհրաժեշտ էր կարճել գործը դատախազի որոշման հիմքերով: Հետևաբար, Եվրոպական դատարանը գտել է, որ այս վարույթները նպատակաուղղված չեն եղել դիմումատուի «մեղավորությունը օրենքի համաձայն ապացուցելուն»:

Այնուհետև, Եվրոպական դատարանը, շեշտելով, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 37-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետով (այն ժամանակ գործող խմբագրությամբ) նախատեսված քրեական գործի վարույթը կարճելու հիմքն ինքն իրեն ենթադրում էր, որ մեղսագրվող արարքի կատարումն անվիճարկելի փաստ է, գտել է, որ դիմումատուի դեմ քրեական գործի կարճման համար դատախազի պատճառաբանությունները և ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 37-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետով (այն ժամանակ գործող խմբագրությամբ) կարճված որոշումն անփոփոխ թողնելը անմեղության կանխավարկածի խախտումներ էին (տե՛ս *Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի* գործով Եվրոպական դատարանի վճիռը, կետեր 189-192):

Վերոգրյալի հիման վրա Եվրոպական դատարանը վճռել է, որ տեղի է ունեցել Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի խախտում:

IV. Կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածի խախտումը

Դատական պրակտիկա

17. Կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածի համաձայն. «Սույն Կոնվենցիայում շարադրված իրավունքներից և ազատություններից օգտվելը ապահովվում է առանց խտրականության, այն է՝ անկախ սեռից, ռասայից, մաշկի գույնից, լեզվից, կրոնից, քաղաքական կամ այլ համոզմունքից, ազգային կամ սոցիալական ծագումից, ազգային փոքրամասնությանը պատկանելուց, գույքային դրությունից, ծննդից կամ այլ դրությունից»:

Ցուցաբերված վատ վերաբերմունքն իր քաղաքական հայացքներով պայմանավորված լինելու մասին Գ. Վիրաբյանի պնդումներին Եվրոպական դատարանն անդրադարձել է Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի հետ դիտարկվող 14-րդ հոդվածի և՛ նյութական, և՛ ընթացակարգային երաշխիքների տեսանկյունից և հիշեցրել է, որ «Խտրականությունը տարբեր վերաբերմունքի դրսևորումն է համեմատաբար նույն իրավիճակում գտնվող անձանց նկատմամբ առանց որևէ օբյեկտիվ կամ հիմնավորված պատճառի (տես՝ Willis v. United Kingdom, թիվ 36042/97, «48, ՄԻԵԿ 2002-IV): Նախկինում Դատարանում քննվել են մի շարք գործեր, որոնց ժամանակ դիմումատուները, Կոնվենցիայի 2-րդ կամ 3-րդ և 14-րդ հոդվածների համաձայն, հայտարարել են, որ մահը կամ վատ վերաբերմունքը խտրականության, մասնավորապես ռասայական ատելության, դրսևորման արդյունք է եղել: (...) Այդ իսկ պատճառով պետական մարմինները պետք է բոլոր հասանելի ձևերով պայքարեն ռասիզմի և ռասայական հիմքով բռնության դեմ՝ այդպիսով իսկ խթանելով հասարակության ժողովրդավարության պատկերացումը խթանելու նպատակով, որում բազմազանությունն ընկալվում է ոչ թե որպես սպառնալիք, այլ որպես զարգացման աղբյուր (տես՝ Nachova and Others v. Bulgaria [GC], թիվ: 43577/98 և 43579/98, «145, ՄԻԵԿ 2005VII, Bekos and Koutropoulos v. Greece, թիվ 15250/02, «63, ՄԻԵԿ 2005XIII (հատվածներ) և Stoica v. Romania, թիվ 42722/02, « 126, 2008 թվականի մարտի 4-ին)» (տես՝ Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի գործով Եվրոպական դատարանի վճիռը, կետ 199):

Եվրոպական դատարանը գտել է, որ վերոգրյալը կիրառելի է նաև այնպիսի գործերի դեպքում, երբ հայտարարվում է, որ Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածին հակասող վերաբերմունքը դրսևորվել է՝ ելնելով քաղաքական դրդապատճառներից և շեշտել է, որ «(...) Քաղաքական բազմակարծությունը, որը ենթադրում է քաղաքական բազմազան համոզմունքների և շարժումների խաղաղ գոյակցություն, առանձնակի կարևորություն է ներկայացնում օրենքի գերակայության վրա հիմնված ժողովրդավարական հասարակության գոյատևման համար, մինչդեռ քաղաքական տարակարծությունը ճնշելու, վերացնելու կամ դրանից խուսափելու կամ քաղաքական տարակարծություն ունեցող կամ այն բարձրաձայնող անձանց պատժելու նպատակով Պետության ներկայացուցիչների կողմից իրականացվող բռնության գործողությունները վտանգում են ժողովրդավարական հասարակության սկզբունքներն ու արժեքները» (տես՝ Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի գործով Եվրոպական դատարանի վճիռը, կետ 200):

Անդրադառնալով Կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածի նյութաիրավական կողմին՝ Եվրոպական դատարանը, վկայակոչելով իր նախադեպային իրավունքը, հիշեցրել է, որ ապացույցներն ուսումնասիրելիս դատարանը սահմանել է «հիմնավոր կասկածներից վեր» ապացույցի ստանդարտ, և որ ապացույցը կարող է բխել համատեղ գոյություն ունեցող բավականաչափ հիմնավորված, պարզ և համահունչ եզրահանգումներից կամ մնանատիպ փաստերի անհերքելիության կանխավարկածից:

18. Գործի փաստական տվյալների գնահատման և ամփոփման արդյունքում Եվրոպական դատարանը գտել է, որ չի ապացուցվել, որ ոստիկանության կողմից դիմումատուի նկատմամբ դրսևորված վատ վերաբերմունքը պայմանավորված է եղել քաղաքական դրդապատճառներով և վճռել, որ Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի հետ դիտարկվող 14-րդ հոդվածի նյութաիրավական կողմը չի խախտվել:

19. Այնուհետև, անդրադառնալով Կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածի ընթացակարգային կող-

մին՝ Եվրոպական դատարանն արձանագրել է, որ «(...) բռնությամբ ուղեկցվող միջադեպեր հետաքննելիս պետական մարմինները լրացուցիչ պարտավորություն են ստանձնում. այն է՝ ձեռնարկել բոլոր անհրաժեշտ քայլերը՝ քաղաքական ցանկացած դրդապատճառ բացահայտելու և պարզելու, թե արդյոք տարբերվող քաղաքական համոզմունքների նկատմամբ անհանդուրժողականությունն իր դերն է ունեցել այդ դեպքերում: Այդ պարտավորությունը չկատարելը և քաղաքական նկատառումներով պայմանավորված բռնությունը որևէ քաղաքական երանգ չունեցող գործերի հետ նույն հիմքով քննելը կնշանակի աչք փակել այն գործողությունների վրա, որոնցով խախտվում են հիմնարար իրավունքները: Էսպես տարբեր իրավիճակները կարգավորելու եղանակների միջև տարբերակում չկատարելը կարող է հանգեցնել չհիմնավորված վերաբերմունքի, որը չի համապատասխանում Կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածին (տե՛ս համապատասխան փոփոխություններով (mutatis mutandis), Nachova and Others v. Bulgaria, թիվ 43577/98 և 43579/98, «158, 2004 թվականի փետրվարի 26, և Bekos and Koutropoulos, վերևում մեջբերված, «69):

(...) [Բ]աղաքական դրդապատճառների առկայության փաստի ապացուցումը չափազանց դժվար է գործնականում: Բռի գործողության քաղաքական հնարավոր երանգները հետաքննելու՝ պատասխանող Պետության պարտականությունը ենթադրում է հնարավոր, սակայն ոչ ծայրահեղ ջանքերի գործադրում: Պետական մարմինները պետք է ձեռնարկեն բոլոր համապատասխան քայլերը վկայություններ հավաքելու ու ապահովելու, ճշմարտությունը բացահայտելու բոլոր գործնական միջոցներն օգտագործելու և ամբողջովին հիմնավորված, անկողմնակալ և օբյեկտիվ որոշումներ ընդունելու համար՝ բաց չթողնելով որևէ կասկածելի փաստ, որը կարող է մատնանշել քաղաքական նկատառումներով բռնությանը (տե՛ս համապատասխան փոփոխություններով (mutatis mutandis), Nachova and Others, վերևում մեջբերված, «159, և Bekos and Koutropoulos, վերևում մեջբերված, «69)» (տե՛ս *Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի* գործով Եվրոպական դատարանի վճիռը, կետեր 218-219):

20. Վերոգրյալ դրույթները կիրառելով սույն գործի փաստական հանգամանքների նկատմամբ՝ Եվրոպական դատարանն արձանագրել է. «(...) դիմումատուն բազմաթիվ առիթներով հետաքննության մարմիններին պնդել է, որ իր նկատմամբ դրսևորված վատ վերաբերմունքը կապված է ընդդիմության կողմից կազմակերպված ցույցերին իր մասնակցության հետ, և ունի քաղաքական դրդապատճառներ և պահանջել, որ այս հանգամանքը հետաքննվի, իսկ մեղավորները պատժվեն (...): Երկու այլ վկաներ այս պնդումը հիմնավորող փաստարկներ են ներկայացրել (...): Վերջապես Դատարանը նկատում է, որ Հայաստանի մարդու իրավունքների պաշտպանը նշել է ձեռքակալման պատճառների բացակայությունը (...):

Հաշվի առնելով վերոնշյալը՝ Դատարանը համարում է, որ հետաքննության մարմիններն ունեին հավաստի և բավարար տեղեկություններ, որոնց հիման վրա ակնհայտ էր դառնում նախնական ստուգում և, կախված արդյունքից, դիմումատուի նկատմամբ դրսևորված վատ վերաբերմունքի հնարավոր քաղաքական դրդապատճառների հետաքննություն անցկացնելու անհրաժեշտությունը:

Այդուհանդերձ, պետական մարմինները գրեթե ոչինչ չեն արել այս տեղեկությունները ստուգելու համար: Ոստիկանության միայն երկու աշխատակիցներից՝ Ա.Մ-ից և Ռ.Ս-ից էին հարցրել, թե արդյոք իրենք տեղյակ են եղել դիմումատուի քաղաքական պատկանելիության մասին, սակայն սա չի կարող համարվել նման լուրջ պնդումը հետաքննելու իրական փորձ և պարզապես ձևական բնույթ է կրում (...): Այլ հարցեր չեն տրվել, իսկ ոստիկանության մյուս աշխատակիցները, այդ թվում՝ Հ.Մ-ն և Ա.Կ-ն, ում դիմումատուն ուղղակիորեն մատնանշել է որպես իր նկատմամբ բռի գործողություններ կատարելուց առաջ և հետո քաղաքական տեսանկյունից անհանդուրժողական հայտարարություններ արած անձանց, նույնիսկ չեն հարցաքննվել այդ պնդումների առնչությամբ: Ոչ մի փորձ չի կատարվել՝ պարզելու դիմումատու-

Դատական պրակտիկա

Ի ձեռքբերված հանգամանքները, այդ թվում՝ բազմաթիվ անճշտություններ և ձեռքբերված հնարավոր քաղաքական երանգը մատնանշող այլ տարրեր, իսկ ներկայացված նյութերից ոչ մի եզրակացություն չի արվել: Ուստի Դատարանը եզրակացնում է, որ պետական մարմինները չեն կատարել Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի հետ դիտարկվող 14-րդ հոդվածի համաձայն ստանձնած իրենց պարտավորությունը, այն է՝ ձեռնարկել բոլոր հնարավոր քայլերը՝ պարզելու, թե արդյոք դիմումատուի նկատմամբ դրսևորված վատ վերաբերմունքը ցուցաբերվել է խտրականության հիմքով» (տե՛ս *Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի* գործով Եվրոպական դատարանի վճիռը, կետեր 222-224):

Վերոգրյալի հիման վրա Եվրոպական դատարանը վճռել է, որ խախտվել է Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի հետ դիտարկվող 14-րդ հոդվածի ընթացակարգային կողմը:

21. Այսպիսով, նկատի ունենալով, որ Եվրոպական դատարանը հաստատված է համարել սույն գործով դիմումատու Գ.Վիրաբյանի՝ միջազգային պայմանագրով նախատեսված իրավունքի խախտման փաստը, Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 426⁴-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետի իմաստով *Վիրաբյանն ընդդեմ Հայաստանի* գործով Եվրոպական դատարանի 2012 թվականի հոկտեմբերի 2-ի վճիռը նոր հանգամանք է ՀՀ վճռաբեկ դատարանի քրեական և զինվորական գործերով պալատի 2005 թվականի մայիսի 13-ի որոշումը վերանայելու համար:

22. *Սկոցցարին և Ջունտան ընդդեմ Իտալիայի* գործով Եվրոպական դատարանն իրավական դիրքորոշում է արտահայտել այն մասին, որ վճիռը, որով Դատարանը խախտում է արձանագրում, պատասխանող պետության վրա իրավական պարտավորություն է դնում ոչ միայն շահագրգիռ անձանց վճարել արդարացի փոխհատուցման կարգով տրամադրվելիք գումարները, այլ նաև Նախարարների կոմիտեի վերահսկողությամբ ընտրել ընդհանուր և (կամ), անհրաժեշտության դեպքում, անհատական միջոցներ, որոնք անհրաժեշտ է ձեռնարկել ներպետական իրավական համակարգում՝ վերջ տալու համար Դատարանի արձանագրած խախտումները և հնարավորինս շտկելու դրա հետևանքները: Բացի այդ, Նախարարների կոմիտեի վերահսկողությամբ պետությունը ազատ է Կոնվենցիայի 46-րդ հոդվածով ստանձնած իր պարտավորությունների կատարման միջոցների ընտրության հարցում՝ պայմանով, որ դրանք համատեղելի են Դատարանի վճռի մեջ տեղ գտած եզրակացությունների հետ (տե՛ս *Scozzari and Giunta v. Italy*, 2000 թվականի հուլիսի 13-ի վճիռը, զանգատներ թիվ 39221/98 և 41963/98, կետ 249):

Սելջուկը և Ակսերն ընդդեմ Թուրքիայի գործով Եվրոպական դատարանը նշել է, որ «Կոնվենցիայի խախտում արձանագրած Դատարանի վճռով պատասխանող պետության վրա պարտավորություն է դրվում դադարեցնել խախտումը և դրա հետևանքների համար այնպիսի հատուցում տրամադրել, որ հնարավորինս վերականգնվի խախտումից առաջ առկա իրավիճակը (*restitutio in integrum*): Եթե *restitutio in integrum*-ը գործնականում հնարավոր չէ, ապա պատասխանող պետությունն ազատ է վճիռը կատարելու միջոցների ընտրության հարցում (...):» (տե՛ս *Selcuk and Asker v. Turkey*, 1998 թվականի ապրիլի 24-ի վճիռը, զանգատներ թիվ 23184/94 և 23185/94, կետ 125):

Գարրիելյանն ընդդեմ Հայաստանի գործով վճռում Եվրոպական դատարանը նշել է. «(...) Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի խախտում ճանաչելու դեպքում դիմումատուն որքան հնարավոր է պետք է գտնվի այն իրավիճակում, որում նա կլիներ, եթե սույն դրույթի պահանջները չանտեսվեին (տե՛ս, *mutatis mutandis*, *Sejdovic v. Italy* [ՄԴ], զանգատ թիվ 56581/00, §127, ՄԵԵԴ- 2006 և *Yanakev v. Bulgaria*, զանգատ թիվ 40476/98, §89, 10 օգոստոսի 2006թ.):

Այս առնչությամբ Դատարանը (...) այն կարծիքին է, որ այն դեպքում, երբ դատաքննությունն իրականացվել է Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով նախատեսված արդար դատաքննության իրավունքի խախտմամբ, փոխհատուցման ամենապատշաճ ձևը կլինի վարույթի վերաբացումն ու գործի նորից քննումը՝ արդար դատաքննության բոլոր պահանջներին համա-

Դատական պրակտիկա

պատասխան (տե՛ս, *mutatis mutandis*, Lungoci, վերը ցիտած, § 56)» (տե՛ս *Գաբրիելյանն ընդդեմ Հայաստանի* գործով Եվրոպական դատարանի 2012 թվականի ապրիլի 10-ի վճիռը, գանգատ թիվ 8088/05, կետեր 103-104):

23. Հետևաբար, Գ.Վիրաբյանի վերաբերյալ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի քրեական և զինվորական գործերով պալատի 2005 թվականի մայիսի 13-ի որոշման վերանայման արդյունքում Երևանի Էրեբունի և Նուբարաշեն համայնքների առաջին ատյանի դատարանի 2004 թվականի նոյեմբերի 12-ի և ՀՀ քրեական և զինվորական գործերով վերաքննիչ դատարանի 2005 թվականի մարտի 3-ի որոշումները պետք է բեկանել և գործն ուղարկել Երևանի Էրեբունի և Նուբարաշեն վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարան՝ նոր քննության, ինչը հնարավորություն կտա վերացնել Գ.Վիրաբյանի՝ Եվրոպական դատարանի կողմից արձանագրված իրավունքների խախտումները:

Վերոգրյալի հիման վրա և ղեկավարվելով Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 92-րդ հոդվածով, Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքի 403-406-րդ, 419-րդ, 422-424-րդ, 426¹-րդ, 426²-րդ, 426⁴-րդ, 426⁷-րդ և 426⁹-րդ հոդվածներով՝ Վճռաբեկ դատարանը

Ո Ր Ո Շ Ե Ց

1. Վճռաբեկ բողոքը բավարարել մասնակիորեն: Գրիշա Յաշայի Վիրաբյանի վերաբերյալ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի քրեական և զինվորական գործերով պալատի 2005 թվականի մայիսի 13-ի որոշումը վերանայել:

2. Երևանի Էրեբունի և Նուբարաշեն համայնքների առաջին ատյանի դատարանի 2004 թվականի նոյեմբերի 12-ի և ՀՀ քրեական և զինվորական գործերով վերաքննիչ դատարանի 2005 թվականի մարտի 3-ի որոշումները բեկանել և գործն ուղարկել Երևանի Էրեբունի և Նուբարաշեն վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարան՝ նոր քննության:

3. Որոշումն օրինական ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից, վերջնական է և ենթակա չէ բողոքարկման:

ՄԱՆՏ 2014 Յ (177)

ՊԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

85

Դատական պրակտիկա

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ
ՈՐՈՇՈՒՄ
ՀԱՆՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ
ՔԱՂԱՔԱՅԻՄԿԱՆ ԵՎ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՍԱՏԸ
(ԱՅՍՈՒՒՆԵՏ՝ ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆ)**

2013 թվականի նոյեմբերի 29-ին

դռնբաց դատական նիստում, քննելով Հայաստանի Հանրապետությունում Եհովայի վկաների քրիստոնեական կրոնական կազմակերպության վճռաբեկ բողոքը ՀՀ վարչական վերաքննիչ դատարանի 02.05.2013 թվականի որոշման դեմ՝ ըստ հայցի Հայաստանի Հանրապետությունում Եհովայի վկաների քրիստոնեական կրոնական կազմակերպության (այսուհետ՝ Կազմակերպություն) ընդդեմ ՀՀ կառավարությանն առընթեր պետական եկամուտների կոմիտեի (այսուհետ՝ Կոմիտե)՝ վարչական ակտերն ամբողջությամբ վերացնելու, բարենպաստ վարչական ակտ ընդունելուն պարտավորեցնելու, վարչական մարմնի գործողությունները ոչ իրավաչափ ճանաչելու և գործողություն կատարելուն պարտավորեցնելու պահանջների մասին.

Պ Ա Ր Զ Ե Ց

1. Գործի դատավարական նախապատմությունը

Դիմելով դատարան Կազմակերպությունը պահանջել է անվավեր ճանաչել Կոմիտեի 10.02.2011թվականի թիվ 3577/8 որոշումը և 18.02.2011 թվականի թիվ 4494/8-2 որոշումը, պարտավորեցնել Կոմիտեին ընդունել նոր որոշում՝ թույլատրելով Կազմակերպությանը շարունակել ինքնահայտարարագրել ներմուծվող կրոնական գրականությունը՝ առանց մաքսային ձևակերպումների մասնագետի ծառայությունների, պարտավորեցնել Կոմիտեին ակտիվացնել TWM մաքսային ձևակերպումների ավտոմատ համակարգչային ծրագիր մուտք գործելու Կազմակերպության կողմ:

ՀՀ վարչական դատարանի (դատավոր՝ Ա. Միրզոյան) (այսուհետ՝ Դատարան) 12.12.2012 թվականի վճռով հայցը մերժվել է:

ՀՀ վարչական վերաքննիչ դատարանի (այսուհետ՝ Վերաքննիչ դատարան) 02.05.2013 թվականի որոշմամբ Կազմակերպության վերաքննիչ բողոքը մերժվել է, և Դատարանի վճիռը թողնվել է անփոփոխ:

Սույն գործով վճռաբեկ բողոք է ներկայացրել Կազմակերպությունը:

Վճռաբեկ բողոքի պատասխան չի ներկայացվել:

2. Վճռաբեկ բողոքի հիմքերը, հիմնավորումները և պահանջը

Սույն վճռաբեկ բողոքը քննվում է հետևյալ հիմքի սահմաններում ներքոհիշյալ հիմնավորումներով.

Վերաքննիչ դատարանը սխալ է մեկնաբանել ՀՀ մաքսային օրենսգրքի 131-րդ հոդվածի 1-ին մասը, 132-րդ հոդվածի 2-րդ մասը, ՀՀ Կառավարության «Մաքսային հսկողություն իրականացնելու համար անհրաժեշտ փաստաթղթերի ու տեղեկու-

ՄԱՐՏ 2014 3 (177)

ԴԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

թյունների ցանկերը և դրանք մաքսային մարմիններին տրամադրելու կարգը սահմանելու մասին» թիվ 1779-Ն որոշումը:

Բողոք բերած անձը նշված պնդումը պատճառաբանել է հետևյալ փաստարկներով.

Դատարանն օրենքի խախտմամբ եզրահանգել է, որ Կազմակերպությունը չի կարող ինքնուրույն հայտարարագիր ներկայացնել, քանի որ որպես հայտարարատու հանդես գալու անհրաժեշտ լիազորությունները հավաստող պարտադիր փաստաթուղթ է դիտարկվում նաև մաքսային մասնագետի որակավորում ունենալը հաստատող փաստաթուղթը: Վերաքննիչ դատարանի որոշման արդյունքում իմաստագրվում է բեռի սեփականատիրոջ կողմից սեփական բեռն առանց մաքսային միջնորդի ծառայությունից օգտվելու հայտարարագրելու՝ ՀՀ մաքսային օրենսգրքի 131-րդ հոդվածով երաշխավորված իրավունքը: Մինչդեռ, ՀՀ մաքսային օրենսգրքի 2-րդ հոդվածի «ժ» և «Ժա» կետերի, 131-րդ հոդվածի 1-ին մասի, 132-րդ հոդվածի 2-րդ մասի և ՀՀ կառավարության «Մաքսային հսկողություն իրականացնելու համար անհրաժեշտ փաստաթղթերի ու տեղեկությունների ցանկերը և դրանք մաքսային մարմիններին տրամադրելու կարգը սահմանելու մասին» թիվ 1779-Ն որոշման (այսուհետ՝ Որոշում) 6-րդ կետի համադրված վերլուծության հիման վրա բողոք բերող անձը եզրահանգում է, որ ապրանք տեղափոխող անձը կարող է հայտարարագրումը կատարել ինքնուրույնաբար, որի դեպքում չի կարող ներկայացվել մասնագետի որակավորումը հաստատող վկայական ներկայացնելու պահանջ: Ըստ բողոք բերող անձի՝ նման պահանջ կարող է ներկայացվել միայն այն դեպքում, երբ հայտարարագրումը կատարվում է մաքսային բրոքերի միջոցով: Որոշման 6-րդ կետի «բ» ենթակետը կիրառելի է միայն այն դեպքի առնչությամբ, երբ որպես հայտարարատու հանդես է գալիս մաքսային միջնորդը:

Դատարանը նաև, ի խախտում ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 22-րդ և 24-րդ հոդվածների, պատշաճ գնահատականի չի արժանացրել Կազմակերպության կողմից 2008-2011 թվականների իր կողմից ստացվող բեռներն առանց մասնագետի օգնության ինքնուրույնաբար հայտարարագրելու փաստը հաստատող ապացույցներն ու իրավական հիմնավորումները:

Դատարանը չի անդրադարձել այն հանգամանքին, որ ի կատարումն Դատարանի 08.06.2011 թվականի «Անհրաժեշտ ապացույցների հետազոտման նպատակով պահանջելու մասին» որոշման Կոմիտեն այդպես էլ Դատարանին չի ներկայացրել որևէ տեղեկատվություն՝ հիմնավորելու համար իր կողմից դեռևս 2008 թվականի Կազմակերպությանը տրամադրված հայտարարագրի ներկայացման ավտոմատ համակարգ մուտք գործելու ծածկագրի և դրա ակտիվացման հիմքերի վերաբերյալ:

Վերոգրյալի հիման վրա բողոք բերած անձը պահանջել է բեկանել Վերաքննիչ դատարանի 02.05.2013 թվականի որոշումը և կայացնել նոր դատական ակտ:

3. Վճռաբեկ բողոքի քննության համար նշանակություն ունեցող փաստերը

Վճռաբեկ բողոքի քննության համար էական նշանակություն ունեն հետևյալ փաստերը.

1) Կազմակերպության լիազորված անձ Գևորգ Զաքարյանը 2008 թվականից մինչև 2011 թվականի փետրվար ամիսը, չհանդիսանալով մասնագիտական որակավորում ունեցող անձ, կատարել է հայտարարագրում էլեկտրոնային եղանակով՝ մաքսային հայտարարագրման ավտոմատ համակարգչային TWM ծրագրով: 2011 թվականի փետրվարին հերթական ձևակերպում կատարելիս պարզվել է, որ նշված

Դատական պրակտիկա

ծրագրին մուտքն արգելափակված է մաքսային մարմնի կողմից՝ մասնագիտական որակավորում չունենալու պատճառաբանությամբ:

2) Կազմակերպության կողմից 08.02.2011 թվականին Կոմիտեի նախագահին ուղղված թիվ 6 դիմումի համաձայն՝ Կազմակերպությունը խնդրել է ցուցում տալ Կոմիտեի տեղեկատվական տեխնոլոգիաների վարչության պետին ակտիվացնելու Կազմակերպության անունով գոյություն ունեցող գաղտնաբառը, ցուցում տալու վարչության պետին ապագայում անցկացվելիք մաքսային միջնորդի որակավորման հերթական քննություններից հետո ապաստիվացնել Կազմակերպության կողմից ինքնահայտարարագրման նպատակով օգտագործվող գաղտնաբառը (**հատոր 1-ին, գ.թ. 89-90**):

3) Կոմիտեի նախագահի առաջին տեղակալի 10.02.2011 թվականի թիվ 3577/8-2 գրությամբ Կազմակերպությանը պատասխան է տրվել, որ համաձայն ՀՀ կառավարության 21.11.2003 թվականի թիվ 1779-Ն որոշմամբ հաստատված կարգի 6-րդ կետի «բ» ենթակետի՝ մաքսային մասնագետի որակավորում ունենալը հաստատող փաստաթուղթը համարվում է անձի՝ որպես հայտարարատու հանդես գալու համար անհրաժեշտ լիազորությունները հաստատող փաստաթղթերից մեկը (**հատոր 1-ին, գ.թ. 92**):

4) Կազմակերպության կողմից 15.02.2011 թվականին Կոմիտեի Նախագահին ներկայացվել է նույնաբովանդակ թիվ 9 դիմումը (**հատոր 1-ին, գ.թ. 93-94**):

5) Կոմիտեի նախագահի տեղակալի 18.02.2011 թվականի թիվ 4494/8-2 գրության համաձայն՝ ՀՀ կառավարության 21.11.2003 թվականի թիվ 1779-Ն որոշումը չի կարող հակասել ՀՀ մաքսային օրենսգրքի դրույթներին, քանի որ ՀՀ մաքսային օրենսգրքի 141-րդ հոդվածի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետության մաքսային սահմանով ապրանքներ և տրանսպորտային միջոցներ տեղափոխող կամ այնպիսի գործունեություն իրականացնող անձինք, որոնց նկատմամբ մաքսային մարմիններն իրականացնում են վերահսկողություն, պարտավոր են մաքսային մարմիններ ներկայացնել մաքսային հսկողությունն իրականացնելու համար անհրաժեշտ փաստաթղթեր և տեղեկություններ, որոնց ցանկը և տրամադրման կարգը սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը (**հատոր 1-ին, գ.թ. 96**):

4.Վճռաբեկ դատարանի պատճառաբանությունները և եզրահանգումները

Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ բողոքարկված դատական ակտը վճռաբեկ վերանայման ենթարկելը բխում է օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման գործառնության և գտնում, որ սույն գործով արտահայտած իրավական դիրքորոշումները կարևոր նշանակություն ունեն նմանատիպ գործերով միասնական դատական պրակտիկա ձևավորելու համար:

Սույն վճռաբեկ բողոքի քննության շրջանակներում Վճռաբեկ դատարանը կարևորում է հետևյալ իրավական հարցադրման պարզաբանումը. արդյո՞ք առանց մաքսային միջնորդի (բրոքերի) ծառայությունից օգտվելու ապրանքների հայտարարագրում կատարելու դեպքում ապրանքներ տեղափոխող անձը կամ նրա կողմից լիազորված անձը պարտավոր է ներկայացնել մաքսային մասնագետի որակավորումը հաստատող փաստաթուղթ:

Նշված իրավական հարցադրման պարզաբանման միջոցով Վճռաբեկ դատարանի խնդիրն է օրենքների միատեսակ կիրառումն ապահովելու իր գործառնության շրջանակներում ապահովել միասնական դատական պրակտիկա ապրանքների հայտարարագրման գործընթացում պահանջվող փաստաթղթերի առնչությամբ:

ՀՀ մաքսային օրենսգրքի 2-րդ հոդվածի «ժա» կետում սահմանված է «հայտարարատու» հասկացությունը: Ըստ այդ դրույթի՝ հայտարարատու է համարվում ապրանքներ տեղափոխող կամ մաքսային բրոքեր (միջնորդ) հանդիսացող անձը, որը մաքսային մարմիններում հայտարարագրում և ներկայացնում է ապրանքները և տրանսպորտային միջոցները:

ՀՀ մաքսային օրենսգրքի 131-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ որպես հայտարարատու կարող է հանդես գալ ապրանքներ տեղափոխող անձը կամ նրա կողմից լիազորված անձը:

ՀՀ մաքսային օրենսգրքի 2-րդ հոդվածի «ժ» կետը սահմանում է «ապրանքներ տեղափոխող անձ» հասկացությունը: Ըստ այդ դրույթի՝ ապրանքներ տեղափոխող անձ է համարվում ապրանքների սեփականատեր, գնորդ հանդիսացող կամ ապրանքների նկատմամբ տիրապետման կամ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով ապրանքներն իր անունից օրենսգրքով նախատեսված կարգով տնօրինման լիազորություններով օժտված անձը:

ՀՀ մաքսային օրենսգրքի 68-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ մաքսային միջնորդը (բրոքերը) մաքսային ձևակերպումների և մաքսային հսկողության հետ կապված գործունեություն իրականացնող ՀՀ անձն է, որը գործում է ապրանքներ տեղափոխող անձանց հանձնարարությամբ՝ իր անունից: Մաքսային միջնորդի և նրա կողմից ներկայացվող անձի հարաբերությունները կարգավորվում են օրենքով և նրանց միջև կնքված պայմանագրով:

Նույն օրենսգրքի 70-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ մաքսային միջնորդի (բրոքերի) անունից մաքսային ձևակերպումները կարող է իրականացնել միայն վերադաս մաքսային մարմնի կողմից սահմանված կարգով մաքսային ձևակերպումների մասնագետի որակավորում ստացած Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացին: Նույն հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է մասնագետին ներկայացվող պահանջները:

Վերոհիշյալ նորմերի համադրված վերլուծությունը վկայում է, որ հայտարարագրում կարող է կատարվել.

- Ապրանքներ տեղափոխող անձի կողմից՝ անձամբ,
- Ապրանքներ տեղափոխող անձի կողմից՝ իր լիազորած անձի միջոցով,
- Մաքսային բրոքերի կողմից:

ՀՀ մաքսային օրենսգրքը մաքսային ձևակերպումները մասնագետի որակավորում ունեցող անձի միջոցով իրականացնելու պահանջ սահմանում է միայն այն դեպքում, երբ որպես հայտարարատու հանդես է գալիս մաքսային բրոքերը (հոդված 70): Սինչդեռ այն դեպքում, երբ հայտարարագրումն իրականացնում է ապրանքներ տեղափոխող անձն անձամբ կամ լիազորված անձի միջոցով, ՀՀ մաքսային օրենսգրքով նման որակավորման առկայության պահանջ չի նախատեսվում: ՀՀ մաքսային օրենսգրքը չի բովանդակում որևէ դրույթ, որը հայտարարագրումը կատարող՝ տեղափոխող անձի համար սահմանի մասնագետի որակավորում ունենալու պարտականություն կամ հայտարարագրումը մասնագետի որակավորում ունեցող անձին լիազորելու պարտականություն:

ՀՀ Սահմանադրության 42-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ ոչ ոք չի կարող կրել պարտականություններ, որոնք սահմանված չեն օրենքով: Սահմանադրական այս սկզբունք-նորմն իր արտացոլումն է գտել ՀՀ Սահմանադրության 83.5-րդ հոդվածում, որի համաձայն՝ ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց պարտականությունները կարող են սահմանվել բացառապես օրենքով: Այս սահմանադրական

Դատական պրակտիկա

դրույթը բացառում է գործադիր իշխանության մարմինների կողմից ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց համար պարտականություններ սահմանելու իրավագործությունը: Սահմանադրական այս նորմին համահունչ «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 9-րդ հոդվածի 4.1-րդ մասը սահմանում է, որ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց՝ օրենքով նախատեսված իրավունքների կամ պարտականությունների իրականացումը կանոնակարգող կանոններ, կարգեր կամ տեխնիկական նորմեր օրենքով ուղղակիորեն նախատեսված դեպքերում և սահմաններում կարող են նախատեսվել իրավական այլ ակտերով, որոնք **չեն կարող պարունակել իրավունքների նոր սահմանափակումներ կամ պարտականություններ:**

ՀՀ մաքսային օրենսգրքի 141-րդ հոդվածը մաքսային հսկողության համար անհրաժեշտ փաստաթղթերի ցանկը սահմանելու լիազորությունը պատվիրակել է կառավարությանը: ՀՀ կառավարությունը նշված լիազորությունն իրացնելիս սահմանափակված է ՀՀ Սահմանադրության և «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի վերոհիշյալ դրույթներով: Այսինքն՝ սահմանելով մաքսային հսկողության համար անհրաժեշտ փաստաթղթերի ցանկը՝ ՀՀ կառավարության որոշմամբ չեն կարող սահմանվել հայտարարատուի համար պարտականություններ, որոնք սահմանված չեն ՀՀ մաքսային օրենսգրքով:

ՀՀ կառավարությունը, իրացնելով ՀՀ մաքսային օրենսգրքի 141-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված լիազորությունը, ընդունել է «Մաքսային հսկողություն իրականացնելու համար անհրաժեշտ փաստաթղթերի ու տեղեկությունների ցանկերը և դրանք մաքսային մարմիններին տրամադրելու կարգը սահմանելու մասին» 21.11.2003 թվականի թիվ 1779-Ն որոշումը (այսուհետ՝ Որոշում): Որոշման 1-ին հավելվածի 6-րդ կետը սահմանում է. «Հայաստանի Հանրապետության մաքսային օրենսգրքին համապատասխան՝ անձի անհրաժեշտ լիազորությունները հաստատող փաստաթղթերն են՝

ա) անձնագիրը կամ անձը հաստատող այլ փաստաթուղթ,

բ) անձի՝ որպես հայտարարատու հանդես գալու համար անհրաժեշտ լիազորությունները հաստատող փաստաթուղթը (լիազորագիր կամ մանատիպ այլ փաստաթուղթ, մաքսային մասնագետի որակավորում ունենալը հաստատող փաստաթուղթ):

Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ Որոշման 1-ին հավելվածի 6-րդ կետի «բ» ենթակետի դրույթն անհրաժեշտ է մեկնաբանել՝ կիրառելով «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 86-րդ հոդվածի 2-րդ մասում ամրագրված իրավամեկնաբանողական կանոնը, համաձայն որի՝ եթե իրավական ակտն ընդունվել է ի կատարումն կամ համաձայն նույն կամ ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող իրավական ակտի, ապա այդ ակտը մեկնաբանվում է՝ **առաջին հերթին հիմք ընդունելով ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող ակտի դրույթներն ու սկզբունքները:** Նշված կանոնի հիման վրա Որոշման 1-ին հավելվածի 6-րդ կետի «բ» ենթակետի դրույթի մեկնաբանությունը պահանջում է նշված դրույթը դիտարկել ՀՀ Սահմանադրության 42-րդ հոդվածի 2-րդ մասի, 83.5-րդ հոդվածի, ինչպես նաև «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 9-րդ հոդվածի 4.1-րդ հոդվածի պահանջների լույսի ներքո՝ հաշվի առնելով, որ ՀՀ մաքսային օրենսգրքը չի սահմանել հայտարարատու հանդիսացող՝ ապրանքներ տեղափոխող անձի՝ մասնագետի որակավորում ունենալու պարտականություն կամ հայտարարագրումը մասնագետի որակավորում ունեցող անձին լիազորելու պարտականություն: Որոշման նշված դրույթը չի կարող մեկնաբանվել այնպես, որ հանգեցվի հայտարարատու հանդիսացող՝ ապրանքներ տեղափո-

խող անձի համար օրենքով չնախատեսված պարտականություն սահմանելուն:

Որոշման 1-ին հավելվածի 6-րդ կետի «բ» ենթակետում ստորակետով տարանջատված «լիազորագիր կամ նմանատիպ այլ փաստաթուղթ», «մաքսային մասնագետի որակավորում ունենալը հաստատող փաստաթուղթ» ձևակերպումները վերցված են փակագծերի մեջ, ինչը նշանակում է, որ դրանք որպես հայտարարատու հանդես գալու համար անհրաժեշտ լիազորությունները հաստատող փաստաթղթի տարատեսակներ են, որոնցից յուրաքանչյուրը ներկայացնելու պահանջը պետք է որոշվի ըստ ՀՀ մաքսային օրենսգրքով նախատեսված վերոնշյալ իրավակարգավորման: Այսինքն՝ հաշվի առնելով, որ ՀՀ մաքսային օրենսգրքը մասնագետի որակավորում ունեցող անձի միջոցով մաքսային ձևակերպումները կատարելու պարտականություն սահմանում է միայն մաքսային միջնորդի (բրոքերի) համար, մաքսային մասնագետի որակավորում ունենալը հաստատող փաստաթուղթը հայտարարատուի լիազորությունը հաստատող փաստաթուղթ է, և նման փաստաթուղթ ներկայացնելու պահանջ կարող է ներկայացվել միայն այն դեպքում, երբ հայտարարատուն մաքսային միջնորդն է: Մինչդեռ, այն դեպքում, երբ հայտարարագրումը կատարում է ապրանքներ տեղափոխող անձն իր կողմից լիազորված անձի միջոցով, նկատի ունենալով, որ ՀՀ մաքսային օրենսգրքն այդ դեպքերում ապրանքներ տեղափոխող անձի համար չի սահմանում մասնագետի որակավորում ունեցող անձին լիազորելու պարտականություն, հայտարարատուի լիազորությունը հաստատող փաստաթուղթ է հանդիսանում լիազորագիրը կամ նման այլ փաստաթուղթ: Նույն հիմնավորմամբ՝ եթե հայտարարագրումն իրականացնում է անձամբ ապրանքներ տեղափոխող ֆիզիկական անձը, ապա լիազորությունները հաստատող անհրաժեշտ փաստաթղթերի շրջանակը սահմանափակվում է 6-րդ կետի «ա» ենթակետում նշված փաստաթղթով, այն է՝ անձնագրով կամ անձը հաստատող այլ փաստաթղթով:

Վերոհիշյալի հիման վրա Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ Որոշման 1-ին հավելվածի 6-րդ կետի «բ» ենթակետում նշված մաքսային մասնագետի որակավորում ունենալը հաստատող փաստաթուղթ ներկայացնելու պահանջը չի վերաբերում այն դեպքերին, երբ հայտարարագրումն իրականացնում է ապրանքներ տեղափոխող անձն անձամբ կամ լիազորված անձի միջոցով:

Սույն գործով Դատարանը, մերժելով հայցը, իր 12.12.2012 թվականի վճիռը պատճառաբանել է հետևյալ կերպ. «Մաքսային հայտարարագրերի լրացման ավտոմատ համակարգում մուտքի ծածկագիր անձին կարող է տրամադրվել ՀՀ կառավարության 21.11.2003 թվականի թիվ 1779-Ն որոշման հավելված 1-ի 6-րդ կետով նախատեսված փաստաթղթերի, այն է՝ անձնագիրը կամ անձը հաստատող այլ փաստաթուղթ, անձի՝ որպես հայտարարատու հանդես գալու համար անհրաժեշտ լիազորությունները հաստատող փաստաթուղթ (լիազորագիր կամ նմանատիպ այլ փաստաթուղթ, մաքսային մասնագետի որակավորում ունենալը հաստատող փաստաթուղթ) ներկայացնելու դեպքում: ...«Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 45-րդ հոդվածի 10-րդ մասի 4-րդ պարբերության մեկնաբանմամբ որպես հայտարարատու հանդես գալու համար անհրաժեշտ լիազորությունները հաստատող փաստաթուղթ հասկացության տակ ի նկատի է ունեցվում ՀՀ կառավարության 21.11.2003 թվականին «Մաքսային հսկողություն իրականացնելու համար անհրաժեշտ փաստաթղթերի ու տեղեկությունների ցանկերը և դրանք մաքսային մարմիններին տրամադրելու կարգը սահմանելու մասին» թիվ 1779-Ն որոշման թիվ 1 հավելվածի 6-րդ կետի բ) կետով թվարկված բոլոր պայմանների պարտադիր առկայությունը, տվյալ

Դատական պրակտիկա

դեպքում և լիազորագիրը, և մաքսային մասնագետի որակավորման համապատասխան վկայականը»:

Վերաքննիչ դատարանը ևս, մեկնաբանելով Որոշման 1-ին հավելվածի 6-րդ հոդվածի «բ» ենթակետի դրույթները «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 86-րդ հոդվածի կանոններով, գտել է, որ դրանում նշված պայմանների ստորակետով անջատված լինելու հանգամանքը նշանակում է, որ այդ նորմի կիրառման համար թվարկված բոլոր պայմանների առկայությունը պարտադիր է: Վերաքննիչ դատարանը մասնավորապես նշել է. «ՀՀ կառավարության 21.11.2003 թվականի թիվ 1779-Ն որոշման թիվ 1 հավելվածի 6-րդ կետի «բ» ենթակետով նախատեսված փաստաթղթի պահանջը հավասարապես վերաբերում է և՛ ապրանքներ տեղափոխող անձին և՛ մաքսային միջնորդին: Սա նշանակում է, որ մաքսային մարմիններում որպես հայտարարատու հանդես գալու համար ապրանքներ տեղափոխող անձի կամ նրա լիազորված անձի համար անհրաժեշտ է ունենալ լիազորությունները հավաստող փաստաթուղթ և մաքսային մասնագետի որակավորման վկայական», «...բողոքաբերը նույնացրել է «մաքսային միջնորդ» և «մաքսային մասնագետ» եզրույթները, և կրկին եկել եզրահանգման, որ Որոշման 6-րդ կետի «բ» ենթակետը չի տարածվում սեփականատիրոջ կողմից բեռների ինքնահայտարարագրման դեպքերի վրա: ՀՀ մաքսային օրենսգրքի 2-րդ հոդվածի «ը» կետի և 68-րդ հոդվածի նորմերի մեկնաբանությունից հետևում է, որ մաքսային միջնորդը (քրոքերը) մաքսային ձևակերպումների և մաքսային հսկողության հետ կապված գործունեություն իրականացնող Հայաստանի Հանրապետության անձն է (իրավաբանական կամ ֆիզիկական), որը գործում է ապրանքներ տեղափոխող անձանց հանձնարարությամբ՝ իր անունից, իսկ օրենսգրքի 70-րդ հոդվածի մեկնաբանությունից հետևում է, որ մաքսային մասնագետը վերադաս մաքսային մարմնի կողմից սահմանված կարգով մաքսային ձևակերպումների մասնագետի որակավորում ստացած Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացին է, հետևաբար իրավական այս եզրույթները նույնական չեն: Ապրանքներ տեղափոխող անձը կամ նրա լիազորված անձը, գործող օրենսդրության պահանջները պահպանելով, կարող են ինքնուրույն, առանց մաքսային միջնորդի ծառայությանը դիմելու, հայտարարագրել ՀՀ ներմուծված ապրանքները: Սակայն ապրանքներ տեղափոխող անձը, հանդես գալով որպես հայտարարատու, պարտավոր է մաքսային մարմնին ներկայացնել իր լիազորությունը հաստատող փաստաթուղթ և մաքսային մասնագետի որակավորում ունենալու փաստը հաստատող ապացույց»:

Նշված դատական ակտերի վերլուծությունից բխում է, որ Որոշման 1-ին հավելվածի 6-րդ կետին դատարանների կողմից տրված մեկնաբանության համաձայն՝ ապրանքներ տեղափոխող անձը կարող է լիազորել հայտարարագրումը միայն մասնագիտական որակավորում ունեցող անձի, լիազորված անձի միջոցով հայտարարագրում կատարելու դեպքում լիազորված անձը պետք է ունենա մասնագետի որակավորում: Ավելին, նույնիսկ եթե անձամբ է հայտարարագրում՝ առանց լիազորված անձի, այս դեպքում ապրանքներ տեղափոխող անձն ինքը պետք է ունենա մասնագիտական որակավորում:

Դատարանի և Վերաքննիչ դատարանի նման մեկնաբանությունը հիմնվել է միայն «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 86-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված իրավական նորմի տառացի մեկնաբանության իրավամեկնաբանողական կանոնի վրա՝ անտեսելով նույն հոդվածի 2-րդ մասում ամրագրված կանոնակարգումները:

Մինչդեռ, Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ Դատարանը և Վերաքննիչ դատա-

Դատական պրակտիկա

րանը նման մեկնաբանության արդյունքում ապրանքներ տեղափոխող անձին վերագրել են պարտականություն, որը սահմանված չէ օրենքով: Նման մեկնաբանությունը չի բխում ՀՀ Սահմանադրության 42-րդ հոդվածի 2-րդ մասի, 83.5-րդ հոդվածի, ինչպես նաև «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 9-րդ հոդվածի 4.1-րդ հոդվածի պահանջներից:

Վերոհիշյալ վերլուծության հիման վրա Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ Դատարանը և Վերաքննիչ դատարանը սխալ են մեկնաբանել ՀՀ մաքսային օրենսգրքի 131-րդ հոդվածի 1-ին մասը, 132-րդ հոդվածի 2-րդ մասը, Որոշման 1-ին հավելվածի 6-րդ կետը, ինչը հանգեցրել է վեճի սխալ լուծման:

Այսպիսով, վճռաբեկ բողոքի հիմքի առկայությունը Վճռաբեկ դատարանը դիտում է բավարար՝ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 118.9-րդ հոդվածի, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 227-րդ հոդվածի ուժով Վերաքննիչ դատարանի որոշումը բեկանելու համար:

Ելնելով վերոգրյալից և ղեկավարվելով ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 118.15-118.18-րդ հոդվածներով՝ Վճռաբեկ դատարանը

Ո Ր Ո Շ Ե Ց

1. Վճռաբեկ բողոքը բավարարել մասնակիորեն: Բեկանել ՀՀ վարչական վերաքննիչ դատարանի 02.05.2013 թվականի որոշումը և գործն ուղարկել ՀՀ վարչական դատարան՝ նոր քննության:

2. Դատական ծախսերի բաշխման հարցին անդրադառնալ գործի նոր քննության ընթացքում:

3. Որոշումն օրինական ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից, վերջնական է և ենթակա չէ բողոքարկման:

ՄԱՐՏ 2014 Յ (177)

ԴԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

93

Թեւավոր խոսքեր

Յուրաքանչյուր մարդու բնավորությունն ազդեցություն է գործում մյուս մարդկանց երջանկության վրա, նայած այն բանին, թե նա նրանց օգուտ բերելու հատկանիշ ունի արդյոք, թե վնաս:

Ա. ՍՄԻԹ

Առանց հաստատուն կանոնների մարդը գրեթե միշտ զուրկ է նաև կամքից, եթե նա կամք ունենար, ապա կզգար, թե իրեն որքան անհրաժեշտ են կանոնները:

Ն. ՇԱՄՅՈՐ

Ինքն իր նկատմամբ տարած հաղթանակը միակ հաղթանակն է, որտեղ հաջողակ լինելը բաժին չունի:

Ֆ. ՇԵՐԻՂԱՆ

Վճռականությունն ու կամքը թույլ ուղեղին հաճախ գերազանցություն են տալիս ավելի ուժեղի նկատմամբ:

ՈՒ. ՎՅՈՐՏ

Խելքը լուսավորում է կամքի ճանապարհը, իսկ կամքը կառավարում է գործողությունները:

Յ. ԿՈՍՏԵՆՍԿԻ

ՄԱՐՏ 2014 3 (177)

ԻՐՏԵԿ

ՀՀ ԳՈՐԾՈՂ ՕՐԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՁԵՐ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻՉՆԵՐՈՒՄ

«ԻՐՏԵԿ» իրավական տեղեկատվական-որոնողական համակարգը Հայաստանի Հանրապետությունում օրենքների և այլ իրավական ակտերի ամենալիարժեք համակարգն է, որում ընդգրկված են ավելի քան 40000 իրավական ակտեր՝

- * ՀՀ Սահմանադրությունը, ՀՀ օրենքները և օրենսգրքերը,
- * ՀՀ նախագահի նորմատիվ հրամանագրերն ու կարգադրությունները,
- * ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումները,
- * ՀՀ կառավարության և վարչապետի որոշումները,
- * ՀՀ կենտրոնական բանկի նորմատիվ ակտերը, ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության, ՀՀ պետական եկամուտների նախարարության և մյուս գերատեսչությունների կողմից ընդունված նորմատիվ ակտերը:

Ակտերը տրված են մինչ այսօր նրանցում կատարված փոփոխություններով և լրացումներով: Տրված են նաև ակտերի ժամանակային տարբերակները:

Համակարգում ընդգրկված են ՀՀ օրենսդրության մեջ կիրառվող ավելի քան 9000 հասկացություն պարունակող ՀՀ-ում համակարգչային միակ իրավաբանական ու տնտեսագիտական բացատրական բառարանները:

Իրավական տեղեկատվական կենտրոն, հեռ. 52-79-50 URL: www.IRTEK.am
Երևան, Արովյան 36 ֆաքս. 56-90-85 E-mail: info@IRTEK.am

ՂԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն